

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

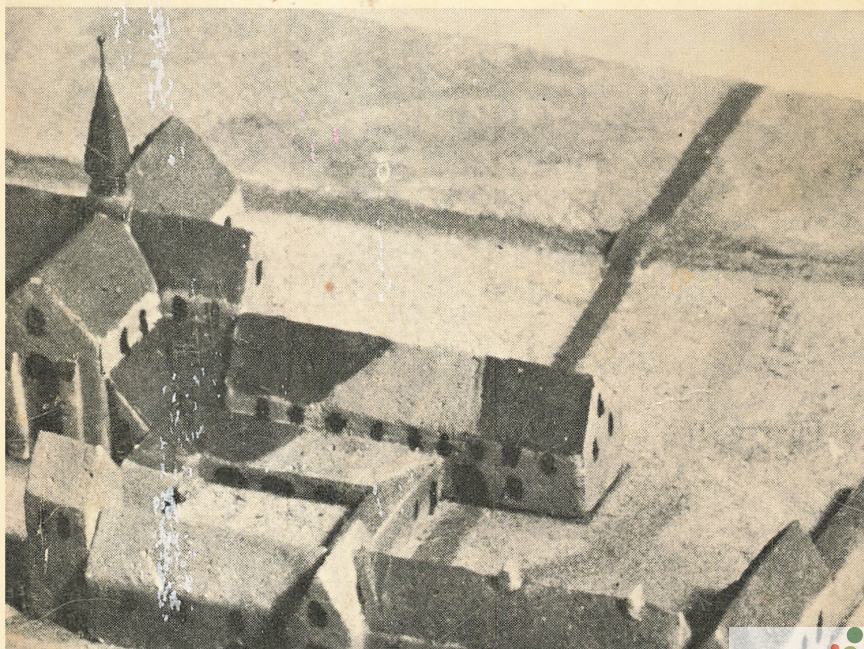
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Århus Stifts Årbøger 1969

HISTORISK SAMFUND FOR ARHUS STIFT

HISTORISK SAMFUND, der er stiftet i 1907, har siden som et af landets ældste amtssamfund virket i Østjylland med at vække og værne sansen for hjemstavnens historie samt udbrede oplysning af historisk art inden for stiftets område.

HISTORISK SAMFUND udsender hvert år i fint udstyr en righoldig årbog med populært skrevne artikler om historiske emner. Medlemmer får denne årbog gratis.

HISTORISK SAMFUND arrangerer hver sommer flere udflugter – eftermiddagsture, aftenture og heldagsture – for medlemmerne til historisk interessante steder, der forevises under kyndig vejledning.

HISTORISK SAMFUND afholder i vintersæsonen foredrag, fremvisning af lysbilleder og film om historiske emner.

HISTORISK SAMFUND ejer ruinerne af det gamle cistercienserkloster ved Mossø, Øm Kloster, der årligt besøges af tusinder af turister, og som for sine enestående fund er kendt over hele verden.

Enhver med interesse for historie, der under hyggelige former ved møder og på udflugter kunne ønske at træffe andre mennesker med samme interesser, bør indmelde sig i

HISTORISK SAMFUND FOR ARHUS STIFT

Indmeldelser modtages af formanden

Arkivar *Finn H. Lauridsen*,
Carit Etlars Vej 60, 8230 Abyhøj.
Tlf. (06) 15 83 48.

eller hos nedennævnte bestyrelsesmedlemmer:

Arkivar *Ib Gejl*,
Christiansgade 8, 8000 Århus C.
Tlf. (06) 12 54 68.

Overlærer *N. Gjesing*,
Egholmsvej 29, 8660 Skanderborg.
Tlf. (06) 52 05 84.

Apoteker *Adam Helms*,
Søndergade 12, 8700 Horsens.
Tlf. (05) 62 57 22.

Bygningsskoleleder *N. J. Israelsen*,
H. Pontoppidansgade 24,
8000 Århus C.
Tlf. (06) 12 84 38.

Gårdejer *Nydam Jensen*,
»Nydamsgård«, Lyngå, 8370 Hadsten.
Tlf. (061 - 9 41 11) 9.

Arkivar *Peder Jensen*,
H. Pontoppidansgade 18,
8000 Århus C.

Museumsleder *Holger G. Nielsen*,
Øm Kloster Museum, Emborg,
8660 Skanderborg.
Tlf. (06 - 89 71 11) 194.

Museumsoverinspektør
Gunner Rasmussen,
Naurvej 26, 8220 Brabrand.
Tlf. (06) 26 19 29.

ÅRHUS STIFTS
ÅRBØGER
62. BIND

ÅRHUS STIFTS ÅRBØGER

Udgivet af

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

62. BIND

ÅRHUS

AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S

1969

REDIGERET AF

*Finn H. Lauridsen Peder Jensen
Gunner Rasmussen*

*

REDAKTIONENS ADRESSE

*Erhvervsarkivet Vester Allé 12
Århus C*

*

TEKST TIL OMSLAGSBILLEDE

*Øm Kloster
Forsøg på rekonstruktion
ved Holger G. Nielsen*

INDHOLD

	Side
<i>Holger G. Nielsen</i> : Øm Kloster, Cara insula gennem fire århundreder	7
<i>Halvor Astrup</i> (†): I friskole og »statsskole«	66
<i>Rasmus Bendixen</i> og <i>Finn H. Lauridsen</i> : Hasle skole og dens lærere	114
<i>Jens Carlo Andersen</i> : Om Ondrup og slægten på Christians- minde ved <i>Emanuel Sejr</i>	133
Årsberetning 1968–69	194
Registre	196
Regnskaber	206

HISTORISK SAMFUND FOR ARHUS STIFT

Bestyrelse:

Arkivar *Finn H. Lauridsen*, formand.

Arkivar *Ib Gejl*, kasserer.

Museumsoverinspektør *Gunner Rasmussen*, sekretær.

Overlærer *Niels Gjesing*, Skanderborg.

Apoteker *Adam Helms*, Horsens.

Bygningskonduktør *N. J. Israelsen*.

Gårdejer *Nydam Jensen*, Nydamsgård, Lyngå.

Arkivar *Peder Jensen*.

Museumsleder *Holger G. Nielsen*, Emborg.

Redaktionsudvalg:

Arkivar *Finn H. Lauridsen*.

Arkivar *Peder Jensen*.

Museumsoverinspektør *Gunner Rasmussen*.

Udvalg for Øm Kloster:

Arkivar *Finn H. Lauridsen*, formand.

Overlærer *Niels Gjesing*, sekretær.

Arkivar *Ib Gejl*, kasserer.

Museumsoverinspektør *Gunner Rasmussen*.

Revisor:

Lektor *S. Lauge Jørgensen*.

Øm Kloster, Cara insula, gennem fire århundreder

Af Holger G. Nielsen

Der er i det følgende gjort forsøg på at give en kortfattet oversigt over *Øm Klosters* historie.

I kronologisk rækkefølge berettes om store og små begivenheder omkring cistercienserabbediet på tangen mellem Mossø og Gudensø. Størstedelen af kildematerialet til *Øm Klosters* historie skriver sig fra de få håndskrifter, der endnu er tilbage, stammende fra munkenes egen hånd, men også brev- og dokumentmateriale er med til at skaffe os viden om klostret.

Fra skøder, testamenter og gavebreve vedrørende *Øm Klosters* jord og ejendom er her kun medtaget særlig interessante og farverige oplysninger, da *Øm Klosters* godshistorie er specielt og særdeles grundigt behandlet af Poul Rasmussen i »Herreklostrene i Aarhus Stift, deres Jordegods i det 16. Aarh. og dets Historie«. (Østjysk Hjemstavn 1954, 1955 og 1957).

Takket være den berømte *Øm Klosters Krønike* er klostrets ældste historie bedst kendt. Også fra klostrets side er der bevaret en del oplysninger, medens de mellemliggende år kun sparsomt lader eftertiden vide noget om personer og begivenheder omkring *Øm Kloster*.

I 1098 Som en reformation inden for benedictinernes munkebevægelse grundlægges klostret *Citeaux*, og dermed Cistercienserordenen, af abbed *Robert af Champagne*¹).

Klostret anlægges i en øde dal nær *Dijon* i hertugdømmet *Burgund*.

Klostret fører i begyndelsen en hensygnende tilværelse, indtil ridder sønnen *Bernhard* (St. B. af *Clairvaux*) indtræder i den nye orden og giver den nye kræfter og nyt initiativ.

III 3-15 Fra Citeaux stiftes 4 datterklostre, af hvilke *Clairvaux* bliver det betydeligste. *Bernhard* er *Clairvaux*' første og berømteste abbed.

II 44 Ærkebiskop *Eskil af Lund*, der er *Bernhard af Clairvaux*' personlige ven, stifter det første danske cistercienserkloster *Herrevad* i Skåne. Klosters første munkelag kommer fra Citeaux.

II 53 *Bernhard af Clairvaux* dør.
Ærkebiskop *Eskil* stifter *Esrom Kloster* med munke fra Clairvaux.

1157. *Valdemar I., den Store*, bliver enekonge i Danmark.

II 58 Kong *Valdemar I.* medvirker ved oprettelsen af *Vitskøl Kloster* ved Limfjorden.
Vitskøl, »Vitæ schola«, Livets Skole er datterkloster af Esrom.

Klosterkirken i *Venge* er én af vore ældste kirker. *Venge Kloster* bliver bygget af benedictinermunke, siden overtaget af cistercienserne, der bor i klostret en kort tid. *Venge* tilhører *Øm Kloster* til reformationen.

J. Isager fot.

I I 65 Sabro ved Århus udses til plads for et nyt kloster, datterkloster af Vitskøl²).

Stedet findes dog uegnet, hvorfor man i stedet vælger *Sminge* («Småenge») ved Silkeborg.

I I 66 16. februar udsendes det munkelag, der senere skal bygge kloster i Øm, til *Sminge*. Da jordtilliggendet her er for lille, flytter munkene til Venge, hvor de med bistand fra abbed *Henrik af Vitskøl*, biskop *Svend af Århus* og kong *Valdemar I.* overtager det forfaldne benedictinerkloster.

Abbed *Jens af Venge* sendes til Vitskøl til omskoling, hvorefter han med sine 2–3 munke optages i Cistercienserordenen.

Abbed *Brian*, som er englænder af fødsel, drager til Rom for at få klostrets dispositioner anerkendt ved pavehoffet. Såvel denne første som de efterfølgende flytninger af klostret anerkendes af konge, ærkebisp og pavestol.

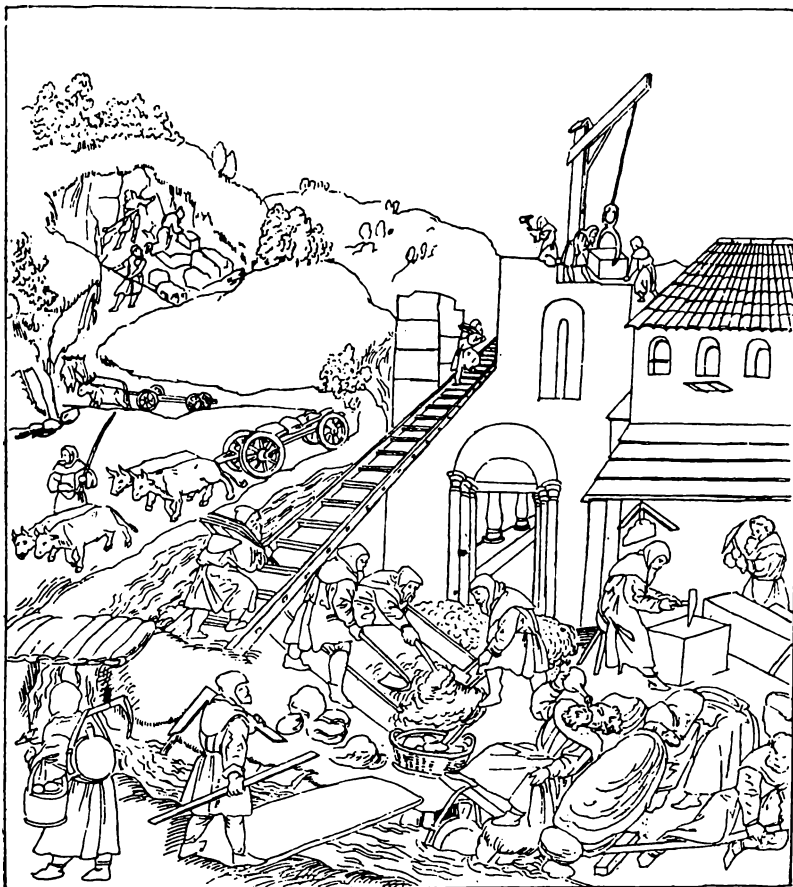
I I 68 Kongens frænke, den adelige fru *Margrethe*, chikanerer munkene på det groveste. Man beslutter sig derfor til at flytte klostret til den lille ø *Kalvø i Skanderborg Sø*, hvor der i forvejen bor et par benedictinermunke.

I I 69 Abbed *Brian* drager endnu engang til *Rom* for at få godkendt klostrets nye flytning.

I I 72 Munkene forlader *Kalvø*, hvor vejr, vind og is om vinteren gør forbindelsen med land meget besværlig. De kommer »til en grund, der hedder *Øm*, omgivet til alle sider af vand og moser, og fandt der nærved skoven mellem to søer, *Gudensø* og *Mossø*, et sted, der var tæt overgroet med mange buske, og som tyktes dem at egne sig vel«. (Cit. af klosterkrøniken).

Munken *Martin* måler vandstandsforskellen mellem de to søer og finder, at den er stor nok til at sikre det nye kloster alt det rindende vand, der er brug for.

Der anlægges siden kanaler tværs over landtangen, og i kanalerne anbringes stemmeværker med mølledrift for øje. Munkene sælger størsteparten af deres ejendomme, opkøber al jord i Øm og begynder at opføre klosterbygningerne.

Bygning af et cistercienserkloster. (Schönau v. Heidelberg. o. 1500) (a).

1173 Abbed *Brian* nedlægger sit embede, hvorefter han for tredje gang rejser til *Rom*, hvor han efterhånden er godt kendt ved pavehoffet. Han får pavens godkendelse af klostrets tredje og sidste flytning. *Brian* er Øm Klosters første abbed og har beklædt denne post i 8 år. Han dør som menig munk i Sorø Kloster.

Han afløses som abbed af den tyskfødte *Amilius*, der først er munk i Vitskøl, hvor han dør, efter at have været Øm Klosters abbed i 7 år.

1173. *Bernhard af Clairvaux* kanoniseres.

1180 Abbed *Amilius* afløses af *Vilhelm*, der er født i *Normandiet*. *Vilhelm* har før været abbed i *Vitskøl*. Han er en from og meget belæst mand og kongens personlige ven.

Biskop *Svend af Århus* testamenterer sit private gods på *Djursland* og »alle vilde heste, som vides at tilhøre ham i *Sønder Herred*« til Øm Kloster.

1181 Pave *Alexander III.* fritager i et brev Øm Kloster fra praktisk taget al tiendeafgift.

Ærkebiskop Eskil

Ærkebiskop Eskil af Lund, Bernhard af Clairvaux' personlige ven, som indførte cistercienserordenen i Danmark, var en markant skikkelse, hvis liv formede sig yderst begivenhedsrigt.

Han afløser i 1137 *ærkebisp Asser* på Lunde-stolen og udnævnes 2 år senere til apostolisk vikar i Norden.

I 1145 indvier han den af *ærkebisp Asser* påbegyndte domkirke i Lund. I 1147 deltager Eskil i et »korstog« mod de halvhedenske obotritter i Mecklenborg. Korstoget bliver en komplet fiasko. I 1154 griber Eskil afgørende ind i den politiske magtkamp mellem kongerne *Svend, Knud* og *Valdemar* ved at opgive sin støtte til *Svend III.* (*Grathe*), hvorved denne tvinges i landflygtighed.

I 1155 rejser Eskil til *Rom* og bliver på hjemrejsen taget til fange af den tyske kejser *Frederik Barbarossa* for først at blive løsladt to år senere. Episoden bliver anledning til et brud mellem kejseren og pavestolen.

Da pave *Hadrian IV* dør i 1159, og der hersker stor uenighed om valget af hans efterfølger, opstår den situation, at der på een gang er to hinanden fjendtligt stemte paver:

Den pro-kejslerlige *Victor IV.* og *Alexander III.*, der repræsenterer det kirkelige selvstændighedsparti.

Det opståede skisma deler den kristne verden i to stridende parter. Striden når også *Danmark*, hvor kong *Valdemar I.* holder på *Victor IV.*, medens *ærkebisp Eskil* naturligvis som kirkelig frihedsmand kun kan anerkende *Alexander III.*

Det kommer til åben fejde mellem konge og *ærkebisp*. *Eskil* går i landflygtighed og tager ophold på *Clairvaux*.

I 1164 dør *Victor IV.* og *pave Alexander III.* anerkendes efterhånden overalt i kristenheden. I 1168 kan *ærkebiskop Eskil* vende hjem til *Lund* som sejrherre.

På grund af *Eskils* loyalitet mod kong *Valdemar* bliver forholdet mellem konge og *ærkebisp* atter godt.

1170 kroner *Eskil* kongens søn *Knud* (d. IV) til *Valdemars* medkonge og efterfølger.

I 1177 nedlægger *Eskil* sit embede og vælger selv ved en særlig begunstigeelse fra pavens side, kongens ven biskop *Absalon* til sin efterfølger som ærkebiskop i *Lund*.

Eskil tager ophold på *Clairvaux*, hvor han dør som munk i 1182.

Biskop Svend af Århus

Øm Klosters store velgører, *biskop Svend af Århus*, var en af den danske middelalders store personligheder. Han bliver biskop i *Århus* efter *Eskil*, (ikke at forveksle med ærkebiskoppen af samme navn), da denne bliver dræbt under et togt mod venderne.

Svend synes først at have betragtet den nye cistercienserorden med uvilje, men *Øm Klosters Krønike* fortæller, at biskoppen skiftede sind under en rejse hjem fra *England*, hvor skibet under en storm kom i havnsnød.

En cisterciensermunk, der var hans rejsefælle, modtog da det løfte af ham, at han ville sørge for oprettelsen af et cistercienserkloster i sit stift, dersom han kom frelst i land.

Løftet holder han med oprettelsen af *Øm Kloster*. Han regnes af munkene for klostrets vigtigste grundlægger.

Han optræder som klostrets ven og beskytter og betænker det med rige gaver i form af jordegods (kernen i klostrets besiddelser på *Djursland* bestod af biskoppens testamentariske gaver), kvæg og kostbare bogværker. *Biskop Svend*, der i lighed med andre bisper på hans tid er at regne for en af landets krigshøvdinge, er leder af den jyske ledingsflåde under vendertogene, og *Absalons* ven og kampfælle.

Saxo fortæller, at *Svend* i 1169 sammen med *Absalon* og en lille håndfuld danske rider ind i den vendiske stad *Karenz* (*Garz*) for her midt i den fjendtlige hær at modtage byens overgivelse. *Absalon* lader byens gudestøtter omhugge og slæbe ud af templet, ud af byen, hvor de forsmædeligt ender som køkkenbål i den danske lejr.

Biskop Svend stiller sig under transporten på de styrtede guder for ret at vise kristendommens overlegenhed over de besejrede.

I 1176 deltager *biskop Svend* i erobringen af *Stettin* (*Szczecin*) og oprettholder sammen med andre høvdinge en vagttjeneste til søs, der skal beskytte fiskerflåden i *Østersøen* mod de pommerske venders angreb.

Da *Absalon* i 1180 må bede kong *Valdemar* om hjælp til at kue et oprør i *Skåne*, går *biskop Svend* i forbøn for skåningerne, som kongen vil fare frem mod med ild og sværd; derved forhindrer *Svend* foreløbig en blodig borgerkrig, (som dog alligevel året efter bryder ud i lys lue.)

Svend spiller også en rolle i begivenhederne omkring *Hellig Niels'* død i *Århus* i 1180.

Biskoppen er personlig tilstede ved begravelsen.

Det er hans ønske, at den hellige mand skal begraves i *St. Nicolai Kirke*, der dengang var domkirke, men han skifter mening, da han erfarer, at *Niels*

Knudson selv har ønsket at blive stedt til hvile i et simpelt trækapel ved havet³).

Det er *biskop Svends* hensigt at indtræde som munk i *Øm Kloster*, og han begynder derfor at afvikle sit embede. Men han når ikke at fuldføre sin plan, før døden overrasker ham den 30. oktober 1191, medens han syg og sengeliggende opholder sig i *Østrup* (*Albæk sogn, Støvring Herred?*). Han har da været biskop over *Århus Stift* i 26 år.

Af et stort ligfølge føres han til *Øm Kloster*, hvor han gravlægges foran højaltret i klosterkirken.

I slutningen af det 15. århundrede lægges en smuk gravsten med en bispekikkelse i relief over graven.

Denne gravsten føres efter reformationen til *St. Søren's Kirke* i *Rye*.

1182. *Kong Valdemar I.* dør og efterfølges af sin søn *Knud IV.*

I 183 *Biskop Svends* testamente bekræftes af *kong Knud IV.*, *ærkebiskop Absalon* og rigets verdslige og gejstlige stormænd.

I 186 På *biskop Svends* foranledning udsteder *pave Urban III.* et fribrev på *Øm Klosters* fuldstændige tiendefrihed.

I 191 *Biskop Svend af Århus*, som er i færd med at afvikle sit embede for at blive munk i *Øm Kloster*, dør den 30. oktober i *Østrup*. Hans lig føres af et stort følge til *Øm*, hvor han begravnes foran højaltret i klosterkirken.

I 193 *Prior Brandan* afløser *abbed Vilhelm*. Han er *Øm Klosters* fjerde abbed og den første dansker på denne post. Så vidt vides er alle fremtidige abbeder danske.

I 197 *Abbed Brandan* afløser atter *Vilhelm*, denne gang som abbed i *Vitskøl Kloster*.

Niels I. bliver abbed i *Øm*. Klosterkrøniken siger om ham, at han »en troskyldig, lidt for enfoldig mand, der vel havde duens enfold, men ejede mindre af slangens kløgt, end tilbørligt var«. Det er åbenbart svært for følsomme, tilbageholdende naturer at gøre sig gældende i tiden, der næppe har været så forskellig fra vore dage i sin menneskeevurdering, som man ofte forestiller sig. En abbed for et herrekloster må kunne klare både en større administration og en indviklet godspolitik.

I 199 *Abbed Thorkil* bliver valgt, *Niels I.* trækker sig tilbage til et stille munkeliv i *Vitskøl*. *Thorkil*, som er født nær *Øm*, er opdraget og oplært i klostret. Han er en dygtig og kraftig abbed, der beklæder embedet i hele 17 år.

1202. *Valdemar II. Sejr* bliver konge.

I 207 Dette år begynder munkene i *Øm* at nedskrive *Øm Klosters Krønike*, »Exordium caræ insulæ«.

I 216 *Gunner* bliver *Øm Klosters* syvende abbed⁴). 13. maj udsteder *pave Innocens III.* en bulle, der befaler *biskop Ebbe af Århus*, *abbed Gunner* og provsten i *Vestervig* at hjælpe *Viborg Domkapitel* til sin ret i en trætte med borgerne i *Viborg* om markskel og jorder. Denne sag forhindrer *abbed Gunner* i at rejse til det årlige generalkapitel i *Cîteaux*, hvorfor Cistercienserordenens generalvikar dømmer *Gunner* til at vige abbedsædet og leve på vand og brød om fredagen, indtil han fremstiller sig i *Cîteaux* og gør afbigt.

I 217 Det synes som om *abbed Gunner* hurtigt har fået ordnet sit forhold til *Cîteaux*, idet *pave Honorius III.* i to buller den 30. og 31. januar stadfæster alle *Øm Klosters* dispositioner.

I 219 *Kong Valdemar II. Sejr* udnævner *abbed Gunner* til voldgiftsmand i en strid mellem *Vitskøl Kloster* og *Viborg Domkapitel*. Stridens æble er rettigheder på *Læsø*, hvor domkapitlet lader fabrikere salt, en produktion, som dominerer det indenlandske marked. *Gunner* rejser til *Læsø* og sætter markskel, men først 2 år senere lykkes det ham at få træppen bragt til forlig mellem parterne.

Biskop Gunner af Viborg

En lysende, humanistisk skikkelse i den såkaldt mørke middelalder er *biskop Gunner af Viborg*. Måske er han den største personlighed blandt Danmarks-historiens gejstlige. Hans prunkløse monument i den stille klosterhave i *Øm*

Biskop Svend af Århus. Relief på biskoppens gravsten. Om nogen portrætlighed kan der ikke være tale, da gravstenen er udført omkring 1400, to hundrede år efter *biskop Svends* gravlæggelse i klosterkirken i *Øm*. Efter reformationen føres gravstenen til *St. Sørenskirke* i *Rye*.

Criwi fot.

plures de nobilibz deas exceptis religios
 aliis ⁊ poribz ac plibz scū habe nullaten
 ouisit. **O**cs q̄ p̄c̄s suos maiores ⁊ minores
 nouit ⁊ splendide velatos scū habuit. maximā
 curā eis adhibēs vt nulla necessā sibi dcessent
Tam honestā coluctudinē in illa natale dñi sol
 lempnitatē ducebat. ⁊ vt emillis oibz auloribus
 ⁊ gæronibz eq̄tantibz singuli cū equis duabus
 ad amicos suos ⁊ plibz cōiungat p̄ diuocāsim.
 soli honesti viri ac gūoli scū remaneerēt **A** vigili
 a autē natalis dñi licet valde deuote viuēbat
 p̄ls suos semp̄ illa sollempnitatē. nichil aliud q̄
 honestū int̄ eos auditū ē. n̄ verbū prauū. **S**i au
 tē alio t̄p̄e aliqd̄ similt̄m int̄ suos audist̄ illud
 satis grauit̄ accepit. dicens se illud nō habere ex
 ordine dēiali vel ex ordine asteruēti taliter neggia
 vel ueris famulos scū tollera' debere. Et ut vni
 corripuit v' a se emisit. vt aliter similia. **E**at' dēte
 tero nō plūmet. dicens illud s̄t̄ p̄audi. Qui fami
 liā suā regē' uelut. cathē dei diligentiā quō ha
 bebit. **C**anes venaticos v' accipitres. unquā
 aliquē suorū patiebat' in curia sua habere.

passer lige så godt til hans milde, beskedne fremtoning, som krigerbispen *Absalons* rytterstatue midt i trafiklarmen på *Højbro Plads* passer til denne.

Gunner er født i 1152, og han studerer i sin ungdom ved det berømte universitet i *Paris*, hvor så mange af middelalderens danske gejstlige har fået deres uddannelse.

Gunner får ved sine studier en dyb indsigt i såvel *theologi* som i den verdenslige videnskab, »de syv frie kunster«: retorik, dialektik, grammatik, aritmetik, geometri, astronomi og musik.

Også juraen har optaget ham, han er fortrolig med såvel *Romerretten* som *Kirkeretten*.

I 1208 indtræder *Gunner* i *Cistercienserordenen*, og 1216 vælges han til abbed i *Øm Kloster*, hvor han virker som en af de dygtigste forstandere, klosteret har haft.

I 1217 får han, trods en uoverensstemmelse med generalkapitlet i *Citeaux*, pave *Honorius III.*'s godkendelse af klosterets transaktioner.

1219 udnævnes han til kongelig voldgiftsmand i en sag mellem *Viborg Domkapitel* og *Vitskøl Kloster*.

I 1222 udnævnes *Gunner* af sin gamle studiekammerat, den pavelige legat kardinal *Gregorius*, til biskop af *Viborg*, hvor han fungerer som en god og afholdt hyrde for sit stift i 29 år.

1229 drager *Gunner* til *Portugal*, hvor han fra det portugisiske hof hjemfører *prinsesse Eleonore* som brud for *Valdemar den unge* (*Valdemar II.* og *dronning Dagmars* søn † 1231).

I 1241 udsteder *kong Valdemar II. Jyske Lov*. *Gunner* er een af dens forfattere, og man regner almindeligvis med, at han er ophavsmand til lovens berømte fortale: »Med lov skal man land bygge . . . etc.«

I 1245 søger *Gunner* sin afsked på grund af alder, men han får ikke afskeden bevilget, vel sagtens på grund af de urolige tider under *Valdemars*-sønners stridigheder.

Den 25. august 1251 dør biskop *Gunner* på *Asmild Kloster* ved *Viborg*, næsten 100 år gammel.

Han bliver begravet i *Hellig Kjelds Kapel* i *Viborg Domkirke* i fuldt ornat med stav og et dokument med en levnedsbeskrivelse, man har måske tænkt sig muligheden af, at han siden kunne blive kanoniseret.

Borgerne i *Viborg* følger deres afholdte, gamle biskop til hans sidste hvilested.

I 222 *Gunner* udnævnes af kardinal *Gregorius* til biskop af *Viborg*. Prioeren i *Øm Kloster*, *Gunners* frænde *Jens I.* bliver abbed. Han er en from og verdensfjern munk, og abbedværdigheden bliver ham en uudholdelig byrde.

I 229 *Niels II.* bliver abbed og *Jens I.* kan trække sig tilbage til munkelivets fred.

Faksimile af en side i *Øm Klosters Krønike*. – Exordium carae insulae. Originalmanuskriptet, som er yderst velbevaret, befinder sig på Det Kongelige Bibliotek.

Abbed Niels er en smidig og kyndig mand, der forvalter sit embede godt, hvorfor han da også efter fire års forløb bliver hentet til *Vitkøl* for at forestå moderklostret.

I 233 Viborgeren *Magnus* bliver abbed i *Øm*. Han er abbed i to år og dør da af sygdom, medens han endnu fører abbedtitlen. Han begravnes da, som sæd og skik byder det, i klostrets kapitelsal. Dette rums beliggenhed i det ældste *Øm Kloster* er dog ukendt, og det er endnu ikke lykkedes at påvise *abbed Magnus'* grav.

I 234 *Pave Gregor IX.* beskikker *biskop Gunner af Viborg* sammen med to andre gejstlige til beskytter af alle danske cistercienserabbedier⁵). Retssikkerheden i riget synes ikke at være overvældende stor.

I 235 *Mikkel* udnævnes til abbed. Klosterkrøniken roser hans duelighed i embedet.

I 241 Nogle munke og lægbrødre fra *Øm Kloster* bliver på Cistercienserordenens generalkapitel dømt til vand og brød hver fredag, for under en udenlandsrejse at have forbrudt sig ved at gå på beværtning og opholde sig dér til midnat⁶).

Jyske Lov gives på *Vordingborg* i marts. En af lovens medunderskrivere er *biskop Gunner*, der regnes for lovens betydeligste forfatter.

1241. *Kong Valdemar II. Sejr* dør, hans og *dronning Berengarias* søn, *Erik IV. Plovpønning* bliver konge.

I 246 *Abbed Mikkel* dør 7. september i den 6. time. *Biskop Gunner af Viborg* holder hans jordefærd.

Abbeden begravnes i klostrets nye kapitelsal. Rummet er endnu kun under opførelse. *Abbed Mikkel*s grav er i det 20. årh. udgravet og identificeret.

9. oktober bliver *Jens II.* abbed. I hans embedsperiode, der varer godt to år lider klostret under fejden mellem *Valdemarsønnerne kong Erik IV.* og *hertug Abel af Sønderjylland.*

Øm Klosters Horsensgård afbrændes.

Klostrets heste på *Inæs* (Hem) røves af tyske krigsfolk. *Abbed Jens* forfølger hestetývene. Han tages til fange og såres alvorligt af et hug

i venstre arm. Plyndringer foretages rundt om i landet. *Dronning Jutta*, der residerer på *Skanderborg*, plyndrer klostrets gård i *Tåning* ved *Mossøs* østlige ende, og dronningen lægger baghold for klostrets korntransporter fra *Djursland*. Hun truer munkene med korporlig vold.

Hertug Abels krigsfolk afbrænder *Gammel Vissing*, benedictiner-nonnernes ejendom sydvest for *Mossø*.

I *Øm Kloster* spærrer munkene kanalen *Asgarth* for gennemsejling og sænker klostrets både, så evt. angribere ikke vil kunne benytte dem til at bortføre klostrets liggendefæ. Klæder og fødevarer skjules i den nye klosterkirkes »tårn«.

Biskop Peder Elafsen af Århus, der som klostrets ven og beskytter har skænket det rige gaver, dør og bliver begravet i klosterkirken foran den hellige, ubesmittede Jomfru Marias alter.

I 249 Først dette år vælges en ny biskop i *Århus*. Valget falder på *Peder Ugotsøn*, som er *Øm Kloster* uvenligt stemt.

Der udbryder strid mellem klostret og den nye biskop om *Sødring*, dengang en ø, ved *Randers Fjord*. Klostret må afstå øen og får til gengæld *Horndrup*, (»Horningtorp«), men må dog betale 80 mark penninge til bispens for at få forliget i stand.

Abbed Jens, der er stærkt lidende af sit sår i skulderen, søger og får sin afsked.

11. november vælges *Oluf* til abbed.

Abbed Olufs søskende, *Svend og Margrethe* myrdes ved *Horsens* og hans naturlige søn, *Svend Pape*, findes druknet nær *Øm Kloster*.

1250. *Kong Erik IV.* bliver myrdet på *Slien*, og *Abel*, hans bror, af *Øm Klosters* krønikeskriver kaldet »Babel«, bliver konge af *Danmark*.

I 250 For at få klostrets gamle frihedsrettigheder respekteret af *kong Abel* må munkene i *Øm* udbetale kongen 300 mark penninge.

1252. *Kong Abel* bliver dræbt i krig mod friserne. Hans bror *Christoffer I* bliver konge.

Den store Ærkebispesstrid 1253–1272

Fra 1253 til 1272 raser i *Danmark* den voldsomme magtkamp mellem kongehuset og ærkebiskop *Jacob Erlandsen*.

Striden udarter til åben borgerkrig, og angreb fra *Rügen* og *Holsten* og tilføjer befolkningen store lidelser.

I denne strid står de jyske bisper og Dominikanerordenen, samt borgere og herremænd på kongemagtens side, medens cisterciensere og fransiscanere sammen med Roskildebispens holder med *ærkebisp Jacob*.

Cistercienserabbeden *Arnfast* fra *Ryd Kloster* beskyldes for at have forgivet *kong Christoffer*, da denne pludselig dør i *Ribe* i 1259.

I 1262 udnævner *ærkebiskop Jacob Erlandsen Arnfast* til biskop i *Århus*, idet domkapitlet ikke kan enes om bispevalget.

Det lykkes dog for den royalistiske kandidat til embedet *Tyge*, at opnå pavelig bekræftelse på sit valg. *Arnfast* opnår aldrig at beklæde bispesædet, men må forblive på *Ryd Kloster* alle sine dage.

Kongemagten får medhold af pave *Urban IV.*, men da denne i 1265 afløses af *Clemens IV.* intervenserer pavestolen uden større held i striden, nærmest til gunst for ærkebiskoppen, og striden bilægges først, da *Gregor VII.* i 1272 bliver pave og skaber et forlig mellem de stridende parter. *Øm Klosters* fejde med *biskop Tyge af Århus* må ses som en udløber af den store ærkebispestrid, som ender med kongemagtens faktiske sejr.

I 253 Ny strid med *biskop Peder Ugotsøn af Århus*, der kræver og får 190 mark penninge i stedet for gæsteri i de tre år, bispestolen har stået ledig. Biskoppen fratager voldeligt klostret bøger til en værdi af 200 mark penninge.

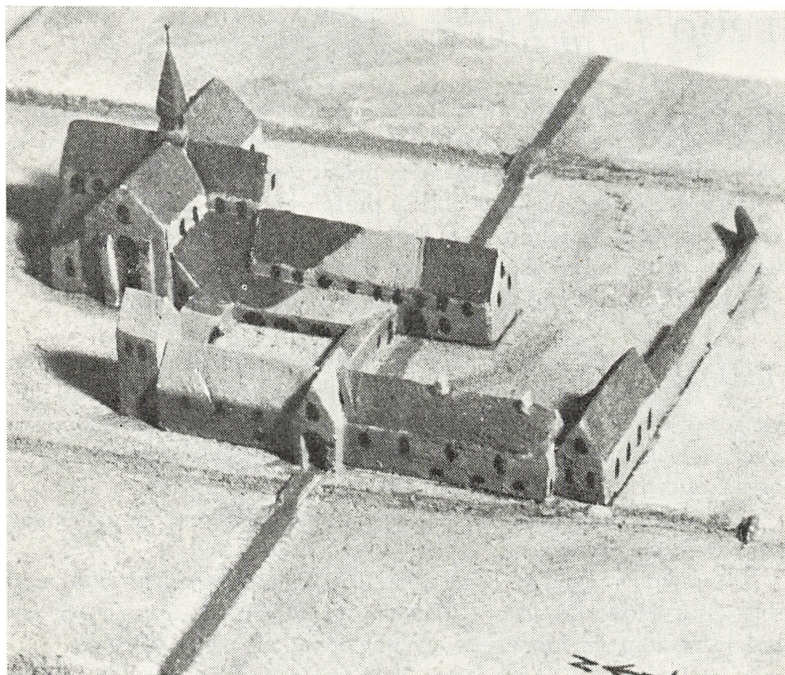
I 254 Bisperne *Eskil af Slesvig* og *Niels af Viborg* foretager sammen med *abbed Oluf af Øm* en undersøgelse af *kong Knud III.'s* søn *Niels'* mirakler⁷). Undersøgelsen finder sted på *pave Alexander IV.'s* opfordring, da *kong Christoffer I.* og flere danske prælater har indberettet jærtegn og mirakler omkring *Hellig Niels'* liv, død og grav til pavestolen med evt. kanonisering for øje.

Pave Alexander IV. påbyder viborgbispens og abbederne af *Øm* og *Voer Klostre* at undersøge privilegier, som skal fornyes.

I 255 *Abbed Oluf* træder tilbage, og den 8. juni udnævnes kældermesteren fra *Vitskøl, Asgot* til abbed i *Øm Kloster*.

Den 13. december pålægger *pave Alexander IV.* kommissionen omkring efterforskningen af *Niels Knudsøns* hellige levned og de helbredelsesmirakler, som sker ved hans grav, at fortsætte undersøgelsesarbejdet. Slesvigbispens plads i kommissionen overtages af dominicanernes prior i *Århus*⁸).

Hellig Niels, der døde som ung i 1180, bliver dog aldrig helgenkåret af paven, hvilket ikke forhindrer, at pilgrimme i stort tal

Øm Kloster. Forsøg på rekonstruktion. – Øm Kloster Museum.

Criwi fot.

søger til hans grav i *Århus. St. Clemens Domkirke* bliver senere opført over graven.

1257 Allehelgens aften, 31. oktober klokken 18 sker indvielsen af *Øm Klosters* nye kirke. Under udfoldelse af stort ceremoniel føres klostrets relikvier i optog til den nye kirke.

Sidste strid med *bispe Peder Ugotsøn*, der forlanger udvidede afgifter af klostret. Da munkene bøjer sig for kravet, får de fred med biskoppen i dennes sidste tre leveår.

1259. *Kong Christoffer I.* dør pludselig i *Ribe*.

Et aldrig bekræftet rygte vil vide, at han er blevet forgiven af *abbed Arnfast af Ryd Kloster*. *Enkedronning Margrethe Sprænghest* overtager kongemagten som formynder for sin mindreårige søn, *kong Erik V. Klipping*.

I 260 *Abbed Asgot* kaldes til abbed i Vitskøl. Hans eftermand, *Jens III. Dover* bliver abbed i *Øm* den 26. juni.

I 261 *Dronning Margrethe Sprænghest* opholder sig i *Øm Kloster* i to dage og to nætter med 1600 ryttere foruden løbere og fodfolk, samt alle, der søger hoffet »for kæremåls skyld«.

Dette fornemme besøg betyder i praksis en grov udsugning af klosteret, – og helt nytteløst, da rytterhæren tilintetgøres i slaget på *Lohede*, hvor de holstenske grever og *hertug Erik Abelson* sejrer og tager enkedronningen og den unge *Erik V. Klipping* til fange.

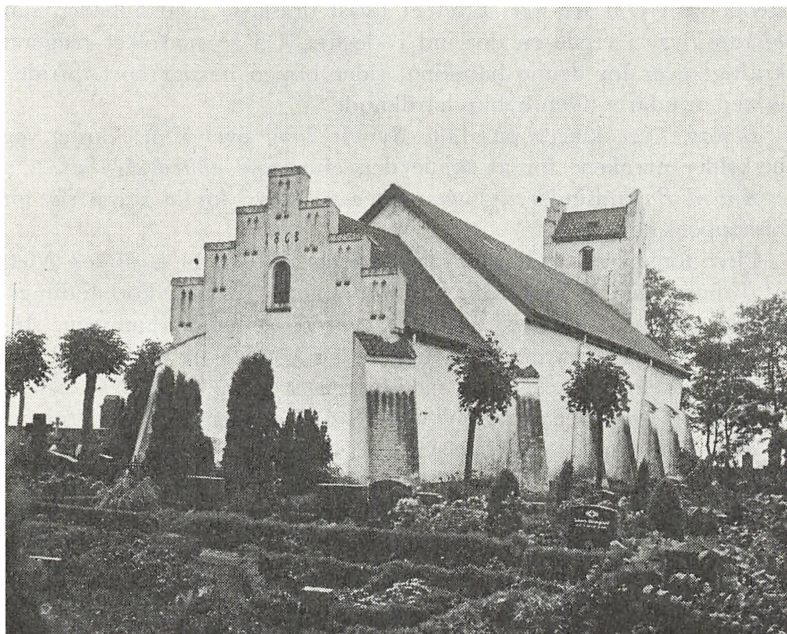
I 262 *Abbed Jens III. Dover* opgiver abbedværdigheden og bliver klostrets prior. Han afløses af *Bo*, der den 16. juni vælges til *Øm Klosters* sekstende abbed. *Jens Dover* bliver dog senere atter abbed, endda to gange, således, at han er klostrets 15., 18. og 22. abbed.

Om *abbed Bo* berettes, at han er en dygtig skribent og maler med store kunstneriske evner.

8. september vender *Tyge* hjem fra *Rom*, formedelst 600 mark sølv (iflg. klosterkrøniken) udnævnt til biskop af *Århus*. Den nye biskop er, som sin forgænger, uvenlig stemt mod *Øm Kloster*.

Århusbispen *Tyges* sigil (b). Den dygtige, men heftige og hensynsløse *biskop Tyge* står under den store ærkebisperid på kongens parti og styrer både *Århus* og *Roskilde Bispedømmer*. Han er *Øm Klosters* uforsonlige fjende og har fortrængt cistercienseren *Arnfast* fra bispesædet i *Århus*, som han beklæder i årene 1260–1272.

Dover Kirke. Øm Klosters sognekirke, som er det historiske sted for abbed Bo og biskop Tyges bevægede møde i 1263, hvor klostrets håndværkere måtte beskytte deres abbed mod bispens væbnede svende.

Criwi fot.

Samme år overfalder en Øm-lægbroder, *Lage*, i *Rosmos* på *Djursland*, og han bliver alvorlig såret.

Biskop Tyge tager voldsmændene under sin beskyttelse. Dette bliver indledningen til den lange og bitre strid mellem *biskop Tyge* og *Øm Kloster*.

Kongens marsk, *Jens Kalv*, hjem søger (antagelig i dette år) klostret 7 gange med 300 ryttere under eftersøgning af den formodede kongemorder, cistercienserabbeden *Arnfast af Ryd Kloster*.

1263 I februar besøger *biskop Tyge* *Øm Kloster*. Den gamle strid om gæsteriretten flammer atter op. Der føres en skarp brevveksling mellem biskoppen og *abbed Bo*. Biskoppen kommer ridende over isen på *Mossø* fra *Voer Kloster* for at kræve gæ-

steophold i *Øm Kloster*. Efter et hvast ordskifte med abbeden slår *biskop Tyge* i vrede en dør ind i klostret. Da klosterfolket reagerer kraftigt over for denne handling, rider bispnen hastigt bort. Striden er ved at udarte til en håbløs hårdknude.

Biskop Tyge klager på *Aabo Syssels Ting* over *Øm Kloster*, og beskylder munkene for at skjule den eftersøgte *abbed Arnfast*.

Abbed Bo indfinder sig ugen efter på tinge for at rense sig for biskoppens anklage.

Flere forgæves mæglingsforsøg i striden gøres af bl. a. *biskop Niels af Viborg*, *marsk Jens Kalv* og *ridder Jens Kande*. Forhandlingsmøder i *Århus Domkirke* og ved *Dover Kirke* bryder sammen. *Abbed Bo* kalder klostrets håndværkere og bønder til våben ved det sidste møde for at beskytte sig mod bispens svende.

Biskop Tyge søger at ramme *Øm Kloster* gennem dets undergivne.

Abbed Bo sender en appelskrivelse til paven. Abbederne af *Vitskøl* og *Holme* offentliggør denne appel i Danmark.

8 danske cistercienserabbeder beder i et brev ærkebiskop *Jacob Erlandsøn* formå pavestolen til at værne *Øm Kloster*.

Biskop Tyge forbyder stiftets præster at afholde gudstjeneste i sognekirker, der tilhører *Øm Kloster*. Da munkene selv forestår gudstjenesten i disse kirker, truer biskoppen med rettergang mod klostret og forlanger bødestraf over *abbed Bo*. 5 danske cistercienserabbeder appellerer til *pave Urban IV* om beskyttelse for *Øm Kloster*.

Abbed Bo drager sammen med abbeden fra *Tvis Kloster* til moderklostret *Vitskøl*, hvor han søger sin afsked, der kun tøvende bliver ham bevilget. *Ture* forhen abbed i *Vitskøl* og *Esrom* klostre vælges den 10. juni til *Øm Klosters* 17. abbed.

Biskop Tyge tager den præsteviede munk *Skjalm* til fange ved *Rosmos Kirke*, officielt vel for at forhindre munkenes ulovlige præstetjeneste i sognekirker, der tilhører *Øm Kloster*. Ved samme lejlighed bortfører bispens svende to heste, som tilhører klostret, og de mishandler og prygler den lægbroder, som er sat til at vogte hestene. Abbedskiftet har tilsyneladende ikke ændret *Århusbispens* syn på *Øm Kloster*. Striden fortsætter, og abbederne af *Esrom*-, *Løgum*- og *Ryd Klostre* skriver den 21. oktober atter til pavestolen om hjælp til *Øm Kloster*.

1264 Munkene *Lars* og *Bo* (den tidligere abbed) får af *Øm Klosters* konvent fuldmagt til at repræsentere klostret ved pavehoffet, Kurien, under retssagen mod *biskop Tyge*.

Biskop Tyge udnævnes til fungerende biskop over *Roskilde Stift*. Herved kommer abbederne af *Ringsted* og *Næstved* under *biskop Tyges* jurisdiktion, hvilket vil kunne påvirke udfaldet af striden mellem biskoppen og *Øm Kloster*, idet de to sjællandske abbeder er dommere i sagen, udnævnt af *pave Urban IV*. Paven pålægger provst og ærkekegn i *Slesvig* at værne *Øm Kloster* mod overgreb. Paven befaler *biskop Tyge* ikke at forulempe klostret.

Den pavelige befaling nytter ikke stort, bispens svende optræder atter som voldsmænd og overfalder munken *Bjørn* og to lægbrødre, der er på rejse til *Venden* for at købe korn til klostret. Den ene lægbrøder dør som følge af mishandlinger, og broder *Bjørn* føres i fangenskab, som han ikke slipper ud af, før han er fysisk nedbrudt og udmarvet af sult.

Kardinalerne Guido og *Johannes* søger at støtte *Øm Klosters* sag hos de tre dommere: abbederne af *Næstved* og *Ringsted Klostre* og dominicanernes provincialprior i Danmark, medens *abbed Philip af Clairvaux* anmoder *enkedronning Margrethe* om at beskytte klostret mod *biskop Tyge*.

26. november indgås forlig i Århus Domkirke mellem *biskop Tyge* og *abbed Ture*.

I 1265 Det indgåede forlig fastsætter *biskop Tyges* rettigheder med hensyn til gæsteri m. m., men da bispen i fasten gæster *Øm Kloster*, bryder han (iflg. klosterkrøniken) forligets bestemmelser ved at medbringe et langt større følge end aftalt. Der hersker stor vrede i klostret over dette, striden bryder atter ud med uformindsket styrke.

1265. *Clemens IV.* vælges til pave.

I 1266 Den nye *pave Clemens IV.* sender sin legat, *kardinal Guido* til Danmark. Han skal sørge for bilæggelse af striden mellem kongemagt og ærkebisp, og tillige tage sig af den mindre trætte mellem *Øm Kloster* og *biskop Tyge*. Klostret venter sig meget af kardinalen, da denne selv tilhører cistercienserordenen.

Kardinalen sender Århusbispen et irettesættende brev, hvilket dog ikke har anden virkning, end at biskoppen klager til kongehuset, der nu indtager en truende holdning over for konventet i *Øm*. Striden mellem Århusbispen og *Øm Kloster* kædes nu, til skade for klostret, uløseligt sammen med den større fejde mellem konge og ærkebisp.

På en synode i *Lybæk* bandlyser kardinal *Guido* kongehuset på grund af ærkebispestrident og biskop *Tyge* på grund af striden med *Øm Kloster*. Både konge og Århusbisp udebliver fra synoden, medens såvel ærkebisp *Jacob Erlandsen* som abbed *Ture af Øm* er til stede.

I 267 Hertug *Erik Abelson af Slesvig*, kongens fætter og gamle fjende, optræder nu, antagelig selvbestaltet, fiskende i rørt vande, som *Øm Klosters* værneherr, dog kun symbolsk ved at udstede et brev om sagen. Han forværrer derved højligt klosterets farlige situation i forholdet til kongemagten.

Abbed *Ture* må nu gå i en art landflygtighed, idet han af frygt for konge og biskop befinder sig på stadig rejse mellem klostre og domkapitler i Danmark og Slesvig.

Biskop *Bonde af Slesvig* bliver af kardinal *Guido* sat til dommer over biskop *Tyge*.

Slesvigbispen dømmer da sin kaldsbroder til at erstatte abbed *Ture* og konventet alle klostrets tab som følge af trætten, tilligemed, at han lyser biskop *Tyge* i band. Det synes dog stadig, som om klostrets sag skal forplumres af sin tilknytning til ærkebispestrident, idet begge de oprørske bisper *Peder Bang af Roskilde* og ærkebiskop *Jacob Erlandsen* bevidner og besegler biskop *Bondes* domsbrev.

Kardinal *Guido* har haft et enestående held til at skærpe situationen for *Øm Kloster*, så striden nu synes komplet uløselig.

Øm Kloster går nu næsten helt i opløsning. Ingen retssikkerhed bliver munkene til del, abbeden er i landflygtighed og med ham flygter også mange munke og lægbrødre. Endelig giver kongen abbed *Ture* frit lejde til en forhandling, men stiller samtidig et ultimatum i biskop *Tyges* favør. Midt under denne strid og opløsning tier *Øm Klosters Krønike* brat, og stridens slutresultat kendes ikke.

Dog ved man, at klostret rejser sig og blomstrer påny, og få år efter optræder kong *Erik* som dets værneherr. (Se 1270).

I 268 *Ture* fratræder som abbed, og munkene vælger påny *Jens III. Dover* til deres forstander.

I 268—1320 I dette tidsrum har *Øm Kloster* 20 abbeder, om hvem man har enkelte sparsomme oplysninger, men ingen konkrete årstal, hvorfor man til dels må opgive at indsætte disse abbeder i kronologien⁹). Dog kendes deres rigtige rækkefølge.

Om den 19. abbed *Conrad*, der også bliver den 21., da han er abbed i to perioder, vides at han er født i *Ribe* og en gavmild og venlig mand, der er almindelig afholdt af alle i konventet. *Conrad* dør, medens han er abbed for anden gang, og bliver begravet i klostrets kapitelsal.

Den 20. abbed, *Johannes* eller *Jens IV. Horsens* er abbed tre gange, idet han også bliver nummer 23. og 26. i rækken af abbeder i *Øm*. Han styrer i sin regeringstid klostret med stor dygtighed og dør i sin sidste værdigheds andet år.

Den 24. abbed, *Olav*, leder klostret i et halv år. Han er næppe identisk med den 38. abbed af samme navn.

25. abbed er *Peder I. Pape*, som er en dygtig bogkunstner. Han synes i det hele taget at have været en praktisk mand, idet han som munk i *Vitskøl* har været både skrædder, prior og kældermester.

Den 27. abbed hedder *Tyge Fisk (Tucho Piscis)*. Han er abbed i 3¹/₂ år, hvorefter han trækker sig tilbage.

Jacob Cordal vælges som den 28. abbed og leder *Øm Kloster* i 4¹/₂ år. Han bliver derefter abbed i *Vitskøl*, hvor han tidligere har været kældermester. Han dør i *Ryd Kloster*.

Så følger abbed *Torben*, som er den 29. abbed i rækken. Han er abbed i to år.

Den 30. og 32. abbed hedder *Jon Røth*. Han er abbed i henholdsvis 11 og 2 år, og bliver tilsidst forflyttet til *Vitskøl Kloster*.

Den 31. abbed i *Øm* er *Thorgerus (Thøger?)*, som opnår at blive abbed også i *Vitskøl* og *Esrom Klostre*, samt for anden gang i *Øm Kloster* som den 35. i rækken.

33. abbed er *Ubbo*, som beklæder embedet i ét år.

Han afløses af *Peder II. Gyølbo*, som er *Øm Klosters* abbed i to år. Derefter bliver han abbed i *Vitskøl*, hvor han tidligere har været kældermester.

De fire sidste af de nævnte abbeder er:

Tyge Lange, *magister Niels*, *Olav II.* og *Kjeld*. Den sidste har tidligere været abbed i *Vitskøl*.

I 270 *Kong Erik V. Klipping* tager *Øm Klosters* gård i *Purup* under sin beskyttelse¹⁰).

I 281 *Biskop Laurids af Viborg* bevidner i et særligt dokument *biskop Svends* (af *Århus*) testamente om gods i *Sønder Herred* og *Karleby* til *Øm Kloster*¹¹).

I 284 *Biskop Tyge II. af Århus* gæster *Øm*. Han udsteder herfra bekendtgørelse om eftergivelse af 40 dages kirkebod til alle, der bidrager til opførelsen af *Flensborg Marie Sogns* nye stenkirke¹²).

1286. *Kong Erik V. Klipping* bliver myrdet i *Finderup St. Cæcilie* nat (22. nov.). Den 12-årige *Erik VI. Menved* bliver konge. *Enkedronning Agnes, drost Peder og kansler Martin Mogensen* danner formynderregering.

I 293 *Kong Erik V. Menved* stadfæster et skøde til *Øm Kloster*¹³).

I 311 5. marts. Abbeden af *Øm* m. fl. bevidner brev udstedt af *junker Christoffer* og *junker Valdemar*¹⁴).

I 312 *Pave Clemens V.* udnævner *biskop Christiern II. af Ribe* og abbederne af *Løgum-* og *Øm Klostre* til konservatorer og dommere for *ærkebiskop Esger af Lund* så længe han lever, da han har klaget over, at både gejstlige og verdslige folk har sat sig i besiddelse af *ærkebiskoppelige ejendomme*¹⁵).

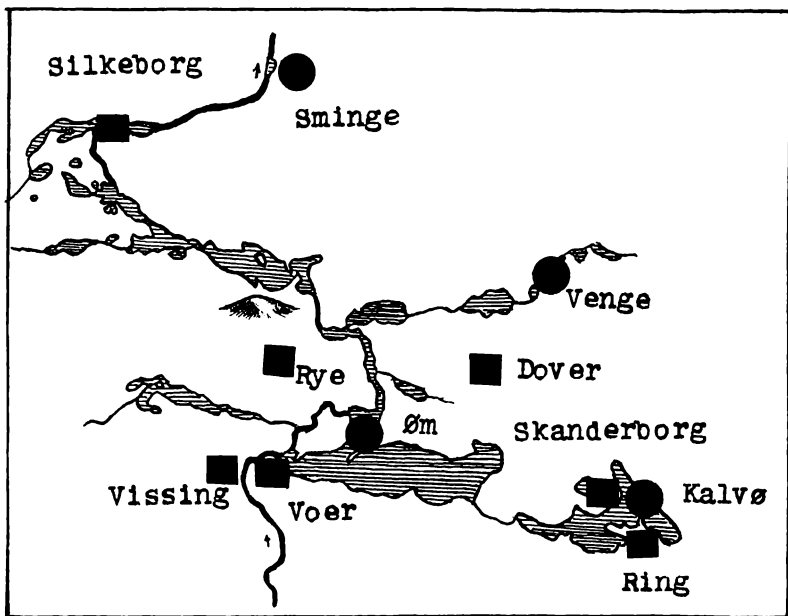
1319. *Kong Erik V. Menved* dør. Han efterfølges på tronen af sin bror *Christoffer II.*, der hyldes på landstingene i begyndelsen af 1320.

I 320 *Abbed Kjeld* afløses som abbed i *Øm* af kældermesteren i *Esrom Kloster, Niels Finsen*. I *Øm Klosters Krønike*, der afsluttes 1267, indsættes et »apokryft« blad med omtale af 27 abbeder i tidsrummet 1255–1320.

I 321 Der klages fra *Citeaux* over, at de danske cistercienser-klostre har forsømt at lade sig repræsentere ved generalkapitlet¹⁶).

I 322 12. maj afsluttes en strid mellem *Vitskøl Kloster* og *biskop Peder af Viborg* med bispens erklæring om, at han giver afkald på krav om gæsteriydelse af *Vitskøl. Abbed Niels af Øm* er blandt andre opmand i striden, og *Øm-konventets segl* er under bispens brev¹⁷).

Christoffer II. konge i to perioder, 1320–26. 1330–32. *Valdemar III.* konge 1326–30. Fremmedherredømme i *Danmark*: De holstenske *grever Gert* («den

Kortet viser Øm Klosters beliggenhed på Himmelsbjergegnen. Kloret er anlagt på den smalle tange mellem Mossø og Gudensø. ● viser munkenes vej fra Sminge til Venge, videre til Kalvø i Skanderborg Sø, hvorfra klosteret endeligt flyttes til Øm i 1172. ■ viser Øm Klosters nære naboer. Mod syd benedictinerklostrene Ring (nonner), Voer (munke) og Vissing (nonner). Vesten for Øm ligger klostrets by Rye. Slottene Skanderborg og Silkeborg tilhører henholdsvis kronen og Århus Bispestol. Endvidere er Dover sognekirke markeret på kortet.

kullede») og Johan d. Milde 1332–40. Valdemar IV. Atterdag bliver konge 1340.

I 362 Abbeden i Øm Kloster hedder på denne tid *Vilhelm*¹⁸⁾.

1375–87. Kong Oluf III. 1387–96. Dronning Margrethe. I realiteten regerer Margrethe 1375–1412.

I 376 Biskop Oluf bevidner, at Niels Gødsen og hustru har tilskødet *abbet Hans af Øm Kloster* »al deres rettighed i jord, skov og eng« på *Hårby Mark*¹⁹⁾.

I 377 *Advokat Johannes Diakon skænker abbed Nielsen sine rettigheder i Forlev²⁰).*

1397. *Erik VII. af Pommern* krones til konge. Han bliver *dronning Margrethes* medregent.

1403. Skisma i kirken. Pave både i *Rom* og *Avignon* 1378–1415, samt i *Pisa* 1409–15.

Dronning Margrethe benytter sig af dette skisma, hvor *Citeaux* går imod romerpaven, til at løsrive de nordiske cistercienserklostre fra generalkapitlet. På hendes tilskyndelse udnævner pave *Bonifacius XI.* (i *Rom*) abbederne i *Sorø* og *Esrom* til generalvikarer for cistercienserordenen i *Norden*. Der gives generalvikarerne myndighed til at sammenkalde til nordisk generalkapitel, noget helt enestående i ordenens historie²¹).

I 403 *Godtskalk Rostrup* udsteder skøde til *Øm Kloster* på al hans jord i *Rude* »udi Skyringh sogen«. Flere medlemmer af slægten *Rostrup* skænker i tidens løb klostret rige gaver. I grave i *Øm Klosterkirke* er der under udgravningen af ruinerne fundet signeter, prydet med *Rostrupernes våben*²²).

I 404 Dette år nævnes *abbed Willum* i *Øm Kloster*²³).

I 408 Det bevidnes på tinge, at menig almue i *Rye* har bolig og gods i *Rye* af *Øm Kloster* for årlig skyld og rente. Klosteret kan bestemme over bemeldte gods, dersom folk ikke kan klare afgiften eller er ulydige mod abbeden²⁴).

1409. *Citeaux* slutter sig til romerpaven, men *Nordens* cistercienserklostre kommer kun ufuldstændigt under *Citeaux*-generalkapitlets overhøjhed. Forbindelsen med *Citeaux* forbliver fremtidigt svag og bristende²⁵).

I 417 *Hr. Jørgen Nielsen*, munk i *Øm Kloster*, studerer ved universitetet i *Greifswald*²⁶).

I 420 Dette år nævnes *abbed Niels* af *Øm Kloster*²⁷).

I 421 Fra dette årstal kendes et smukt konventsegl fra *Øm*, hvis motiv er en madonnafigur. Indskriften lyder: *Sigillum conventus care insule*²⁸).

Øm Klosters conventsigil. 1421 (c).

- I 423** Abbeden hedder *Magnus*, navnet kendes fra et sigil hvis motiv er en abbed med krumstav²⁹).
- I 425** *Magnus* stadig abbed i Øm. Han nævnes i et tingsvidne fra Tyrsting Herreds Ting³⁰).
- I 429** Strid om markskel og kvæg mellem på den ene side Øm Kloster og dets landsby *Tørring* og på den anden side *Alling by*³¹).
- I 435** *Biskop Ulrich af Århus* bekendtgør at have af Øm Kloster: en gård i *Tørring*, en gård i *Salten* endvidere alle gårde og gods, bebygget og ubebygget, og møllesteder, som er beliggende i *Hids* og *Lysgård Herreder*. Efter biskoppens død skal alt dette følge Øm Kloster³²).
- I 438** Prioren i *Antvorskov Kloster* giver *St. Hans Kloster* i *Horsens* fuldmagt til at tilbytte sig jord ved *Hansted Bro* af Øm Kloster til gengæld for et bod-rum i *Borgergade* i *Horsens* samt 2 gårde i *Voer Herred*³³).

1439. *Kong Erik VII. (af Pommern)* afsættes. *Christoffer III. af Bayern* bliver konge i Danmark.

I 442 Kong Christoffer III. af Bayern udsteder brev på al kongelig ret og sagesfald i Rye Birk til Øm Kloster³⁴).

I 444 Biskop Ulrich af Århus giver Øm Kloster brev på retigheder i gårde i Jexen³⁵).

I 445 Kong Christoffer III. udsteder stadfæstelse på, at Øm Kloster fritages for told. Klostret får frit birketing i Rye³⁶).

I 447 Abbed Ove Jensen får tilladelse til at vælge sig en skriftefader, der kan give ham aflad een gang foruden ved hans død³⁷).

1448. Kong Christoffer III. af Bayern dør.

I 448 Dronning Dorothea tildømmer Øm Kloster en gård i Sabro Herred³⁸).

I 449 Generalkapitlet overdrager abbeden af Doberan (nær Rostock) under censurtrussel at tvinge abbederne i de nordiske landes cistercienserklostre til at sende deres skolarer til ordenens studiehøjskole ved universitetet i Rostock³⁹).

22. april pålægger paven biskoppen af Volterra, abbed Ove Jensen i Øm og dekanen i København at overdrage ærkedegn Jens Iversen Lange i Århus, kongeligt sendebud ved Kurien, det første ledige kanonikat og præbende i Roskilde.

Jens Iversen Lange udnævnes til biskop i Århus⁴⁰).

1449. Christiørn I. bliver konge i Danmark. Den 18-årige enkedronning Dorothea bliver gift med Chr. I.

I 451 Abbeden af Øm Kloster udnævnes sammen med abbeden af Rheinfeld i Holsten til tilsynsførende overhoved for cistercienserne i provinsen Dacia (Norden). De to abbeder forestår i tidsrummet 1451–1453 reformering af klostrene og indsamling af »kontributioner og subsidier«. Det pålægges dem at indsende beretning om denne virksomhed til kapitlet⁴¹).

Der klages over, at skovene ved Tåning, Havreballe og Horndrup

er blevet forhuggede imod Øm-abbedens vilje og uden hans samtykke⁴²).

I 454 Fra dette år findes tre pavebreve, der vedrører en strid mellem den nye *Arhus-bisp* og *Øm Kloster*. *Bisp Jens Iversen Lange* beklager sig over, at *abbed Ove Jensen* i *Øm*, *abbed Anders Mogensen* i *Voer Kloster*, *Otte Nielsen Rosenkrantz* til *Bjørnholm*, den tidligere rigshofmester, og *Henrik Knudsen Gyldenstjerne* sammen med flere lægmænd har berøvet bispens hans og bispebordets gods og ejendele. Paven udnævner bispens i *Ratzeburg* og dekanen i *Lübeck* til dommere i sagen. Disse skal også pådømme en sag vedrørende indre splid i *Voer Kloster*, hvor *Godske* og *Anders Mogensen* begge gør krav på abbedværdigheden. Den første støttes af stiftsbiskoppen, den sidstnævnte af *abbed Ove Jensen af Øm*, *Otte Nielsen Rosenkrantz* og *Henrik Knudsen Gyldenstjerne*. Samme dag, 30. marts, får *biskop Jens Iversen Lange* ret til at lægge nonneklostret i *Vissing* ind under bispesædets godser⁴³).

I 456 Abbederne af *Øm* og *Voer Klostre* indgår et forlig, hvorefter *Voer Kloster* ikke må fiske længere end til »midtstrøms« i *Mossø*, og kvæg fra *Tåning*, (som tilhører *Øm Kloster*), ikke må findes på *Hem Mark*, der hører under *Voer*⁴⁴).

I 458 *Kong Christiern I.* stadfæster at *Strandmøllen* ligger til *Øm Kloster* til evig tid⁴⁵).

I 465 På tinge lader abbeden oplæse 12 åbne pergamentsbreve på *Øm Klosters* gods i *Hids* og *Lysgård Herreder*⁴⁶).

På denne tid er hr. *Niels* abbed af *Øm*. Navnet kendes fra et sigil med det sædvanlige motiv: en abbed med hyrdestav. Indskriften lyder: *Sigillum nicolai abbatis monasterii care insule*⁴⁷).

I 467 Det bevidnes på tinge, at *Øm Kloster* har del i *Sandgrav Sø*, (den nu tørlagte *Søballe* eller *Gammelgård Sø*), hvor søen berørtes af *Venge*, *Gammelgård-* og *Søballe Mark*⁴⁸).

I 471 *Asser* er abbed i *Øm Kloster*⁴⁹). Til fejde mod *Iver Axelsen Thott* udskriver *Christiern I.* mandskab. Af *Øm Kloster* kræves 8 mand. Folkene skal møde til skibs med harnisk og væрге og kost til mikkelsdag. De skal møde inden en uge efter påske. End-

nu 8 mand fra *Øm Kloster* skal møde i *København* til krig mod »*uvenner i Sverige*«⁵⁰).

I 478 *Kong Christiern I.* opholder sig på *Øm Kloster*.

I 479 *Øm Kloster* modtager af *Benedict van Aneuelde* kvittering for 400 danske mark⁵¹).

1479. *Københavns Universitet* stiftes.

1481. *Kong Christiern I.* dør. *Hans* bliver konge.

I 481 Rigsrådet lader ved *ærkebiskop Jens* sende bud efter prælater, riddere og svende, fri og frelse mænd, købstadmænd, bønder og menig almue, som bygger og bor i riget, om at lade sig repræsentere på et møde i *Kalundborg* første søndag i maj for at hylde *kong Hans*. *Øm Kloster* skal stille med 6 mand »til skibs«⁵²).

Forlig mellem abbeden af *Øm* og priorissen af *Ring Kloster* i en sag om hugst i *Horndrup Skov*. Kun de, som bor på *Rings* gods i *Horndrup* får lov til at skove på *Ring Klosters* vegne⁵³).

I 485 *Kong Hans* dømmer mellem abbeden af *Øm* og priorissen af *Ring Kloster* således, at *Ring Kloster* skal have et boel i *Horndrup* for 6 mark sølv, og at *Øm Kloster* skal eje alt andet i *Horndrup By* og *Mark*⁵⁴).

I 486 4 mand fra *Øm Kloster* får befaling til at slutte sig til kongens følge på en rejse til *Norge*⁵⁵).

Kong Hans stadfæster *Øm Klosters* ejendomsret til eng og rørskår ved *Strandmøllen* i *Sønder Herred*⁵⁶).

Kong Hans udsteder brev til borgerne i *Århus*, at de skal fritages for told i *Rye* til gengæld for den frihed, som *Øm Klosters* gård i *Århus* nyder⁵⁷).

Abbed i *Øm* er *hr. Søren* ⁵⁸).

I 487 *Christiern* er abbed i *Øm Kloster*. Et sigil med det almindelige abbedmotiv samt et våbenskjold med en pæl bærer indskriften: *s' domini cristernus abbatis care insule*⁵⁹). Abbeden er medlem af rigsrådet⁶⁰).

Kort over de danske cistercienserklostres beliggenhed. *Slangstrup* og *Roskilde* var nonneklostre, alle de øvrige munkeklostre. *As* i *Halland* og *Herrevad* i *Skåne* hørte til *Lunds Ærkestift*, medens *Ryd* (*Lyksborg*), som nu ligger syd for den dansk-tyske grænse, hørte til *Slesvigs Stift*.

I 1490 Kong Hans stadfæster, at *Illerup* og *Alken* (i klostrets hjemsgn *Dover*) tilsammen skal udgøre et frit birk under *Øm Kloster* »til evig tid«⁶¹).

Abbed *Christiern* lader støbemester *Johannes Petri* alias *Jes Smed* støbe en kirkeklokke, som den dag i dag er i brug i tårnet på *Hesselager Kirke* på *Fyn*⁶²).

Klokken er antagelig ført til sin nuværende plads af kansler *Johan Friis* til *Hesselagergård*, da *Øm Kloster* efter reformationen blev sløjfet.

I 492 Sognemændene i *Rosmos* på *Djursland* udtrykker ønske om at komme ind under *Øm Klosters* jurisdiktion i stedet for herredstingets⁶³).

I 495 *Søren* er abbed i *Øm*. Et sigil med madonnamotiv bærer indskriften: s' severini abbatis⁶⁴). Det bevidnes på tinge, at *Øm Kloster* ejer *Rosmos Sogn*⁶⁵).

Holger Eriksen Rosenkrantz betænker i sit testamente *Øm Kloster* med . . . en okse!⁶⁸).

I 496 Der udgår befaling fra det kongelige kancelli til *Øm Kloster* om at stille med 12 krigsfolk og forsyne dem med harnisk og værge samt kost til mikkelsdag. Mødested og -tid: *København*, inden påske⁶⁷).

I 497 *Væbner Stig Nielsen* på *Vengegård* skænker *Øm Kloster* en bondegård⁶⁸). I en af klosterkirkens grave er fundet et signet med våbenmærket en heraldisk lilje og *Stig Nielsens* navn indgraveret. Er det mon klostrets gavmilde ven, der er jordfæstet i klosterkirken?

I 500 *Øm Kloster* skal stille med 6 mand til hæren ved *Halmstad* imod svenskerne⁶⁹).

I 501 *Hr. Erik Ottesen* til *Skjern* udsteder skøde til *Øm Kloster* på hvert tyvende træ og hver tyvende plovfure i *Rude Mark* i *Framlev Herred*, foruden en gård i *Sønder Herred*⁷⁰).

I 502 *Doktor* i kirkeloven *Herman Andersen* bevidner forskellige dokumenter og aktstykker vedrørende en standende strid mellem på den ene side *Øm Kloster*, på den anden side *Vissing Nonnekloster* vedrørende ejendoms- og brugsret over fiskegårdene *Vosgårde* i *Gudenå* (*Sønderå*) mellem *Gudensø* og *Mossø*. To

af dokumenterne er tillige stadfæstelse af Øm Klosters ejendomsret til *Fuldbro Mølle*⁷¹).

1505 *Dronning Christine* lader, ved sin kansler *Hans Ræv*, kældersvenden (kældermesteren?) i Øm Kloster udbetale en pengesum⁷²). Dronningen har øjensynligt aflagt klostret besøg dette år.

1508 Kongemagten lader udskrive krigsfolk. Øm Kloster skal stille 12 mand med harnisk, værge og kost til mikkelsdag⁷³).

Til undsætning af *Kalmar Slot*, som belejres af svenskerne, udskrives krigsfolk til søs. Folkene skal møde »otte dage før midfaste«. Til denne udskrivning skal Øm Kloster stille 13 mand⁷⁴).

Prior for Ring Kloster (rigsråd?) Niels Clementsen låner abbeden i Øm Kloster 60 mark.

1509 *Hr. Søren* er abbed i Øm⁷⁵).

1512 En kirkeklokke i klostrets sognekirke *Dover*, omstøbt 1747, skal oprindeligt have båret indskriften: »Venerabilis abbas Severinus 1512«⁷⁶).

1513. *Kong Hans* dør og efterfølges af sin søn *Christiern II.*

1515 *Kong Christiern II.* tager Øm Kloster under sin beskyttelse og bekræfter klostrets almindelige privilegier⁷⁷).

1517. Reformationen begynder i Tyskland. *Martin Luther* slår sine 95 theser mod afladshandelen op på kirkedøren i *Wittenberg*.

1518 *Kong Christiern II.* låner af Øm Kloster: 40 rhinske gyl-den, 63 lod sølv og 121 mark, 4 sk. penninge⁷⁸).

1519 Et tingsvidne oplyser, at *abbed Søren* og *proust Herman* i *Århus* er blevet »venligt og vel forligt om eng og mose på *Framlev mark*«⁷⁹).

1520. Den tyske, lutherske præst *Martin Reinhard* prædiker den nye lære i *Nicolai Kirke* i *København*.

I 522 *Christiern II* kræver skat af gejstligheden i *Århus Stift*. Kravene er store: Klosterforstandere, præster, vikarier og domkapitel skal udrede en trediedel af hele sidste års indtægt samt en trediedel af værdien af løsøre og rørligt gods.

Den hele gejstlighed i stiftet svarer delvis nej til kravene, idet alle påberåber sig deres store armod. Det ser dog ud til, at kongen alligevel får en god sum ud af sit skattekrav. *Om Klosters* abbed lover til mikkelsdag at forsyne kongen med 500 rhinske gylden i guld, hvoraf han dog ikke ejer de 20. Efter den foregående abbed fandtes ikke en lybsk skilling eller hvid. Abbeden ser sig ikke i stand til at betale trediedelen af klostrets indtægt, kongen må lade sig nøje med de lovede 500 gylden. Med hensyn til trediedelen af *Om Klosters* gods, er det ikke muligt at røre dette. Abbeden vil selv diskutere sagen med kongen, meddeler han i sit svar til kongens sekretær *Peder Villadsen*⁸⁰).

I 523 *Abbed Søren* lover kong *Christiern* 1000 gylden »for et festhus, som han lodt afbrænde oc for 1 fiskegordt han lodt ophugge«. (*Kansler Klaus Gjordsens* optegnelser). Det synes, som om kongen alligevel har forstået at klemme mere end de lovede 500 gylden ud af klostret.

Biskop *Godske Ahlefeldt* af Slesvig er kongens vidne i denne sag, der i nogen grad smager af pengeafpresning⁸¹).

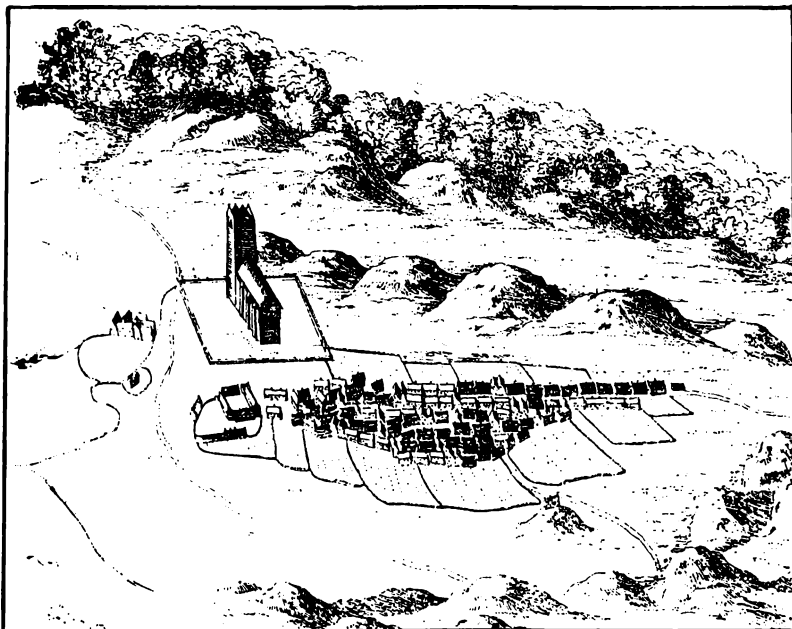
I 527 Dette år er hr. *Peder Sørensen* abbed i *Om Kloster*⁸²).

I 530 *Om Klosters* skat (»tax«) ansættes til 500 mark⁸³).

1523. fordrives *Christiern II*. af de danske adelsmænd. *Frederik I.* bliver konge, han dør på *Gottorp Slot* 1533.

I 534 I *St. Søren's Kirke* i *Om Klosters* by *Rye* mødes den 14. juli adel og gejstlighed til forhandling om kongevalg. *Rigshovmester Mogens Gjõe* ønsker den lutherske hertug *Christian (III)*, medens gejstligheden med de katolskes leder, *Århusbispen Ove Bilde*, i spidsen sætter sig mod hertugens valg.

Da medlemmer af lavadelen under voldstrusler trænger ind i kirken, giver de gejstlige efter. *Ove Bilde* giver da under tårer sit minde

Flækken Rye (d). Øm Kloster har ejet al jord og ejendom i Rye, som i 1154 består af 16 gårde og 32 gadehuse (e). På bakken over byen rejser sig den store pilgrimskirke viet til *St. Søren*, hvor *Christian III.* i 1534 valgtes til konge.

til kongevalget, og kong *Christian III.* hyldes i *Horsens*. Dette er den katolske kirkes dødsdom i *Danmark*. Reformationen trænger nu sejr- rigt frem, medens uroligheder og strid blusser op overalt i riget mellem *Christiern II.* og *Christian III.s* tilhængere. Borgerkrigen »*Grevens Fejde*« er en blodig realitet, denne krig har dog mere karakter af et socialt opgør mellem adelen og de øvrige stænder end en egentlig religionskrig.

I 1535 Kong *Christian III.* rekvirerer fra *Øm Kloster* skibstømmer til bygning af en jagt i *Århus*⁸⁴).

Der udskrives folk til *Norge*, hvor et oprør under ærkebiskop *Olavs* ledelse er under udvikling. *Øm Kloster* skal stille med 4 mand⁸⁵).

4 af *Øm Klosters* svende, *Søren Mikkelsen*, *Jens Prang*, *Niels Andersen* og *Christiern Jensen*, samt *Jens Poulsen* fra *Voer Kloster* får

udstedt pas til hjemrejse. De fem mænd er åbenbart udskrevet mandskab, der nu hjemsendes efter endt tjeneste hos kongen⁸⁶).

Under skatteudskrivning nævnes tallet 2000 for *Øm Klosters* vedkommende. Tallet hentyder måske til »mark sølv«⁸⁷).

1536. Reformationen indføres, nærmest som ved et statskup. Bisperne fængsles, kirkegodset konfiskeres, konge og adel indfører rent verdsligt styre i landet.

I 536 Kongen og rigsrådet sender budskab til klostrenes abbeder med bestemmelse om, at alle munke, som måtte ønske det, skal have lov at udtræde af deres orden og kloster, men at de, som beslutter sig til at blive, skal være abbeden lydige. At de skal prædike det hellige evangelium og guds ord »og lade fare alt menneskeligt digt og påfund«. Endvidere får alle klostrenes tjenere, bryder og fæstere påbud om fremdeles at være klostrene lydige og tro. Det antydes i brevet, at en mængde klostergoods er solgt og pantsat for at skaffe penge til de svære udskrivninger under *Grevens Fejde*⁸⁸).

Kong Christian III. overnatter i *Øm Kloster* under en rejse i *Jylland*⁸⁹).

1537. 2. september udsendes den nye kirkeordning for *Danmark*. *Hans Tavsén* og andre af reformationens førstemænd har udarbejdet denne ordinans, som godkendes af selveste *Martin Luther*. *Københavns Universitet* forringes stærkt ved, at der nu kun lægges vægt på det theologiske, så universitetet praktisk taget blot fungerer som et luthersk præsteseminarium.

Domkapitler og klostre, især da herreklostrene, får lov til at bestå indtil videre.

Kirkeordinansen er ikke en revolution, men blot slutstenen i en udvikling, som allerede har stået på i en årrække.

I 538 *Abbed Henrik Tornekran*s af *Sorø Kloster* udnævnes til øverste myndighed for cistercienserklostrene i *Herrevad*, *Esrom*, *Vitskøl* og *Øm*⁹⁰).

Abbed Peder Sørensen af *Øm* får ordre fra kongemagten til »at udgøre folk og fetalje til skibs«⁹¹).

I 539 *Abbed Niels Jespersen* af *Sorø* får efter *Henrik Tornekran*'s død overdraget dennes overmyndighed over cistercienserklostrene⁹²).

Kong Christian III. giver abbederne i *Sorø*, *Esrom*, *Vitskøl* og *Øm Kloster* påbud om at skøtte klostrene vel og holde »god rege-

mente« med gudstjeneste efter kgl. ordinans. Nyvalgte abbeder har pligt til at rejse til kongen og sværge ham troskab⁹³).

I 541 *Øm Kloster* skal, i lighed med andre klostre, holde 2 personer fra klostret ved det theologiske studium ved *Københavns Universitet*.

Studenterne skal vælges blandt sådanne, som er håb om vil bidrage til religionens ophold og forbedring. Studenterne skal holdes ved mad, drikke, klæder og bøger.

I 542 *Øm Kloster* får ordre til at pantsætte af det fjernest liggende gods, så klostret kan hjælpe kongelig majestæt med 1000 daler⁹⁵). 17. juni bor kongen på *Øm Kloster*, et kancellibrev er mærket »*Emme Kloster*«⁹⁶).

18. juni godkendes en pensionsordning, som *abbed Henrik Tornekrans* i *Sorø* og konventet i *Øm* har udfærdiget til *abbed Peder Sørensen*, til ikrafttræden, når han ønsker at træde tilbage som abbed for *Øm Kloster*⁹⁷). Pensionsordningen er solid og rigelig og har følgende ordlyd:

»Broder *Peder Søfrensen*, fordem (?) abbed i *Emme Kloster*, fik konfirmats på et åbent brev af gamle *abbed Henrick* i *Sorø* og menige konvent i *Emme Kloster*, hvorved de unde og tillade, at når han for sygdoms eller anden skrøbeligheds skyld ikke længere lyster at være abbed i forskr. *Em Kloster*, da må og skal han beholde det stenhus, han nu ibor med haverum og al anden tilbehøring og frit underhold til sig sin dreng og kapellan og søge bord med abbeden og klosterforstanderen og have hver måned af abbedens kælder 2 tdr. øl og hvert år 30 læs ved og beholde et lidet stykke eng mellem overdrevet og den gamle brøde, item et kammer og en liden kælder i *Års* gård og et frit herberge i *Rye* gård med frit fiskeri i *Vindtso*. Ligeledes skal han til klæde og anden nødtørft til sig, sin dreng og kapellans dreng nyde efterskr. 5 gårde uden al tyng og besværing: *Rådgård* i *Framløff Herred*, en gård og et bol i *Skøring* i *Skøring Sogn* og en gård og et bol i *Galthen*, som skylder 13 pd. korn, 1/2 td. smør. Item skal han beholde, fri og kvit i sin livstid, hvad han med venners hjælp kan indløse af de gårde, som i forleden fejde er pantsatte fra klostret.

Cum. inhib. sol. *Horsens*, sønd. post viti et modesti«.

I 543 *Øm Kloster* får ordre til at forsyne *admiral Peder Skram* med 10.000 mursten, som kongen har lovet denne⁹⁸).

I 544 *Fjergen Stigsen* vil føre proces mod *abbed Peder* i *Øm Kloster* om nogle øksne, som klostrets foged har frataget ham. Sagen skal forelægges kongen, når denne næste gang besøger klostret⁹⁹).

I 545 *Tåning Sogn* samt *Sneptrup* og *Tommestrup* kommer som et birk under *Øm Klosters* jurisdiktion¹⁰⁰). Birkebrevet er underskrevet i *Øm Kloster* den 21. jan. af kansler *Johan Friis til Hesselager* (se 1490).

Den 4. marts udsteder kongen på *Koldinghus* brev om, at *Rosmos Sogn* på *Djursland*, som tilhører *Øm Kloster*, skal være et frit birk under klostret¹⁰¹).

Øm Kloster skal levere *Per Ebbesen* det nødvendige tømmer til et atten bindinger langt hus¹⁰²).

Kongen tilbagebetaler *Øm Kloster* et lån på 600 daler¹⁰³).

Der udskrives krigsfolk til at møde på *Koldinghus*.

Øm Kloster skal stille med 12 harniskklædte ryttere¹⁰⁴). Et stort kontingent, når man sammenligner med *Skanderborg Slot*, der sender 6, *Riberhus* 4 og *bispesædet* i *Århus* 10 ryttere.

I 546 *Abbed Peder af Øm* stævner *ærkedegn Jesper Brockmand* for bl. a. at have opført et hus på *Øm Klosters* jord på *Lystrup Mark* uden tilladelse. *Christian III's* dom falder i abbedens favør¹⁰⁵).

Der rekvireres fetalje til hoffet. *Øm Kloster* skal af hver tiende tjener eller undergIVEN aflevere 1 okse, 5 lam og 5 gæs¹⁰⁶).

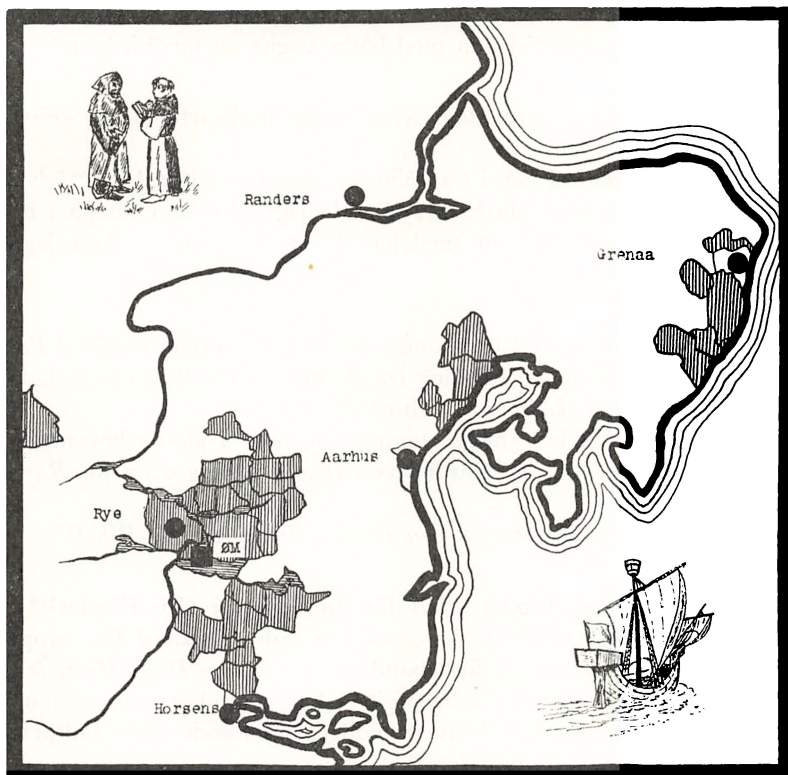
Der forlanges af alle klostre i riget $\frac{1}{3}$ af al renteindtægt¹⁰⁷).

Kong Christian III. besøger *Øm Kloster*¹⁰⁸).

I 547 Kongen anmoder *abbed Peder af Øm* om to eller tre tønder tørrede gedder og brasen, som skal sendes til *Koldinghus*, beregnet for »kongelig majestæts egen mund«.

Øm Kloster skal stille folk til rådighed til tømmerkørsel for domkapitlet i *Århus*¹⁰⁹).

I 548 Fæstebønderne i *Voer Herred* forpligtes til en årlig afgift på en skæppe havre, det første år to skæpper, til *Øm*

Kortet viser beliggenheden af de sogne, hvor *Øm Kloster* i 1554 har ejet jord og ejendomme. – De ca. 250 gårde, møller og større enemærker, som man ved på dette tidspunkt har tilhørt klostret, var selvfølgelig ingenlunde jævnt fordelt over de forskellige sogne. F. eks. ejede *Øm Kloster* al jord i *Rye* og *Rosmos Sogne*, medens klostret kun ejede een eneste gård i *Kragelund Sogn* (vestligst på kortet). Foruden ejendommene i *Rye*, besad *Øm Kloster* byejendomme i *Horsens*, *Arhus* og *Alborg*. – Desuden ejede klostret sognekirkerne i *Rye*, *Dover*, *Ousted*, *Tåning* og *Rosmos*, samt den gamle klosterkirke i *Venge* (f).

Kloster, så klostret kan holde *Hansted Bro* (nær *Horsens*) i stand¹¹⁰). Afgiften skal erlægges på snapstinget, (d. v. s. det første herredsting om året). Der rekvireres fra *Øm Klosters* teglværk 10 000 mursten, som skal prammes til *Randers*, når de er færdigbrændt¹¹¹). Kongen begærer natteleje af *Øm Kloster* under en rejse til *Viborg*¹¹²).

Kongens fisker sendes til *Øm Kloster*, hvor han skal fiske i søerne. Abbeden skal forsyne fiskeren med både, vogne og medhjælper¹¹³).

I 549 Hoffet benytter *Øm Kloster* som natkvarter under rejser i *Jylland*¹¹⁴).

Kongen forbyder al jagt i *Øm Klosters* skove på hjort, hind, rådyr, hare og ræv. Ønsker abbeden at afholde jagt, skal den foregå i de fællesskove, som klostret er medejer af, og man må da kun jage harer og ræve¹¹⁵).

I 550 I lighed med flere andre lensmænd modtager *abbed Peder Sørensen* befaling fra *dronning Dorothea* om at lade sten fra *Nørring Kirke* køre til *Århus*¹¹⁶).

Øm Kloster skal lade hugge tømmer og pæle i klosterskovene og pramme tømmeret til laksegården ved *Dronningborg* oven for *Randers*.

På kongens befaling sender *Øm Kloster* fire ryttere til *Ribe*¹¹⁷).

I 551 Munken broder *Niels* får underhold i *Øm Kloster*¹¹⁸). Da *abbed Peder Sørensen* har ladet *Hansted Bro* nyopføre, indgås aftale om, at fæstebønderne i *Voer* og *Hads Herreder*, skals vare *Øm Kloster* en årlig afgift i havre mod, at abbeden og hans efterfølgere skal holde broen vedlige »med gode pæle, bulfjæle og stærke rækker på begge sider«¹¹⁹).

I 552 I forsommeren tager *kong Christian III.* ophold i et par dage i *Øm Kloster*¹²⁰).

Voer Kloster ophæves, og munken *Bent Bertilsen* får underhold i *Øm Kloster* på livstid¹²¹).

Den 10. august giver kongemagten *abbed Peder Sørensen* ordre til at lade udfærdige »klart register« og jordebog over al *Øm Klosters* rente og indkomst¹²²). Alle fæstebønder skal opføres med navn og oplysning om afgifter m. m.

Klostrets skove skal opregnes med besked om, hvor der er ege- og bøgeskov, og om hvor mange oldensvin skovene kan føde.

Jordebogen skal afleveres til kongens rentemester *Jørgen Pedersen* senest til Mikkelsdag.

Den samme ordre udgår til kronens øvrige jyske lensmænd.

Kongen ønsker 500 daler som lån af *Øm Kloster*¹²³).

Abbed Peder Sørensen deltager i et stormandsmøde i Viborg, hvor årligt landemode vedtages¹²⁴).

I 553 Jens Simonsen bliver udnævnt til hjælpeabbed for abbed Peder Sørensen, der nu er til års, og hvis helbred er svigtende. Jens Simonsen skal føre tilsyn med klostret, klosterskolen og fæstegårdene og påse, at man opretholder alt som hidtil¹²⁵).

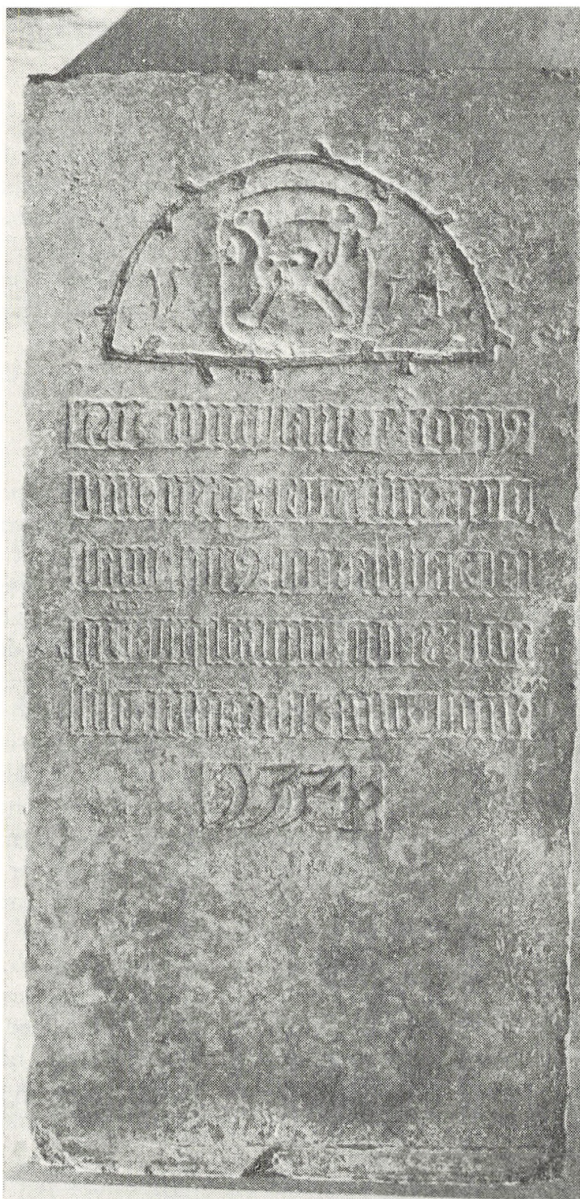
Marine Pedersdatter får overladt en fæstegård under Øm Kloster. Hun og hendes mand fritages for landgilde, men skal være undergivet abbedens myndighed¹²⁶).

I oktober opholder kongen sig antagelig i Øm Kloster, da kancelliet d. 8. og 9. udsteder breve i klostret¹²⁷).

I 554 På kongens befaling lader abbed Peder Sørensen og hjælpeabbeden Jens Simonsen optegne et fuldstændigt inventarium over alle Øm Klosters ejendele og papirer, samt en jordebog over alle klostrets landejendomme¹²⁸). Disse to vigtige kildekrifter eksisterer endnu den dag i dag, og inventariet er et særdeles farverigt og interessant dokument. Ikke mindst fortæller de enorme fødevarelagre om klostrets store rigdom. Af jordebogen fremgår det, at Øm Kloster har ejet ca. 250 gårde, møller m. v. spredt ud over Østjylland. Kongen sender en snushane, dr. Machabæus til Øm, for at denne skal kontrollere optælling og registrering. Doktoren har endog speciel ordre til at optegne, hvad klostret ejer af penge, »samt hvad han ellers ved af klostrets hemmeligheder, som er magtpåliggende«. Inventariet, som synes skrevet i jysk dialekt, bærer 3 underskrifter. Den gamle, dødssyge abbed Peder Sørensen underskriver »med ført pen«. Desuden underskriver Jens Simonsen. Den tredje underskrift er ulæselig i håndskriftet, men må nok være dr. Machabæus¹²⁹), da denne har ordre til at signere tillige med de to abbeder.

Kort efter dør abbed Peder Sørensen. Hans ligsten med indskriften »Her er jordfæstet hr. Peder Sørensen, ved Guds nåde dette steds årvågne abbed, som forlod verden i det Herrens år 1554.«, føres efter 1561 til St. Sørenskirke i Rye, hvor den endnu er at se i korets nordside.

9. august udsteder kancelliet brev i Øm Kloster, kongen har antagelig på dette tidspunkt besøgt klostret¹³⁰). Kongen befaler, at det gods, som Peder Skram har i pant af Øm Kloster skal indløses¹³¹).

I 555 Kongen befaler adskillige klostre at komme ham til hjælp med penge. Medens f. eks. *Sorø og Antvorskov Klostre* hver må udrede 1.000 daler, slipper *Øm* med 500¹³²).

Abbed Jens får ordre til at sørge for præsten i *Sneptrup, hr. Jørgen*, da hans sognekirker, *Ousted* og *Tåning*, tilhører *Øm Kloster*¹³³).

I 556 *Just Apoteker* skal have kammer og underhold i *Øm Kloster* på livstid mod at træde i abbedens og klostrets tjeneste¹³⁴).

I 557 *Verner Hess* (muligvis en afdanket krigsknægt) indkvarteres i *Øm Kloster* på livstid med fri fortæring, øl, en hofklædning og 20 mark årligt, altsammen på klostrets regning¹³⁵). Det ser nu ud til, at *Øm Klosters* beboere efterhånden bliver en broget samling af pensionister.

Kongen forlanger årsregnskab for året 1556 af en lang række klostre, deriblandt *Øm Kloster*¹³⁶).

I 558 I oktober opholder *Kong Christian III.* sig i tre dage i *Øm Kloster*, han forsikrer bønderne, at klosterkirken ikke skal blive nedbrudt¹³⁷). Måske har flertallet af munke på dette tidspunkt forladt klostret eller er uddøde. idet kongen lægger *Serriidslev Sogns* kongetiende til *præstens* underhold i *Øm Klosterkirke*.

1559. *Kong Christian III.* dør på *Koldinghus* nytårsdag. *Frederik II.* bliver konge.

I 559 *Kong Frederik II.* rekvirerer hos abbeden af *Øm Kloster*: 12 øksne, 12 fede svin, 12 fede får, 50 sider flæsk, 100 par høns, 1 tønne æg og 1 tønne æbler. Alt skal sendes til *Koldinghus* til 29. januar. *Vitskøl Kloster* skal opfylde et lignende krav inden 2. februar¹³⁸).

Abbed Jens får befaling, at *Øm Klosters* teglværk skal producere et stort forråd af mursten og tagsten¹³⁹). Desuden skal klostret lade

Abbed Peder Sørensen, *Øm Klosters* stærke, dygtige leder i den vanskelige tid omkring reformationen, har fået sit mindesmærke i form af denne enkle granitsten med forkrænkkelighedens symbol i relief over gravskriften.

Criwi fot.

200 læs ved hugge og bringe det til *Århus*¹⁴⁰). Det af *Christian III.* forlangte årsregnskab fra klostrene er ikke blevet udført, og klostrene, deriblandt *Øm Kloster*, får nu af *Frederik II.* befaling til at aflevere det krævede regnskab¹⁴¹).

Erik Rosenkranz på *Silkeborg* skal lade hugge 6 vognlæs tømmer, som tillige med 11 træer fra *Øm Klosters* skove skal sendes til *Århus*¹⁴²).

Kronen forlanger $\frac{1}{3}$ af renten til adskillige herreklostre og kapitler. Alt skal leveres med klare registre og regnskaber til lensmændene senest 25. juli. *Øm Kloster* og *Århus Kapitel* skal aflevere afgiften til *Jens Juel*¹⁴³).

Efter kongens ordre skal *abbed Jens* lade alle kronens bønder i *Bøvling Len* afgiftsfrit drive deres svin på olden i *Øm Klosters* skove¹⁴⁴).

1560 *Kong Frederik II.* tager ophold på *Øm Kloster* 4.–16. april. Han beslutter at gøre klostret til et kongeligt slot under navnet *Emborg* (»*Emsborg*«). Præst, orgemester, skolemester og 24 skolepeblinge får en tærepenge og må forlade klostret¹⁴⁵).

Sognepræsten til *Tåning* og *Ousted Sogne*, hr. *Jørgen Billesen*, fritages »for armods skyld« på livstid for landgilde til *Øm Kloster*¹⁴⁶).

5. maj forordner kongen, »at efterdi skolen udi *Em Kloster* er nu forstyrret og ødelagt, da på det religionen dermed ikke skal have afbræk, så henlægges kongetienden af (her følger navnene på ti sogne i *Hads Herred*) til underholdning for 24 fattige peblinge i *Århus Skole*.

Sognepræsterne ved *St. Clemens* og *Vor Frue Sogne* skal med superintendentens råd uddele samme korn til fattige skolepersoner, om hvilke der er håb, at de ville studere og dennem forbedre, og lensmanden på *Århusgård* skal være dem behjælpelig med, at kornet rigtigt leveres¹⁴⁷).

Skolemesteren i *Øm*, *Jens Christiensen*, bliver der givet midler til studier i udlandet.

Der er i jan. måned hugget 10 ege i *Øm Klosters* skove, som skal anvendes ved reparationsarbejder på *Bygholm Slot*¹⁴⁸).

Lensmændene på *Skanderborg* og *Silkeborg Slotte*, fogeden i *Voer Kloster* og *abbed Jens* i *Øm Kloster* får ordre til at lade hugge ildebrændsel i kronens skove, hvor hugsten gør mindst skade.

Deres bønder skal til kongen hver afgive 1 høne. Tillige skal

bønderne i hvert af lenene brænde 6 læster trækul til kongen, som dog vil betale for kullene¹⁴⁹).

Skriveren i *Øm Kloster*, *Christoffer Bang*, får forleningsbrev på et vikarie i *Bogense*, som er ledigt efter *Hans Bang* (C. B.s far?). Vikariatet fritages for afgift.

Fæstegodset under *Øm Kloster* lægges under *Bygholm Slot*, som forestås af *Holger Rosenkranz*¹⁵⁰).

Efter kongelig befaling oprettes birketing ved *Øm Kloster*. Bønderne i *Rye*, *Dover*, *Tåning*, *Voer* og *Vissing Birker* skal herefter søge dette tingsted¹⁵¹).

Kong Frederik II. holder hof på *Øm Kloster*. Han indbyder en del af adelen til at opholde sig i klostret.

Det er nok ikke sandsynligt, at højadelens fornemme damer har følt sig særlig godt tilpas i det gamle, spartansk indrettede cistercienserkloster, selvom *fru Ermegard* og *fru Rigborg* skal lade indrette en del sengekamre, så de »er færdige med overslet, spærlagen og kapper om sengene« i god tid, inden gæsterne kommer til Mortensdag¹⁵²).

Jens Skriver, *Øm Klosters* gæstgiver, får bevilget kongetienden af *Framlev* og *Skivholme Sogne*. Bønderne skal fragte tienden til ham, da sognene ligger så langt borte¹⁵³).

Fra *Københavns Slot* sendes et skib lastet med forsyninger til *Århus* til brug for hoffet i *Øm Kloster* alias *Emborg*. Kongen forlanger endnu en skibsladning fetalje sendt til hoffet, som må have oprådt ganske talstærkt i klostret¹⁵⁴).

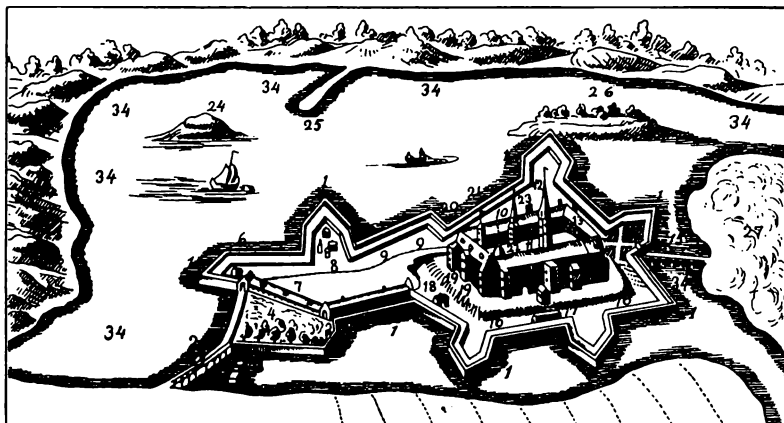
Eskild Gøye på *Skanderborg* skal sende kongen havre til *Øm Kloster* tillige med nogle øksne, som han har indkøbt til majestæten¹⁵⁵).

Kongen køber to læster Hamborgøl i *Ribe* til brug for hoffet i *Øm Kloster*.

Abbed Jens Simonsen, *Øm Klosters* sidste abbed, får brev på præstekaldet i klostrets gamle Djursland-sogn, *Rosmos*. Han får overladt kongetienden af sognet, samt foruden præstegården to andre gårde, ildebrændsel og oldendrift i en lund ved den ene af gårdene. Han skal holde kirken i stand og huse lensmanden fra *Emborg* en nat eller to, når denne er på rejse på egnen¹⁵⁶).

Kongens tolder *Jens Mogensen* i *Helsingør* skal levere et større pengebeløb indkommet i told på kongens kammer i *Emborg*¹⁵³).

Tre gårde i *Salten*, som har ligget til *Silkeborg*, lægges nu til *Emborg*, og kongen mageskifter med *Herluf Trolle*, så endnu en gård i *Salten*, samt een i *Purup* kommer under *Emborg*¹⁵⁸).

Materialerne fra det nedrevne *Øm Kloster* fragtes til *Skanderborg*, hvor *Frederik II.* lader opføre sit røde renaissanceslot. På dette billede af slottet ser man i baggrunden *Skanderborg Sø* med *Kalvø* (g) (se år 1168).

I 1560 residerer kong *Frederik II.* i *Øm Kloster* eller *Emborg*, om man vil, i det meste af april måned, samt fra 2. okt. og året ud.

1561 Fogeden på *Emborg*, *Hans Due*, får tildelt jord, »Abbedens Langeland« syd for *Mossø*.

Der oprettes en kgl. privilegeret kro ved *Emborg*, og *Hans Skriver* bliver kromand her. Privilegierne er ganske omfattende, og kroen skal da også skaffe vejfarende husly og fortæring til en rimelig pris¹⁵⁹).

Der udstedes forbud mod jagt, bl. a. til bønderne i *Emborg Len*. Især forbydes selvskud med armbrøst, da fattigfolk har klaget over ulykker med fritgræssende kvæg¹⁶⁰).

Holger Rosenkranz, lensmand for *Skanderborg* og *Emborg Len* får tillige med lensmændene for *Hald* og *Silkeborg Len* ordre til at opkøbe klodejern i lenene og sende det til *Herluf Trolle* på *Københavns Slot* til brug ved arbejdet på slottet¹⁶¹).

Da skriveren på *Emborg* har måttet ansætte en underskriver for at kunne holde styr på landgilderegnskabet for de mange herreder, der er lagt under slottet, pålægges der bønderne i *Emborg Len* en afgift til skriveren på en skæppe byg pr. mand¹⁶²).

Den 6. okt. opgiver kong *Frederik II.* definitivt *Emborg* som residensslot.

Lensmand Holger Rosenkranz får ordre til »at lade *Emsborg Kirke* med søvnhus, ommegang og andre unyttige huse nedrive«. Alle anvendelige materialer sejles med pramme over *Mossø*, gennem *Tåning Å* til *Skanderborg*, hvor tømmer og tegl skal anvendes til bygning og befæstning af slottet¹⁶³).

I året 1561 holder kong *Frederik II.* hof og residerer på *Emborg* i det mindste i januar og første halvdel af februar¹⁶⁴). Til hofholdet rekvirerer kongen store forsyninger fra *Ålborghus*, *Skanderborg* og *Århus*¹⁶⁵).

I 563 Borgmester og råd i *Horsens* skal hjælpe *lensmand Holger Rosenkranz* med at finde frem til et stort antal ejendomme i *Horsens By*, som tidligere har tilhørt *Øm Kloster*, men som uretmæssigt er overtaget af andre, antagelig i den urolige tid under *Grevens Fejde*¹⁶⁶).

I 565 *Holger Rosenkranz* får tilladelse til at nedbryde to endnu bestående huse fra *Øm Klosters* bygninger, nemlig kongens hestestald og det dertil hørende stuehus, hvor kongens svende har boet, for at anvende tømmer og sten andetsteds¹⁶⁷).

I 567 *Holger Rosenkranz* får befaling til at inddrive tienden for *Emborg* og *Skanderborg Ladegaarde* af alle de anneksogne, som tidligere har betalt tiende til disse to gårde¹⁶⁸).

Ladegården til *Emborg* er nedbrudt og erstattet med fire bøndergårde, der skal svare tiende til *hr. Jens* i *Vissing*, som åbenbart nu er sognepræst for *Emborg*¹⁶⁹).

I 571 Vurderingsmænd, udtagne blandt bønderne, skal møde på *Emborgs* jorder for at vurdere og opmåle disse¹⁷⁰).

I 573 De nye fæstebønder i *Emborg* klager over, at vurderingsmændene har sat landgilden for højt. Klagen tages til efterretning og landgilden nedsættes¹⁷¹).

I 578 *Jens Jensen* i *Øm Kloster* får foreløbig og begrænset fiske-ret i *Mossø*¹⁷²).

I 579 *Verner Hess'* hustru (enke?), *Marine Lauridsdatter*, får livsbrev på et kapel, som åbenbart endnu står igen af

Øm Kloster. Foruden kapellet gælder brevet en kålgård. Hus og have fritages for afgift¹⁷³).

Øm Klosters sidste abbed, *Jens Simonsen*, nu sognepræst i Rosmos på Djursland, dør. Han var den sidste abbed i *Arhus Stift*¹⁷⁴).

I 606 *Jens Mogensen* og *Jens Bjælke* registrerer en stor del af bl. a. Øm Klosters breve og dokumenter i *Skanderborgske Registratur*¹⁷⁵).

I 731 *Grev Christian Ranzau* skænker af sin bogsamling Øm Klosters *Krønike* til *Københavns Universitetsbibliotek*, der har lidt svære tab under den store ildebrand¹⁷⁶).

I 886 *Abbed Christierns* store kirkeklokke, som nu hænger i *Hesselager kirketårn*, styrter under ringningen ned igennem tårnet uden at få en skramme. Man lavede godt håndværksarbejde i 1490¹⁷⁷).

English Summary

The history of the Danish cistercian Abbey Øm, Cara insula.

I 098 The abbot *Robert* is founding the first cistercian-monastery *Citeaux* in *Burgundy, France*.

I 144 The first Danish cistercian abbey, *Herreved* in *Skaane* (To day in *Sweden*) is founded by the *archbishop Eskil of Lund*.

I 1941 udgraves Øm Klosterkirkes højkor med *biskop Svend af Arhus' grav*. På billedet ses ved udgravningen fra venstre *bibliotekar Ejler Haugsted, museumsarkitekt C. M. Smidt* (Nationalmuseet) og *kustode* (senere inspektør) *Anders Andersen* (Øm Kloster Museum). Disse tre har sammen med *pathologen, dr. med. Kristen Isager* i realiteten skabt det museum og den ruinpark, som nu står som et mindesmærke for cistercienserabbediet Cara insula, og dermed for en vigtig epoke i middelalderens kulturhistorie. – I 1896 foretager *Nationalmuseet* prøvegravninger på Øm Klosters tomt. Fra 1911 opkøber *Historisk Samfund for Aarhus Stift* nogle grunde i landsbyen *Emborg*, og fra 1912 begynder udgravningen af klosterruinerne og det dermed forbundne forskningsarbejde for alvor.

Baunsgaard fot.

- I I 57 As a daughter of the *Abbey of Esrom, Vitskøl* (near *Aalborg*) is founded.
- I I 65 12 monks are going out from the *Abbey of Vitskøl* to found a new monastery in the *Diocese of Aarhus*.
- I I 72 After having tried, in vain, to settle down at different places in the diocese, the monks and their abbot, the Englishman *Brian*, come to *Øm*, where they now are founding their abbey.
- I I 91 The bishop *Svend of Aarhus*, the protector and patron of the abbey, is buried in front of the high-altar of the church of the monastery.
- I 222 The abbot of *Øm*, *Gunner*, is chosen as a bishop of *Viborg*.
- I 241 King *Valdemar II.* is legislating the famous *Act of Jutland*. Bishop *Gunner of Viborg* is presumed to be the author of the act.
- I 249 The *abbot Jens* is resigning, because he has been badly wounded by German horsemen, who have stolen horses from the abbey.
- I 257 The church of the *Abbey of Øm* is consecrated on All Saints Eve.
- I 261 *Queen Margrethe* and her young son king *Erik V.* is visiting the monastery with 1600 horsemen.
- I 262 The abbey has a conflict with the bishop *Tyge of Aarhus* about the ways and rights to inspect the monastery. This conflict lasts at least 5 years, and is very dangerous to the abbey.
- I 267 *The Chronicle of the Abbey of Øm*, started written 1207, stops suddenly, when the conflict with *bishop Tyge* is culminating.

- 1536 Lutheran reformation in *Denmark*.
- 1560 The *Abbey of Øm* is closed down. The last abbot, *Jens Simonsen*, becomes a Lutheran vicar at *Djursland* (the »nose« of *Jutland*), and king *Frederik II.* takes over the lands and buildings of the monastery. The abbey is now a royal castle: *Emborg*.
- 1561 The monastery is pulled down. The tile-bricks and the timber are used by building the royal renaissance-castle of *Skanderborg*.
- 1911–1941 The ruins of the *Abbey of Øm* are excavated, and a museum is established: *Øm Kloster Museum*.

Cistercienserordenen

Den strenge Cistercienserorden¹⁷⁸) var ved sin grundlæggelse en reformeringsbevægelse inden for *Benedictinernes munkesamfund*, og dens munke levede nøje efter *St. Benedicts* klosterregel.

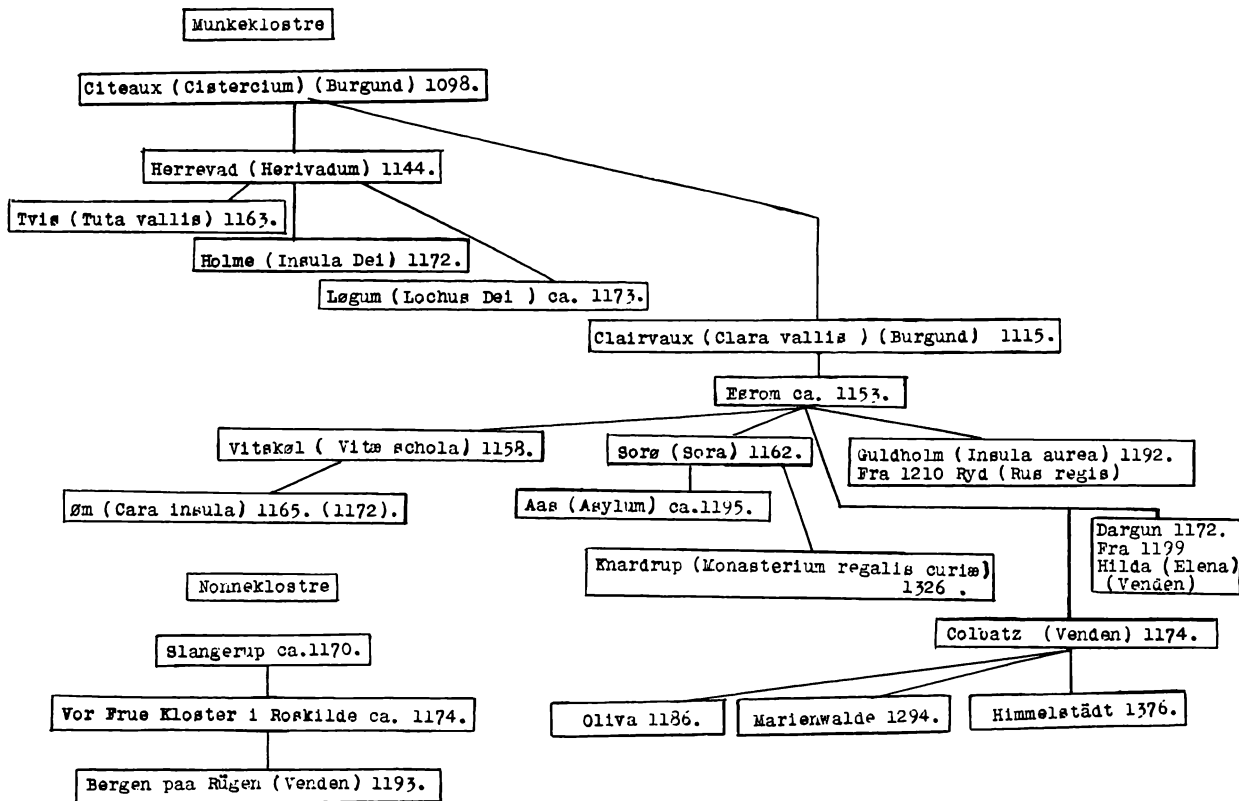
Cistercienserne lagde stor vægt på nøjsomhed og enkelhed. »Ora et labora«, bed og arbejde, var deres daglige bud. Strengheden går igen i klostrenes indretning og udsmykning, (eller måske snarere mangel på udsmykning). Rene og værdige bygninger og rum er ordenens arkitektoniske særkende. Strengheden gik så vidt, at man end ikke måtte forfærdige bøger med malede og kulørte miniaturer i cistercienserens klostre, og i ordenens første tid var malede og farvede kirkeruder heller ikke tilladt.

Man iagttog så vidt muligt den evige tavshed sammen med klosterløftets ufravigelige bud om fattigdom, kyskhed og lydighed.

Ordensdragten hos cistercienserne er af ufarvet uld med sort scapular, bælte og lædersko, og kirkegangsdragten rent hvid.

Ordenen er først og fremmest en landbrugsorden. Overalt, hvor cistercienserne anlagde et nyt kloster bragtes ny jord under plov, og munkenes landbrug hørte til det højest udviklede i middelalderens århundreder.

Som tiden gik, tog man mangfoldige andre opgaver op, så hvert cistercienserkloster var et helt, selvforsynende samfund for sig, med

forskellige lærde og sociale institutioner og værksteder for mange håndværk.

Ordenens organisation er beundringsværdig, dens forfatning, *Charta caritatis*, påbyder abbederne fra samtlige klostre at mødes en gang om året til generalkapitel i hovedklostret *Citeaux* i Burgund. Generalkapitlet er ordenens øverste myndighed, og gennem særlige pavelige privilegier er cistercienserne unddraget lokalbiskoppernes myndighed.

Abbeden af *Citeaux* havde, under kontrol af abbederne for de fire førsteklostre, tilsynsretten med ordenens samtlige klostre. I øvrigt blev ordenens organisation og myndighed rent lokalt varetaget af »abbedfædrene«, d. v. s. at et moderklosters abbed skulle føre tilsyn med datterklostrene. Cistercienserordenen bredte sig hurtigt ud over den hele kristenhed, antallet af dens munkeklostre blev over 700, antallet af nonneklostre noget større.

I *Nordens* lande fik ordenen stor betydning for hele samfunds- og kulturudviklingen, såvel på det åndelige, som på det materielle plan.

I *Danmark* oprettedes 11 munke- og 2 nonneklostre, i *Sverige* 6 munke- og 6 nonneklostre og i *Norge* 3 munkeklostre og 1 nonnekloster.

Kort om Øm Kloster

Klostret ejede (i 1554) ca. 250 gårde, møller og andre landejendomme¹⁷⁹), samt gårde i havnebyerne *Horsens*, *Århus* og *Alborg*¹⁸⁰). Sognekirkerne i *Rye*, *Dover*, *Tåning*, *Ousted* og *Rosmos* samt klosterkirken i *Venge* tilhørte også *Øm Kloster*.

Ved *Øm* fandtes værksteder for mange forskellige håndværk, teglværk, mølleri, måske et mindre jernværk, og i *Djursland* ejede munkerne store kalkforekomster¹⁸¹).

Klostret havde et godt fiskeri i *Gudenå* og de omliggende søer, især i form af ålesluser¹⁸²). Munkene drev gartneribrug med dyrkning af læge- og køkkenurter, frugtplantage og tilhørende biavl¹⁸³). *Øm Kloster* fungerede som et socialt center¹⁸⁴) med hospital, pleje-

De danske cistercienserklostre opstillet i stamtavleform. Foruden klostrene i det egentlige *Danmark* er her medtaget de klostre, som fra klostrene i *Esrom* og *Roskilde* er grundlagt i de vendiske provinser, der erobredes på Valdemars-tiden (h).

Cisterciensernes ordensdragt består af en munkekutte af ufarvet uld; ovenpå denne bæres et sort acapular. Tollekniven var i middelalderen obligatorisk for ordensdragten. Kirkegangsdragten er rent hvid («de hvide munke»).

hjem for åndssvage og kronisk syge patienter, med aftægtsordning for gamle og med uddeling af mad og tøj ved klostrets port. Munkene holdt latinskole for 20–30 disciple¹⁸⁵). Klostrets bibliotek omfattede ca. 380 bogværker¹⁸⁶).

Da cistercienserne ofte var lærde og veluddannede folk, (mange af dem har studeret ved universiteterne i *Paris* og *Rostock*), fungerede klostrets munkelag som en alsidig stab af eksperter: Læger, apotekere, arkitekter, ingeniører, landbrugskonsulenter, havebrugskyndige, lærere, skrivere og – selvsagt – præster.

Abbeder i Øm Kloster

1. Brian (Engländer) 1165–73	31. Thøger (Thorgerus)
2. Amilius (Tysker) 1173–80	32. Ubbo
3. Vilhelm (Franskm. fra Norman-
diet) 1180–93	33. Peter II. Gjelbo
4. Brandan 1193–97	34. Thøger (Thorgerus)
5. Niels I. 1197–99	35. Tyge II. Lange
6. Thorkil 1199–1216	36. Niels III.
7. Gunner (senere bisp i Viborg)
1216–22	37. Olav II.
8. Jens I. 1222–29	38. Kjeld
9. Niels II. 1229–33	39. Niels IV. Finsen 1320–
Niels (Finsen?) i 1322
10. Magnus 1233–35	Vilhelm i 1362
11. Mikkel 1235–46	Hans i 1376
12. Jens II. 1246–49	Nielsen i 1377
13. Oluf 1249–55	Villum i 1404
14. Asgot 1255–60	Niels i 1420
15. Jens III. Dover 1260–62	Magnus i 1423, 1425
16. Bo 1262–63	Ove Jensen ¹⁸⁷) i 1437, 1447, 1449,
1454
17. Thure 1263–1268	Niels i 1459, 1465, 1470
18. Jens Dover 1268–	Asser i 1471
19. Conrad	Laurentius (Laurence) i 1473
20. Jens IV. Horsens	Niels i 1478
21. Conrad	Søren i 1486
22. Jens Dover	Christiern i 1486, 1487, 1488, 1490
23. Jens Horsens	Søren i 1495, 1509, 1512, 1519
24. Olav I.	Jacob i 1522, 1523
25. Peter I. Pape	Søren i 1523
26. Jens Horsens	Peder Sørensen i 1527–1554
27. Tyge I. Fisk	Jens Simonsen 1554–1560
28. Jacob Cordahl	
29. Torben	
30. John Røth	Kong Frederik II. residerer på <i>Em-
borg</i> 1560–1561.

NOTER

1. Alm. kirkehist., verdenshist. og Danmarkshist. oplysninger stammer fra Fabricius, A.: Ill. Kirkehistorie; Verdenshist. hvornår skete det?; Danmarks-historiens hvornår skete det?	stammer oplysningerne m. få undtagelser fra Øm Klosters Krønike, (Olrik, J.)
2. Fra år 1165 til og med 1267	3. Skalk. 1962. No. 1. s. 24.
	4. Foruden fra klosterkrøniken stammer oplysningerne om bisp Gunner fra flg.: Højrup, H.:

- Bisp Gunner af Viborg, og Viborgbispen Gunnars Levned (Olrik, H.).
5. Lorenzen, V.: De danske Cistercienserklostres Bygningshistorie (XI.) s. 13. Herefter nævnt som »Lorenzen, V.«.
 6. Green Pedersen, Sv. E.: Øm Klosters grundlæggelse og dets forhold til bisp Svend af Aarhus. S. 176. Herefter nævnt som »Green Pedersen, Sv. E.«
 7. Amtsdug. Danm. Riges Breve, 2. r. 1. No. 146. Herefter nævnt som »Danm. Riges Breve«
 8. Ibidem. 2. r. 1. No. 169.
 9. Fol. 28 af Øm Klosters Krønike v Gertz.
 10. Suhm: Nye Samlinger III. Tillæg. Af Registret paa Øm Klosters Breve.
 11. Ib.
 12. Danm. Riges Breve. 2. r. 3. No. 122.
 13. Suhm: Nye Saml. III. Tillæg.
 14. Danm. Riges Breve. 2. r. 6. No. 337.
 15. Ib. 2. r. 6. No. 415.
 16. Lorenzen, V.: s. 17.
 17. Danm. Riges Breve. 2. r. 8. No. 410
 18. De Ældste Danske Archivregistraturer. 3. Skanderborgske Registratur. x. 17. Herefter nævnt som »Skdrbg. Reg.«
 19. Ib. L 16.
 20. Ib. L 39.
 21. Lorenzen, V.: s. 17.
 22. Skdrbg. Reg. N 22.
 23. Ib. A 87.
 24. Ib. P 4.
 25. Lorenzen, V.: s. 17.
 26. Efter venlig oplysn. af dr. H. Hartwig, Lübeck, på grundl. af fortegnelse over studenter v. Greifswald-universitetet.
 27. Skdrbg. Reg. M 67.
 28. »Øm Klosters Conventssegl« Pedersen, H.: Danske Geistlige Sigiller fra Middelalderen. No. 787. Herefter nævnt som »Pedersen, H.: Dan. Gejstl. Sigill.«
 29. Ib. No. 789.
 30. Green Pedersen, Sv. E., s. 222.
 31. Skdrbg. Reg. M. 29.
 32. Ib. s. 8.
 33. Ib. A 104.
 34. Ib. P. 1.
 35. Ib. L 24.
 36. Ib. P 2.
 37. Green Pedersen, Sv. E. s. 222.
 38. Skdrbg. Reg. Q 1.
 39. Ortved: Cistercieordenen i Norden II. s. 26-27.
 40. Green Pedersen, Sv. E. s. 222.
 41. Lorenzen, V. s. 17.
 42. Skdrbg. Reg. A 4.
 43. Green Pedersen, Sv. E. s. 223-224.
 44. Skdrbg. Reg. B. 5.
 45. Ib. H 58 (p).
 46. Ib. S. 4.
 47. »Øm Klosters abbed Niels' segl«. Pedersen, H.: Dan. Gejstl. Sigill. No. 789
 48. Skdrbg. Reg. L 55.
 49. Ib. M 68.
 50. Danske Magazin IX. 4. r. II. s. 145.
 51. Green Pedersen, Sv. E. s. 223.
 52. Danske Magazin IX. 4. r. II. s. 150.
 53. Skdrbg. Reg. A 15.
 54. Ib. A 12.
 55. Danske Magazin IX. 4. r. II. s. 162.
 56. Skdrbg. Reg. H 58. (r).
 57. Ib. P 3.
 58. Ib. A 45.
 59. »Øm Klosters abbed, hr. Christierns segl«. Pedersen, H.: Dan. Gejstl. Sigill. No. 790.
 60. Green Pedersen, Sv. E. s. 223.
 61. Skdrbg. Reg. L 1.
 62. Uldall, F.: Danmarks Middelalderlige Kirkeklokker. s. 199.

63. Skdrbg. Reg. H 69.
 64. Pedersen, H.: Dan. Gejstl. Sigill. No. 791.
 65. Skdrbg. Reg. H 58 (f).
 66. Danske Magazin 4. r. 6. s. 268.
 67. Ib. 4. r. 2. s. 150.
 68. Skdrbg. Reg. N. 18.
 69. Danske Magazin 4. r. 2. s. 153.
 70. Skdrbg. Reg. N26.
 71. Ib. L 31. M 71.
 72. Dronning Christines Hofholdningsregnskaber v/Christensen, W. s. 134.
 73. Danske Magazin. 4. r. 2. s. 160.
 74. Ib. 4. r. 2. s. 285.
 75. Skdrbg. Reg. T 39.
 76. »Den ærværdige abbed Søren 1512« Heilskov, Chr.: Hjelmslev Herred. Aarh. Stifts. Aarb. 1935. s. 43.
 77. Suhm.: Nye Samlinger. I. Kong Chr. II.s Forordninger. s. 82.
 78. Ib. s. 293.
 79. Skdrbg. Reg. N 2.
 80. Rørdam, H. F.: Kirkehist. Saml. 3 r. 2. s. 562. s. 565.
 81. Danske Magazin. 4. r. 6. s. 319
 82. Pedersen, H.: Dan. Gejstl. Sigill. 791
 83. Danske Magazin 4. r. 6. s. 13.
 84. Ib. 3. r. 5. s. 33.
 85. Ib. 3. r. 5 s. 299
 86. Ib. 3. r. 5. s. 325.
 87. Danske Magazin. 3. r. 5. s. 314.
 88. Ib. 3. r. 6. s. 66.
 89. Ib. 3. r. 6. s. 123.
 90. Ib 3. r. 6 s. 201.
 91. Ib. 6 r. 1. s. 363.
 92. Ib. 1. r. 1. s. 201.
 93. Ib. 4. r. 4. s. 323.
 94. Ib. 3. r. 6. s. 309.
 95. Ib. 3. r. 6. s. 356.
 96. Danske Kancelliregistranter v/ Erslev og Møllerup. s. 232.
 97. Ib. s. 232.
 98. Danske Magazin. 4. r. 1. s. 4.
 99. Ib. 4. r. 1. s. 53.
 100. Danske Kancelliregistranter v/ Erslev og Møllerup s. 275.
 101. Ib. s. 277.
 102. Danske Magazin. 4. r. 1. s. 114.
 103. Ib. 4. r. 1. s. 135.
 104. Ib. 4. r. 1. s. 152.
 105. Ib. 4. r. 1. s. 189.
 106. Ib. 4. r. 1. s. 236.
 107. Ib. 4. r. 1. s. 218.
 108. Ib. 4. r. 1. s. 119.
 109. Ib. 4. r. 1. s. 273.
 110. Suhm: Nye Samlinger III. Till. (Breve på Hansted Bro.).
 111. Danske Magazin. 4. r. 2. s. 82.
 112. Ib. 4. r. 2. s. 166.
 113. Ib. 4. r. 2. s. 184.
 114. Ib. 4. r. 2. s. 308.
 115. Ib. 4. r. 4. s. 168.
 116. Ib. 4. r. 6. s. 167.
 117. Ib. 4. r. 6. s. 228.
 118. Kancelliets Brevbøger. 1551–1555. s. 17.
 119. Kancelliets Brevbøger. 1551–1555. s. 94.
 120. Ib. s. 146.
 121. Ib. s. 164.
 122. Ib. s. 178.
 123. Ib. s. 197.
 124. Kragh.: Supplement til Kong Chr. III.s Hist. s. 113–116.
 125. Kancelliets Brevbøger. 1551–1555. s. 214.
 126. Ib. s. 257.
 127. Ib. s. 260.
 128. Ib. s. 290. Østj. Hjemstavn. 1954. s. 36–38.
 129. Suhm.: Nye Saml. III. s. 302–335. Den omtalte dr. Machabæus er muligvis identisk med den Chr. Machabæus, som i 1586 bliver den første rektor for den lærde skole i Sorø.
 130. Kancelliets Brevbøger. 1551–1555. s. 322.
 131. Ib. s. 330.
 132. Ib. s. 368.
 133. Rørdam, H. F.: Danske Kirkeleve I. (B.). s. 452.

134. Kancelliets Brevbøger 1556–1560. s. 240.
135. Ib. s. 111.
136. Ib. s. 136.
137. Danske Atlas IV. s. 234.
138. Kancelliets Brevbøger 1556–1560. s. 240.
139. Ib. s. 242.
140. Ib. s. 243.
141. Ib. s. 256.
142. Ib. s. 263.
143. Ib. s. 282.
144. Ib. s. 306.
145. Rørdam, H. F.: Ny Kirkehist. Saml. V. s. 415–417.
146. Rørdam, H. F.: Danske Kirkelove II. s. 47.
147. Kancelliets Brevbøger 1556–1560. s. 479.
148. Ib. s. 357.
149. Ib. s. 382.
150. Ib. s. 388.
151. Ib. s. 456.
152. Ib. s. 457.
153. Ib. s. 461.
154. Ib. s. 458.
155. Ib. s. 460.
156. Ib. s. 461.
157. Ib. s. 470.
158. Ib. s. 479.
159. Kancelliets Brevbøger 1561–1565. s. 14.
160. Ib. s. 11.
161. Ib. s. 38.
162. Ib. s. 42.
163. Ib. s. 77.
164. Kancelliets Brevbøger 1561–1565. (1561).
165. Ib. s. 6.
166. Ib. s. 289.
167. Ib. s. 588.
168. Kancelliets Brevbøger. 1566–1570. s. 270.
169. Ib. s. 119.
170. Kancelliets Brevbøger. 1571–1575. s. 74.
171. Ib. s. 231.
172. Kancelliets Brevbøger. 1578. s. 231.
173. Kancelliets Brevbøger. 1579. s. 591.
174. Hofman.: Foundationer II. s. 591.
175. Skdrbg. Reg. (Post scriptum).
176. Nielsen, L.: Danmarks Middelald. Haandskr. (Øm Klosters Krønike) s. 52. s. 70. s. 75.
177. Uldall, F.: Danm. Middelald. Kirkeklokker. s. 199.
178. Oplysn. til dette afsnit stammer til dels fra Ortved, E.: Cistercieordenen og dens Klostre i Norden.
179. Rasmussen, P.: Herreklostrene i Aarh. Stift. Østj. Hjemstav. 1955. s. 32.
180. Rasmussen, P.: Efterskr. til Herreklostrenes Godshist. Østj. Hjemstav. 1957. s. 53.
181. Rasmussen, P.: Herrekl. i Aarh. St. Østj. Hjemstav. 1955. s. 25.
182. Asschenfeldt-Birkebak, C.: Mos-søkløstrenes omstridte fiskegd. v. Vosgaard. Aarh. St. Aarb. 1963. s. 41–59.
183. Nielsen, H. G.: Om tamt og vildt v. Øm Kloster. Aarh. St. Aarb. 1962. s. 25.
184. Se Kr. Isagers værker i litteraturlisten.
185. Kancelliets Brevbøger. 1556–1560. s. 398.
186. Suhm.: Nye Saml. III. Øm Klosters Inventarium af 1554.
187. France, C. A. J.: Lists of Danish Cistercian Abbots, Extractum experiodico Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis. Ann. XX. 1964. Fasc. 3–4. Roma. (Editiones Cistercienses) s. 193.

NOTER TIL ILLUSTRATIONERNE

- a. Fra billedhåndskrift. Germanisches Museum, Nürnberg.
- b. Eft. Pedersen, H.: Dan. Gestjl. Sigill.
- c. Ib.
- d. Eft. Resen, P. H.: Atlas Danicus. (1675).
- e. Rasmussen, P.: Herrekl. i Aarh. Stift. Østj. Hjemst. 1955, s. 35.
- f. Rasmussen, P.: Herrekl. i Aarh. St. Østj. Hjemst. 1955 s. 34. Ejendommene fordeler sig talmæssigt på de forskellige sogne således: Sogne koncentreret omkring Øm Kloster: Røgind S. 1. – Skørring S. 4. – Skivholme S. 1. – Skovby S. 1. – Framlev S. 1. – Galten S. 3. – Laasby S. 14. – Alling S. 4. – Tulstrup S. 13. – Tåning S. 18. – Nørre Vissing S. 8. – Venge S. 15. – Søballe S. 1. – Adslev S. 3. – Forlev (by). 1. – Dover S. 39. – Rye S. 16. – Hylke S. 2. – Hansted S. 1. – Tolstrup S. 2. – Ousted S. 2. – Østbirk S. 3.
Sogne i Djursland: Gammelsohn 3. – Grenå S. 3. – Vejlbj S. 1. – Alsø S. 1. – Hoed S. 4.
Sogne nord for Århus: Elsted S. 3. – Egå S. 23. – Skødstrup S. 1. – Hornslet S. 2. – samt Kragelund S. vest f. Silkeborg 1. –
- g. Eft. Resen, P. H.: Atlas Danicus (1677).
- h. Delvis eft. Lorenzen, V. og France, C. A. J.: Lists of danish Cist. abbots.

LITTERATUR

- Albertsen, K.: Fra Øm Kloster: De gamle Hestesko. Dansk Veterinærhist. Aarb. 1937.
- Andersen, Anders.: Udgravningen af Øm Klosters nordre Kirkegaard. Aarhus Stifts Aarb. 1938, s. 78–92.
- Andersen, Harald.: Se Skalk 2.
- Asschenfeldt-Birkebæk, C.: Mossø-klostrenes omstridte fiskegaarde ved Vosgaard. Aarb. St. Aarb. 1963, s. 41–59.
- Balslev, L.: Sorø Kirke. 1961. (Nationalmuseet).
- Buchwald, Dr. G. v.-: Die Gründungsgeschichte von Øm und die dänischen Cistercienser. Zeitschrift für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. Kiel 1878.
- Cancelliets Brevbøger v/Bricka, C. F. 1551–1588. Kbhvn. 1885.
- Dahl, K.: Langs Gudenaen. Kbhvn. 1960. s. 30–38.
- Danmarks Riges Breve. Udg. D. Dan. Sprog- og Litt.selsk. Kbhvn. Påbegyndt 1938.
- Danske Magazin. 1. r. 1., 3. r. 6., 4. r. 1. 2. 4. 6., 6. r. 1.
- De ældste Danske Archivregistraturer I s. 161–276.
- Dronning Christines Hofholdningsregnskaber v/ Christensen, W. Kbhvn. 1904. s. 134.
- Erslev og Mollerup.: Danske Kancelliregistranter 1535–1550. Kbhvn. 1881–1882.
- Fabricius, A.: Ill. Kirkehistorie. Kbhvn. 1901.

- Fabricius, K. (udg.): *Fra Saxo til Poul Helgesen. Øm Klosters Grundlæggelse*. Striden m.m. Abbed Bo og Biskop Tyge af Aarhus. Kbhvn. 1928-1930.
- France, C. A. J.: *Lists of Danish Cistercian Abbots, Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis*, Ann. XX. Rom 1964. s. 185-198.
- Garner, H. N.: *Atlas over danske klostre* Kbhvn. 1968.
- Gertz, M. C.: *Scriptores minores historiae medii ævi II., Exordium caræ insulæ (Øm Klosters Krønike)*. 1918-1920. s. 153-264.
- Green Pedersen, Sv. E.: *Øm Klosters grundlæggelse og dets forhold til bisp Svend af Aarhus*. Aarh. St. Aarb. 1964. s. 173-246.
- Haugsted, E.: 1. *Benedictinernes Kirke i Venge*. Aarh. St. Aarb. 1937. s. 164-195. Biskop Gunner af Viborg. Aarh. St. Aarb. 1939 122-131. 3. *Øm Kloster*. Turistf. f. Danm. Aarb. 1941.
- Heilskov, Chr.: *Hjelmslev Herred*. Aarh. St. Aarb. 1935. s. 43.
- Hvornaar skete det?, *Danm.hist. opslagsbog*. (Pol.) Kbhvn. 1960.
- Højrup, Henning.: *Biskop Gunner af Viborg*. Fra Viborg Amt. 1961.
- Isager, Jacob.: *Syvogtyve abbeder i Øm*. Aarh. St. Aarb. 1964. s. 133-140.
- Isager, Kr.: 1. *Aus einem mittelalterlichem Klosterfriedhof in Dänemark*. *Janus*. Leyden 1939. 2. *Et par skeletfund fra det 13. Aarh.* *Ugeskrift for Læger*, 17. 1917. 3. *Fra den middelalderlige Kirkegaard ved Øm Kloster*. *Nordisk Medicin* 1940. 5. s. 165. 4. *Krankenfürsorge des dänischen Zisterzienserklosters Øm*. Kbhvn. 1941. 5. *Skeletfundene ved Øm Kloster*. Kbhvn. 1936. 7. *Øm Kloster (Se Smidt)*.
- Kerff, F.: *Øm Klosters sidste Dage*. Aarh. St. Aarb. 1918. s. 96-101.
- Kragh: *Supplement til Kong Chr. III.'s Historie*. s. 113-115.
- Kaarsted, Tage.: *Øm Kloster*. Faglig Læsning no. 51. Kbhvn. 1961.
- Lind, J.: *Klosterhaven i Øm*. Aarh. St. Aarb. 1931. 5. særskilte opl. 1963.
- Lorenzen, Vilh.: *De danske Cistercienserklostres Bygningshistorie*. XI. Kbhvn. 1941.
- Luplau-Janssen, Aa. og C.: *Feriebogen om Ry og Danmarks Søhøjland*. Ry 1941. s. 42-67.
- Mackeprang, M.: *Løgum Kloster*. 1951. (Nationalmuseet).
- Myrhøj, J. Chr.: *En dag i Vitskøl Kloster*. Skive 1960.
- Møller-Kristensen, Vilh.: *Om kirurgisk Behandling af den gallske Syge i Danmark*. Forl. f. Hist. Samf. f. Aarhus Stift. 1941.
- Nielsen, H. G.: *Om tamt og vildt ved Øm*. Aarh. St. Aarb. 1962 s. 42-67
- Nielsen, Lauritz.: *Danmarks middelalderlige Haandskrifter*. Kbhvn. 1937.
- Olrik, Hans. (overs. 1892): *Viborgbispens Gunners Levned*. Forl. f. Hist. Samf. f. Aarh. Stift. 1956.
- Olrik, Jørgen. (overs.): *Øm Klosters Krønike*. Aarh. St. Aarb. 1912. s. 1-122. Forl. f. Hist. Samf. f. Aarh. Stift 1964
- Orion 1839. I. v/ Becker, Th.: *En Reise til Himmelbjerget*.
- Ortved, Edw.: *Cistersiordenen og dens Klostre i Norden*. I. II. Kbhvn. 1927-1933.
- Pedersen, K. N. H.: *Øm Klosters Fejde mod Bispens af Aarhus*. Hist. Arch. I. 1. 1870.
- Pontoppidan, Erik.: *Danske Atlas IV*. Kbhvn. 1768. s. 234.
- Rasmussen, Poul.: *Herreklostrene i Aarhus Stift*. Østjysk Hjemstavn. 1954. s. 9-38. 1955. s. 9-42. 1957. s. 51-68.

- Rørdam, H. Fr.: 1. Danske Kirkelove. 2. Kirkehist. Samlinger. III. r. 2, 3.
3. Nye Kirkehist. Saml. V.
- Sjöwall, E.: Undersökning av gamla Skelettdelar i Kulturhistoriens Tjenst.
Naturens Verden XXVI.
- Skalk: 1. To Domkirker (Om Hellig Niels) 1962. 1. s. 24. 2. Vejen til Øm.
1961. 1. s. 16-17.
- Skyum-Nielsen, N.: Kirkekampen i Danmark 1241-1290, - -. Kbhvn. 1960.
- Smidt, C. M.: 1. Borgholm og Klosterø. Aarh. St. Aarb. 1926. s. 178-210.
2. Vitskøl Kloster. v/Roussel, Aa. 1959. (Nationalmuseet) 3. - og Isager:
Øm Kloster. Forl. f. Hist. Samf. f. Aarh. St. (3. udg) 1958 4. Øm
Kloster og dets Grave. Nationalmuseets Arbejdsmark 1942.
- Suhm, P. F.: Nye Samlinger til den danske Historie. 1. Kong Christiern II.s
Forordninger I. s. 82.293. 2. Øm Klosters Inventarium. III. s. 302-335.
Kbhvn. 1773.
- Uldall, F.: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker. Kbhvn. 1906 s. 199.
Verdenshistoriens Hvornår skete det? (Pol.) Kbhvn. 1960.
Øm Klosters Krønike. (Se Gertz og Olrik).

I friskole og »statsskole«

Om Peter og Lovise Astrup, et lærerpar fra Odderegnen

Ved *Halvor Astrup* (†)

Peter som dreng og ung mand

I det af bakker, dale, løvskove og frugtbare marker prægede Østjylland danner egnen mellem købstæderne Århus og Horsens ligesom et næs, der skyder sig ud mellem den i syd liggende Horsens fjord og den mod øst liggende del af Kattegat. På dette næs ligger i en langstrakt ådal med afløb til Kattegat byen Odder, der er et lokalt handelscentrum, som i årene omkring 1850 ganske vist ikke som nu havde jernbane, men dog hovedlandeveje til såvel Århus som Horsens. På denne egns mange store herregårde såsom Rathlousdal (ved Odder), Rantzausgave og Åkjær var der endnu i disse år, især i sommertiden, beskæftigelse for et stort antal unge karle og piger og mænd fra de talrige små husmandssteder og fæstehuse, hvis egne jordlodder var for små til at kunne ernære en familie.

Til et sådant fæstehus tæt ved skoven nordvest for Balle (der ligger godt en halv times gang nordvest for Odder) flyttede i 1850 min farfar væveren *Rasmus Rasmussen* med sin hustru *Kirsten Sørens-datter* og deres tre børn *Anne* (syv år), *Søren Peter* (fire år) og *Anne Marie* (et år)¹). På den til huset hørende jordlod kunne kun holdes et par køer og en gris. Væverhåndværket gav ej heller store indtægter. Ved flid og sparsommelig husholdning sled familien sig dog efterhånden frem til nogenlunde gode kår.

Tonen mellem forældre og børnene i væverhjemmet var venlig og forstående, men at der ofte kunne føles nogen ensomhed, fremgår af, at den yngste datter *Anne Marie* mange år senere har fortalt, at hun som barn stående på bænken ved vinduet havde kigget ud på vejen og ofte sagt til sig selv: »Kom, kom nu, I gjæve fremmede«²). Væveren og hans hustru var fra deres opvækstår prægede dels af den siden 1700'ernes begyndelse stærkt udbredte pietisme, dels

Lovise og Søren Peter Rasmussen, senere Astrup.
Foto fra omkring 1900.

af den siden omkring 1800 fremvoksede rationalisme, så at de f. eks. jævnligt holdt husandagt, men på den anden side afviste fantasi.

Væveren havde (rimeligvis gennem sin morfar, den noget dyrlægekundige sognefoged Rasmus Jensen i Falling sogn) kendskab til en stor del planter og deres botaniske navne og gav lejlighedsvis denne kundskab videre til sønnen Peter. I årenes løb samlede væveren sig en del bøger, bl. a. H. C. Andersens eventyr, som »Ras Væver« dog karakteriserede som »lutter løwn«. Derimod satte han pris på Steen Blichers og på Bjørnsons fortællinger, hvorfra han havde lært sig sange såsom »Sig nærmer tiden, da jeg må væk« og »Nu tak for alt ifra vi var små«. – Disse sang han ofte under sit arbejde i væven²). Længe før avishold endnu var almindeligt udbredt, afså Rasmus udgiften til at holde en avis. Fra 1866 var det den af læreren i Viby Lars Bjørnbak redigerede »Århus Amtstidende«. Farfar må derved være bleven bekendt med den siden omkring 1860 fremvoksede grundtvigske vækkelse, der kraftigt bekæmpedes af den rationalistisk prægede Bjørnbak, som i 1857 selv oprettede en højskole i Viby. Rasmus Væver følte sig stærkest tiltrukket af de bjørnbakske synspunkter³).

Da sønnen Peter, min fader, blev gammel nok til at gå i den sidste af de to skoleklasser og derved om sommeren kun havde to ugentlige skoledage, måtte han ud at tjene hos fremmede. Derom har far-senerne kunnet fortælle, at han på en gård, hvor han var hyrdedreng, havde den aftale med tjenestepigerne, at han om aftenen, mens malkningen foregik, stod i kostalden i pigernes nærhed og sang forskellige kendte viser for dem⁴). En broder til Ras Væver var snedker og møllebygger Peder Rasmussen (almindelig kaldt »Per Garde«), der var meget virksom og ofte havde store pengebeløb indestående i møllebyggeri og andre foretagender⁵). Væverfamiliens børn gik i skole i Balle by hos en lærer Henriksen, der havde virket der siden 1833. Han var af den gamle lærertype og brugte (navnlig i sine yngre år) tampen lidt for rigeligt over for skolebørnene⁶).

Far havde ikke desto mindre (og sikkert påvirket af den i disse år udbredte interesse for skolereformer) stor lyst til selv at blive lærer, og kort efter at han om foråret 1861 var bleven udskrevet af skolen og konfirmeret i Odder med bedømmelsen mg for kundskaber, opnåede han i det nærmest følgende efterår (1861) at blive optaget (kun 15 år gl.) som elev på den nærliggende »Højere Bøndeskole« (senere kaldet »højskole«) i *Saksild*, hvis forstander, N. Andersen, var udgiver af en regnebog og en sproglære og havde forberedt mange unge til seminaristeksamen. Forstanderen lagde vægt mere på elevernes kundskabstilegnelse end (som Grundtvig) på deres almenmenneskelige udvikling og var altså desangående samstemmende med Lars Bjørnbak^{5 og 7}). I en fra dette højskoleophold bevaret »Retskrivningsbog« ses min fader under anvendelse af de da brugte gamle »gotiske« bogstaver at have indført 33 sider diktat, genfortælling og fristile om emner som: Morten Luther, Hans Tausen, Islændingen Audun og Svend Estridsen, Androcles og løven, Hvad nytte får vi af vandet?, En beskrivelse af Norge, Paven og munkene, Christian den Fjerde m. v.⁸). For at kunne bekoste højskoleopholdet for sønnen havde væver Rasmus Rasmussen lånt nogle penge af sin broder »Per Garde«, der imidlertid jævnlige rykkede væveren for at betale lånet tilbage.

Peter blev, da højskoleopholdet havde varet ca. et halvt år, smittet af en anden elev med hudsygdommen fnat og måtte derfor forlade skolen. Selv om sygdommen blev kureret, syntes farfar under hensyn til sine økonomiske forhold ikke om atter at sende sønnen til højskolen og overtalte ham til at lære faderens håndværk, selv om Peter ikke havde lyst dertil, men altid ønskede at læse og tegne. Væveren mente,

at lysten til at væve nok kom, når blot man hængte i med arbejdet. Far ernærede sig derefter fra foråret 1862 i ca. 12 år væsentligst ved væveriet og gik da også sædvanligt i bekendtskabskredsen under navnet »Per Væver«⁵). Væverhåndværket var på den tid – under indflydelse af den voksende industrielle udvikling – hensygnende. Dette var medvirkende til, at far gennem flere år periodisk påtog sig landbrugsarbejde i den travle høsttid. I de første år var det sædvanligvis på herregården Rathlousdal, men senere hos bl. a. gårdejer Rasmus Mikkelsen i Løjenkær⁵). Far kom ikke til at aftjene værnepligt, idet han på sessionen blev kasseret, formentlig på grund af nærsynethed. Han havde i øvrigt ikke nået værnepligtsalderen (18 år), da krigen med Prøjsen stort set afgjordes ved Dybbøls fald den 18. april 1864.

Lovises opvækst i Tvillingskovgården

Hvis man fra det sted, hvor Rasmus Vævers hus i sin tid lå, går et par minutters vej mod nord ned ad Findalens skrænter og derefter i dalbunden følger den lille Asbæk på dens vej mod øst, vil man i løbet af ca. 25 minutter nå til den skovbevoksede skrænt, der udgør sydgrænsen af bondegården »Tvillingskovgården«s jorder. – Fra skovfri partier på dens tilliggende område kunne man mod nord se vindmøllen i den nærliggende Løjenkær by. Tvillingskovgården ejedes siden 1837 af min morfar *Jens Christian Jensen Astrup*, der i 1832 var bleven gift med *Karen Nielsdatter*. Jens Christian Astrup var født i 1804 og havde i flere år, før han købte Tvillingskovgården, virket som møbelsnedker i Mårslet og i tidens løb eksempelvis udført dragkister til bl. a. fire af familiens kvindelige medlemmer. Med hustruen Karen havde han i alt syv børn, nemlig seks piger og en dreng, i rækkefølgen: Ane Marie, Kirsten Marie, Ane Kirstine, Jens, Johanne Erikka, Nielsine og min mor *Lovise Christiane*, der alle opnåede en ret høj levealder⁹).

Deres undervisning i barneårene foregik i folkeskolen i Bøgeskov, der synes at have været tilfredsstillende at dømme efter f. eks. Lovises skrive- og regnefærdighed m. v. Præsten i Astrup attesterede efter konfirmationen hendes fortrinlige kundskaber og elskelige opførsel¹⁰). Allerede i 1855, da Lovise (født 3. februar 1849) kun var seks år gammel, døde hendes fader. Karen drev derefter selv gården i ti år, indtil sønnen *Jens Jensen Astrup* i 1865 giftede sig med *Mette Højs-*

gård (en gårdmandsdatter fra nabobyen Pederstrup) og overtog Tvillingskovgårdens drift, hvorefter mormor Karen som aftægtskone og sammen med sine to endnu ugifte døtre Johanne Erikka (22 år) og Lovise (16 år) flyttede ind i en nyindrettet aftægtsbolig i gårdens vestre sidelænge¹¹).

Peter Højsgård, der var broder til Jens Astrups kone Mette, har senere (omkring 1924) i sine nedskrevne erindringer fortalt, at han omkring 1865 i et års tid tjente i Tvillingskovgården og levede med i de to derboende familiers tilværelse¹²). På søndagsaftener var stuerne gerne fyldt med ungdom, der samledes om oplæsning af gude-lige bøger, salmesang og samtaler om det læste, opfattet med mere eller mindre alvor af de forskellige deltagere. Tidligere på dagen havde mange været i kirke eller til en gudelig forsamling på en af gårdene. Kortspil og dans var ikke i brug, ej heller om aftenene.

Denne af gammel pietisme prægede livsform ændredes dog netop fra midten af 1860'erne under påvirkning af den grundtvigske væk-kelse, fremført af f. eks. mænd som dr. Jens Nørregaard, der i den nærliggende landsby Testrup i 1866 oprettede en grundtvigsk præget folkehøjskolen. Derved fremmedes efterhånden i mange hjem, bl. a. i Tvillingskovgården, en lysere livsbetragtning. Oplæsningerne kunne nu også gælde bøger som Thyregods, Anton Niensens og Bjørnsøns bondefortællinger, og ind imellem salmer og folkeviser toges også gamle sanglege i brug. Interesserne udvidedes efterhånden til at om-fatte også gymnastik og især friskoler efter de af Grundtvig og Kr. Kold med iver fremførte retningslinier. Sådanne skoler oprettedes omkring 1865 i Gylling og Randlev, støttede af bl. a. den højt værd-satte præst Otto Møller i Gylling¹³).

Far og mor bliver voksne

»Per Væver« har sikkert allerede fra de unge år haft kontakt med den astrupske familie, der som foran nævnt levede med i de kirkelige bevægelser på egnen. Han har derunder f. eks. ved hyppige forsam-linger rundt om i hjemmene (bl. a. i Tvillingskovgården) på hellig-dagsaftener kunnet se og tale med den et par år yngre Lovise Astrup, som han (efter eget udsagn) blev forelsket i allerede i sommeren 1863, hvor hun kun var ca. 14 år gammel¹⁴). Bekendtskabet blev i de næste tre-fire år efterhånden mere intimt, og den 25. marts 1867 regnede de for deres forlovelsesdag. Fra vinteren 1866–67 veksledes

hyppige og fortrolige breve. Peter mindede således engang Lovise om, at han tidligere i en fortrolig stund havde betroet hende visse mismodige tanker og fået glæde og trøst fra sin elskede, men at han nu ikke kunne finde ord for nyopståede bekymringer. Han bad Lovise forene sig med ham i bøn til Gud om hjælp. Lovise svarede, at hun frygtede at være årsag til hans sorg, og at hun gerne ville trøste ham og prøve at rette sine fejl. Hun håbede, at han – når de atter sås – kunne være bleven glad igen. Far foreslog mor, at hun i den kommende sommer skulle se at komme på højskole, for eksempel i den nyligt i Testrup oprettede.

Højskoleopholdet blev iværksat således, at mor i sommeren 1867 fulgte højskolens foredrag og øvrige undervisning, men boede i skolens nærhed i Mårslet hos sin ældre søster Kirsten Marie, der et par år forud var bleven gift med gårdejer Søren Sørensen. »På skolen går det«, skrev mor den 23. maj 1867 til far, »med liv og lyst«. Den sidste dag af højskoleopholdet var Peter samt Lovises moder til stede og hørte et afsluttende foredrag¹⁵).

En af årsagerne til, at far i tyveårsalderen af og til følte sig mismodig, kan antages at være, at han ikke så udvej for at opnå den gennem fem–seks år attråede uddannelse til en lærergerning.

Under høsttjenesterne hos Rasmus Mikkelsen traf han omkring 1869 en næsten jævnaldrende, ilter mand, *H. Gundersen* (en lærersøn fra Grumstrup, dimitteret fra Gedved seminarium), der virkede som huslærer for Rasmus Mikkelsens børn¹⁶). Der var blandt friskoletilhængere almindelig tilslutning til den af Grundtvig og Kold forfægtede anskuelse, at det for en lærer – især over for børn – først og fremmest kom an på at have evne til (med Kr. Kolds ord) at oplive først og derefter at oplyse, altså at vække børnenes interesse og glæde ved at lade dem høre de enkleste fortællinger i bibelhistorien og danmarkshistorien, høre sagn og eventyr og derved sætte fantasien i gang og fremme lysten til på egen hånd at tænke over livets vilkår og frit at tage stilling dertil og eventuelt skaffe sig yderligere viden. Stærk fordømmelse rettedes mod den fra gammel tid herskende og på visse seminarier endnu dengang understøttede tradition med mekanisk opremsning af en katekismus skreven i et for børn uforståeligt, teologisk sprog, og ligeledes imod den strenge ordenshåndhævelse (ofte med brug af spanskrør og ris eller tamp) og mod den store vægt, der lagdes på upersonlig, sirlig håndskrift, mekanisk til lærte regnemetoder og læseøvelser uden opmærksomhed på det læstes indhold og menneskelige betydning. Den vigtigste fordring til en

lærer var ifølge Grundtvig, Kold og disses tilhængere, at han kunne gøre undervisningen fornøjelig, tiltrækkende og levende, medens kundskabstiegnelsen uden disse tilhørende egenskaber blev af underordnet værdi eller måske endog skadelig.

Sådanne problemer er utvivlsomt blevet drøftede også mellem Peter og Gundesen under samværet hos Rasmus Mikkelsen. Far fik af huslæreren stærk opmuntring til at prøve sine evner som lærer, og Gundesen mente let at kunne skaffe ham en plads, hvis han ønskede det. Lysten til lærervirksomhed havde også grebet en kusine til far, nemlig *Ane Marie Jørgensen*, hvis forældre boede i et husmandssted i Ulvskov (ca. en halv times gang vest for Odder)⁵). Hun henvendte sig i to breve af decbr. 1869 til Peter og bad om råd hos ham, hvorledes hun skulle overvinde dels de økonomiske vanskeligheder, dels hendes forældres modstand mod hendes planer om læreruddannelse. Hun opnåede ikke at realisere planerne; men kontakten med Peter fortsattes, idet hun senere blev gift med fornævnte Peter Højsgård (hendes fætter) og derved blev nabo til den astrupske familie i Tvilingskovgården¹⁷).

Efter nytår 1870 foretog far forskellige skridt til at få sin ønskedrøm om lærervirksomhed realiseret. Han aflagde således i januar 1870 et to, tre uger langt besøg på Kolds højskole i Dalum ved Odense. Besøget er kun ganske brudstykkeagtigt skildret i et brev af 11. jan. 1870 til mor; men brevet viser, at Kolds væsen gjorde et stærkt indtryk på far, der (citerende Grundtvig) benævner Kold som »nordens største skolemand«. Peter ledsagedes på denne rejse til Fyn af en gårdejer Jens Jepsen fra Balle¹⁸). Endvidere var far i et par uger på besøg på P. Bojsens højskole i Gedved, hvor der bl. a. gaves forberedelse til lærergerning. Dog kom han foreløbig ikke til egentlig praktisk virke som lærer⁵).

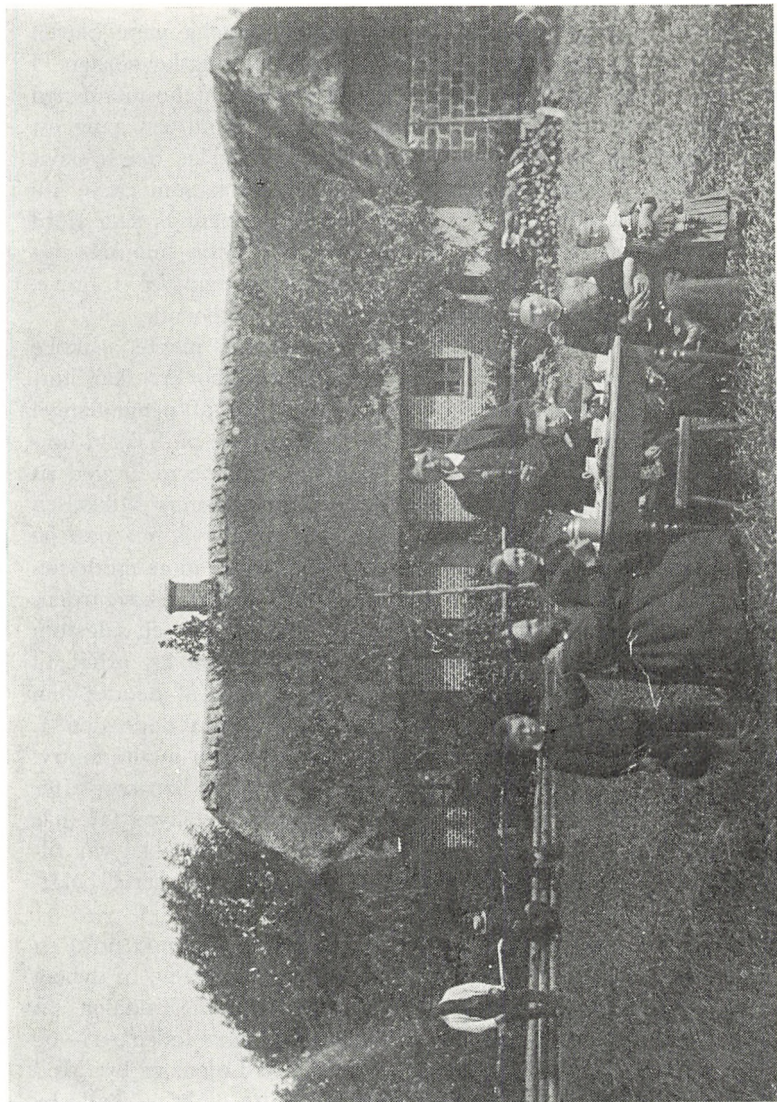
Peters gode bekendt Gundesen havde på dette tidspunkt ophørt med huslærerarbejdet hos gårdejer Rasmus Mikkelsen i Løjenkær og var midlertidigt kommen til at virke som lærer i Vestjylland i Nebel, Vorbasse sogn. Mellem Peter og Gundesen veksledes der gennem vinteren og foråret 1871 flere udførlige breve, hvoraf fremgår, at Gundesen var kommen i modsætning til den lokale sognepræst på grund af de frihedsprægede synspunkter, som Gundesen fremførte på aftenmøder, der afholdtes i skolen, og som samlede interesserede blandt egnens befolkning, der – i modsætning til præsten – ønskede, at Gundesen skulle fortsætte som lærer i Nebel¹⁹).

»Kongshuset« som hjem for far og mor 1871–1880

Mors og fars bryllup den 26. maj 1871 må antagelig være bleven holdt i aftægtsstuerne hos mormor Karen i Tvillingskovgården. I foråret 1871 købte far med henblik på giftermålet et husmandssted på fire tdr. land (2,2 hektar), beliggende ca. 25 minutters gang øst for hans forældres hus i Balle og tæt ved den smukke, delvis skovbevoksede Findal med dens lille bæk, kaldet Asbæk, som ca. 3 km øst for Balle udmunder i Odder å og dermed gennem Kysing fjord får afløb til Kattegat²⁰). Peter og Lovise kaldte deres hus »Kongshuset« og brugte dette navn f. eks. som adresseangivelse i breve, men navnet blev ikke almindelig anvendt af de omboende.

At far og mor i foråret 1871 økonomisk kunne magte at købe dette hus (antagelig for en pris af omkring 600–800 kr.) kan formentlig forklares således: Selv om far i året 1862 af pengemangel havde måttet opgive den påbegyndte læreruddannelse på Saksild højskole, har han formentlig i de siden dengang forløbne ni år ved sit arbejde som væver og som høstmedhjælper hos Rasmus Mikkelsen m. fl. kunnet opspare sig lidt kontanter. Men rimeligvis har han og mor derudover måttet ty til på forhånd at trække på mors mødrener arv på ca. 2200 kr., der i 1865 samtidigt med Tvillingskovgårdens afståelse fra mormor Karen til morbror Jens Astrup (for en salgssum af ca. 5.000 kr. samt en livsvarig aftægt på ca. 200 kr. årligt til mormor) blev tilsikret Lovise på lige fod med hver af hendes fem søstre¹¹). Mormor Karen nåede at blive 80 år. Hun døde den 1. juli 1897. – Trods denne formodede støtte gennem den mødrener arv, viste det sig, at indtægterne for Peter og Lovise i de nærmest efter brylluppet følgende ni år, hvor familien forøgedes, og hvor far, når forholdene tillod det, skaffede sig tiltrængt uddannelse, ikke var tilstrækkelige til helt at dække udgifterne, jfr. senere i nærv. beretning.

Fra det højeste punkt på Kongshusets mark var der mod nord en vid udsigt over Findalen, i hvis bund Asbæk anedes ca. 25 m dybere nede og i ca. 200 m afstand fra huset. – Hinsides Findalen sås hen over skovens trætoppe markerne omkring Lovises fødegård – og lidt længere mod nord skimtedes vindmøllen ved Løjenkær by. Mod syd havde man udsigt over den højtliggende slette omkring Balle by (kun 10 minutters gang borte) og mod sydøst de spredte huse på Rold mark. Kongshuset lå i vestkanten af en lille samlet bebyggelse, der kaldtes »Amtet« og omfattede op mod en snes huse og boelsste-

Kongshuset på Balle mark.

Fotografiet er 1898 foræret Lovise og S. Peter Rasmussen af Søren Sejersen, til hvem de i 1880 havde solgt huset (jfr. note 22).

der, enkelte med knap $\frac{1}{2}$ td. land (1 hektar) til have eller til græsning for et får eller en ged; men de fleste med fra én til fire–fem tdr. land. På de største kunne skaffes føde til et par køer. Beboerne i »Amtet« var således gennemgående folk med små indkomster. En del drev et håndværk, en var væver, en skomager, to–tre træskomænd, en tækkemand, en murer. Et par var handelsfolk; en smørhandler og en fiskehandler. Husmandslodderne var vel for nogles vedkommende den væsentligste indtægtskilde; men for de fleste af »Amtet«s beboere gjaldt, at indtægten måtte suppleres med eller skaffes udelukkende ved arbejde på de omliggende bøndergårde eller herregårde. Ganske enkelte med skrøbeligt helbred måtte undertiden gå tiggergang om mad hos de mere velstillede. Det gjaldt f. eks. »Pot-Niels« og en invalid veteran fra 1864-krigen, »Klods-Jens-Peter«, hvis kone hed »Byri-Ann«. Den sociale forsyning var på den tid særdeles mangelfuld²¹).

Ifølge min moders mundtlige meddelelse var der i *Kongshuset* følgende beboelsesrum: Dagligstue, soveværelse, køkken, spisekammer og »overstue« (en stue beregnet til større gilder). Desuden var der – med særskilt indgang fra det fri – en stue, der (med et tilhørende brændehus) havde været til brug for en »opholdskone« d. v. s. en kone (evt. en enke), der ved afståelse (salg) af en ejendom havde betinget sig (udover salgssummen) en livsvarig »aftægt« og derunder en opholdsstue²²).

I dagligstuen var der kun lergulv; men far og mor fik lagt bræddegulv i soveværelset. Tæt op ad huset lå en indhegnet, frodig have med buske, træer og brønd.

Indtægterne i de første halvanden år efter indflytningen skaffedes ved væverarbejdet; men de suppleredes med indtægterne fra de to køer m. v., der kunne holdes på den lille jordlod.

Det første af de otte børn, der efterhånden fødtes i ægteskabet, var drengen Asger, der kom til verden den 21. april 1873.

Far og mor havde især i de første år efter giftermålet en nær kontakt med fars yngre søster *Ane Marie* og hendes mand *Rasmus Eriksen*; men forbindelsen med dem og deres børn fortsattes i øvrigt livet igennem. Rasmus Eriksen var søn af en gårdmand i Nølev ved Odder. Han var i vinteren 1871–72 på Testrup højskole, ifølge et par opbevarede breve fra ham til Ane Marie, med hvem han dengang var forlovet²³). I vinteren 1873–74 var han i lære som træskomand og tækkemand d. v. s. tækker af stråtage, der jo dengang var de mest

almindelige på landet. I læretiden havde Rasmus ophold og fik kosten hos Lovise i Kongshuset og hjalp hende med at passe den lille husmandsbedrift, medens Peter i samme vinter gjorde sit første praktiske forsøg som lærer.

Hjælperlærer i Elbæk friskole og Ankelbo folkeskole

Hans Gundersen havde, efter sin virksomhed i folkeskolen i Nebel, sagt farvel til »statsskolen« (denne betegnelse brugtes af friskoletilhængere) og begyndte omkring 1872 en friskole, der besøgte af børn af friskolefolk fra de nær hinanden liggende landsbyer Elbæk, Ås og Søvind 10–15 km nordøst for Horsens. Skolestuen var i det første års tid indrettet i en aftægtsstue hos gårdejer Hjortlund på Ås mark, derefter i ca. tre år i kapellanboligen ved Elbæk præstegård for endelig i ca. 11 år (1876–87) at være anbragt i eget hus på Ås mark tæt ved det lille vandløb Elbæk. Skolen kaldtes de første år ofte Ås friskole, men fik fra ca. 1887, efter opførelse af en ny og større skolebygning i Elbæk by, navn efter denne. Gundersen var lærer ved skolen i ca. seks år, indtil han i 1878 giftede sig med Marie Fog (datter af lærer Jørgen Fog i Ankelbo, ca. 10 km øst for Grindsted) og begyndte en friskole i Svendborg (senere, i 1884, flyttet til den nær Svendborg liggende landsby Sørup), hvor han virkede til sin død den 1. oktober 1909.

Gundersen gav i efteråret 1873 Peter Rasmussen lejlighed til at prøve at undervise børnene i Elbæk friskole og ydede tillige efter Peters ønske denne nogen indøvelse i regnekunsten. En dag omkring 1. december 1873 kom en ung mand, Klaus Fog (fra Ankelbo), på besøg i Elbæk og fortalte Gundersen, at hans fader (ovennævnte lærer Fog) på grund af sygdom søgte en hjælperlærer. Gundersen pegede da på Peter og ytrede: »Ja, her er manden«. Lige efter nytår 1874 tog far da – efter store betænkeligheder – til Ankelbo og virkede der i fire måneder til omkring 1. maj 1874²⁴).

I et brev af 8. februar 1874 til mor udtaler far, der synes at have været på et kort besøg i hjemmet omkring 1. februar, blandt andet følgende²⁵): »Jeg kunne jo egentlig nok have dvælet noget længere hos jer, men desuagtet tror jeg nok, det var det bedste, det gik, som det gik, thi tiden er jo kostbar, og alt, hvad der kan føre henimod det mål, hvortil vi stunder, må jeg jo benytte. Førrend jeg imidlertid går over til at fortælle om min rejse, må jeg dog først takke dig for de timer, jeg tilbragte hos jer, søde Lovise og lille Asger«. –

Om fremtiden udtaler han: ». . . at tænke sig omgivet af en så elsket og elskende hustru og barn er noget så usigeligt livsaligt, som kun fattes fuldt ud af dem, der har erfaret det. Tilmød når jeg så på det samme fremtidsbillede ser mig selv, og dig med kære kone, omgivet af en børneflokk (derblandt vor egen lille søn), som det er vor lyst at glæde og gavne. At jeg nu så dristigt tør oprulle et sådant billede for os, kommer af, at jeg nu har fået et så urimeligt håb om, at det vil lykkes at nå vort mål, og det kan slet ikke kyse mig, hvad der fremføres om friskolens trange og truede kår, hvorfor selv en mand som Gundesen ængstes til sine tider; men jeg tør nok se friskolens fremtid i det lys, som Marie her har fremsat i følgende:

»Et lille hus og et lille bord,
et nøjsomt sind og et venligt ord«.

Det var altså om min rejse, jeg skulle fortælle. Jeg ankom først til Gundesen omkring ved 11, så jeg naturligvis måtte tromme ham af sengen. Vi fik os så en lille passiar ved en pibe tobak, før vi søgte kassen, og dette gjorde naturligvis, at jeg ikke kom med morgentog. Efter at have hørt foredrag af Gundesen og efter ved rykken og sliden af de søde unger at være tvungen til at stå frem, fortalte jeg en lille lystig historie, som jeg selv af ganske hjerte måtte le med i, måtte jeg altså på rejsen. Men, o ve! Det gik fløjten lige for næsen af os, og det var de troldeunger skyld i – og så lo de endda ad mig, da jeg kom tilbage, og forsikrede hinanden, at nu fik de en historie til. Jeg kunne naturligvis ingen; men mod aften måtte jeg alligevel frem væsentlig tilskyndet af Gundesen, som nok ville høre mig fortælle bibelhistorie for at sige mig sin mening derom. Det gik også godt, kære Lovise, og når jeg nu tænker tilbage derpå, så kan jeg ikke andet end glædes derover, at jeg blev denne dag over hos vor kære ven Gundesen, og jeg tror nok, jeg fik mere udbytte deraf, end om jeg havde taget til Askov denne dag før. Om aftenen var der hos Gundesen en lille hjertelig sammenkomst med kendte venner. Efter at de var gåede, og klokken omtrent var ti, skulle jeg så til det igen, men jeg var søvnig, vejret var gråt og truende med regn, og efter at have gået et stykke og opdaget, at jeg havde glemt en bog, jeg skulle have med til Fog, vendte vi om igen og sov hos Gundesen, og i god tid kom jeg med morgentog til Lunderskov og også i god tid til foredraget i Askov«.

Far hørte i løbet af de følgende halvandet døgn i Askov to fo-

redrag, et af forstanderen Ludvig Schrøder (om »folkelighed og kristendom«) og et af pastor Bek fra Ringkøbing (om »barnealderen og barneskolen«) og nåede efter omtrent 40 km kørsel med postvogn til Ankelbo ved nattetid. . . . »Se, nu kan du deraf se, at jeg næsten hver dag har levet i herlighed og glæde. . . . Du går vel dog ikke og sørger og kun for min skyld vil skjule det. . . . Vor Herre vil føre os sammen i den gerning, vor hu står til. Hils slægt og venner. Hilsen fra Marie. Lille Asger må have et kys, og du, ja du får en hilsen, så varm som den kan bringes den lange vej«.

En otte dages tid senere, mandag den 16. februar 1874, skriver far atter til hjemmet i Kongshuset²⁶):

»Kæreste Lovise.

Tak for dit kære brev, som jeg modtog i lørdags, så jeg alt i dag kunne have fået brev hen (det er postdag), og du længes jo alt efter brev igen, det er derfor min første gerning i dag at skrive til dig, søde kone. Når jeg ikke skrev i går . . . bestemmelsen at skrive både til dig og til Fyn, (efter først at have været i kirke, førsttjeneste); men så kommer der fremmede (deriblandt Klaus fra Askov), og så var det forstyrret og mit sind tillige, jeg kunne ikke skrive og heller ikke tale, skønt alle var venlige mod mig; jeg måtte ind på mit kammer, se på dig Lovise. O hvor gjorde det godt, at jeg har dit søde billede. Men selv dette vækker følelser, som jeg ikke tør dvæle alt for meget ved. En bog! Men hvad for en? Mytologi, heri fordybede jeg mig, indtil jeg savnedes og droges frem fra mit skjul. Så gik dagen hen med spøg, hvor jeg ret kunne være med, med skrivning og tegning, som du ved, jeg holder af. Jeg prøvede at tegne Fog, Klaus og Peter, på opfordring, og det tror jeg, jeg vil prøve her, thi man fandt, det lignede. Dermed hengik tiden, så kl. omtrent blev tre, inden vi kom i seng, og de fremmede forlod os. Tænk dig, nu kommer her atter fremmede. Jeg må . . . skrive om det, som jeg bedst kan, indtil bedre lejlighed, jeg vil da fortælle dig en nyhed, som ikke kan være dig ligegyldig, men nok en hemmelighed for det første: Gundersen og Marie er blevne forlovede. Han er her, og lykkelige er de begge, som du vel kan tænke; men Marie er syg og vil rimeligvis ikke blive gammel, da hun er meget svag (nervesvækkelse). Men Gud ved det, du var jo også svag, før du blev gift. Og nu, ja, Gud ske lov, vi blev gift, skønt det er underligt, som det ledtes for os til denne dag . . . det er mit håb, som jeg også ser er dit, at Herren

vil ... lade min gerning stå for mig som et lysende, om end stort mål. Jeg har altså endnu ikke skrevet til Fyn, thi Marie har lovet at skrive til Lebæk (i Dalum); men det bliver naturligvis ikke til noget, så længe Gundersen er her, for jeg skal sige dig, Marie og Klaus har sat mig lidt i tvivl om, hvorvidt jeg skulle henvende mig til R. Hansen eller Kl. Berntsen ... da han nok tror, Berntsen var den bedste ... men R. H. er jo også en anerkendt dygtig frilærer ...²⁷).

Hilsen fra Marie. Hils min fader og moder, Rasmus, din moder, Jens og Nielsen²⁸).

Din Søren Peter.

Jeg skal hilse fra Claus.

Omgående svarede mor i et brev af 18. febr. 1874²⁹):

Kæreste Peter.

Tak for dit rare brev, som jeg modtog i dag. Jeg blev både glad og vemodig stemt ved at læse det, glad fordi det jo altid gør godt at høre et par ord fra dig, kære lille Peter, og vemodig fordi jeg ser, at du må føle savnet af os: din kone og din lille søn. Ja, du er jo også så ene derude på heden og har to at længes efter derhjemme; men vi er jo to og har kun dig at længes efter. Ja jeg må rigtig nok sige, Gud ske lov for lille Asger. Desuden er jeg heller ikke som du skilt fra slægt og venner.

Ja, lille Peter, jeg synes alligevel, det virker så velgørende på sindet således at få hjertet blottet engang imellem; man kommer til at se den tid imøde, da vi atter må komme til at leve sammen med et gladere håb. Thi da føler vi, at kærligheden er det stærkeste bånd. Det er kun enkelte øjeblikke, at jeg synes, det ser lidt besværligt ud; men det er da straks ovre igen; det er jo også i grunden kun en kort tid, hvis du om otte måneder kan selv få en plads, hvor vi så igen må komme til at leve vort liv sammen ... så har jeg også den tro, at vi da vil blive rigtig lykkelige i vor gerning, derfor har jeg også været så glad, siden jeg fik dit forrige brev, thi deraf så jeg, at du var så glad og havde godt håb om at nå dit mål. Med hensyn til, hvem af frilærerne på Fyn du skal henvende dig til, kan jeg ikke råde dig stort; men R. Hansen har jo en længere erfaring end Berntsen²⁷). Rasmus og Simon siger det samme²⁸).

Nu var det så, hvordan det skal gå til søsters bryllup³⁰). Du kommer vist til at have en ny frakke, da du skal være brudefører.

Det var så lille Asger, han ville da også gerne have et lille ord med ud til fader, men jeg kan jo ikke selv skrive, derfor må mor skrive for mig. Du skal have tak fader for de mange kys, du sender hjem til mig, moder er altid så flink til at give mig dem. Jeg vil fortælle dig, at jeg har fået en ny kjole af moders gamle røde skørt, den er så dejlig varm, og så har Rasmus lavet et par træsko til mig, de varmer så godt de små fødder, og nu kan jeg rigtig trampe hårdt, når jeg får mig en lille runddans. Du være nu hilset på det barnligste fra din egen lille Asger.

Hilsen fra moder, Jenses og Nielses og på det varmeste fra din

Lovise

Jeg skulle da også have at vide, om du synes, jeg skulle have en ny kåbe, min hat er også så dårlig.«

Den foran i min mors brev af 18. febr. 74 omtalte Simon er *Simon Kjems*, der var lærer ved den i 1872 oprettede *friskole* (med ca. 20 elever), der oprindeligt havde skolestue i et gammelt hus på *Rold mark*, tæt ved Balle by; men som i 1874 blev flyttet til en ny og bedre skolebygning – kaldet »*Solbakken*« – lidet nærmere ved Odder. Årsagen til oprettelsen af denne og flere af egnens friskoler (Rørth, Gylling, Randlev – fra 1874 flyttet til Eriksminde – Testrup og Kolt) havde som baggrund den kristelige vækkelse, der især skyldtes præsten Otto Møller i Gylling og den unge kapellan Anton Kirkeby i Odder samt det røre, der vakttes af modsætningsforholdet mellem den *rent grundtvigske* højskole i Testrup (J. Nørregaard) og den mere kundskabsprægede Viby højskole (ledet af folkeskolelæreren *Lars Bjørnbak*). En medvirkende årsag til oprettelsen af friskolen på Rold kan have været utilfredshed med den aldrende og lovligt strenge folkeskolelærer Henriksen i Balle. Blandt de ledende inden for Roldskolens forældrekreds var mors broder *Jens Astrup* (ivrigt støttet af hustruen *Mette*) samt gårdejer *Niels Pedersen* (vist fra Drammelstrup, ved Løjenkær), der tilsammen havde fem småbørn i denne friskole. Disse to familier var i øvrigt i vinteren 73–74 blevet noget utilfredse med Simon Kjems' undervisningsmåde, hvilket – jfr. det senere oplyste – synes at være kommen også mor for øre. Efterfølgende brev af 11. marts 1874 fra mor til far er svar på et – ikke opbevaret – brev fra far, der synes at have medsendt et svarbrev fra den fynske friskolelærer Rasmus Hansen (i Vejstrup), foranlediget af en skriftlig henvendelse fra min far.

Kæreste Peter.

»Kongshus, den 11. marts 73³¹).

Ja, du venter vel efter brev igen; men dit sidste brev modtog jeg først igår, det må være bleven opholdt undervejs. Jeg ser af dit og Rasmus Hansens brev, at du ikke kan få en sådan plads, som vi havde ventet.

Jeg blev rigtignok lidt ilde til mode, det første jeg så, det ikke kunne lade sig gøre; men det kan jo nok komme til at gå alligevel, og du kan tro, kære Peter, det derfor glæder mig at høre, at Vorherre har således velsignet din gerning, at du har erfaret, at du kan tiltale børnene, så at de kan slutte sig til dig med hjertelig glæde, så du kan have den tro selv at kunne påtage dig at holde skole, så snart en plads kan tilbyde sig. Det er også så trøsteligt at høre både Maries og børnenes vidnesbyrd om, hvor glade de er ved dig, og så tillige at Rasmus Jensen råder dig til at tage plads, så snart du kan få en, og så vil jeg håbe, at en sådan nok vil tilbyde sig. Du skriver, at du har tænkt på at tage på en højskole, hvis du ingen plads kan få til maj, det har jeg heller intet imod, når du selv tror, det er det bedste. Det havde jo også været rart, om du kunne være kommen til Testrup, så kunne vi ikke komme til at føle så stort savn ved skilsmissen; men som skrive lærer kan det vist ikke lade sig gøre, da de har både Jørgen Andersen og læreren i friskolen. Men hvis vi nu kunne tænke os, at du kunne få en plads engang i sommer, tænker du så ikke alligevel, du havde bedre af at komme til Rasmus Hansen en måneds tid eller sådan end at komme på højskole. Hvis så ingen plads tilbød sig, kunne du jo endda tage på højskole, thi det vil vel blive vanskeligt at få en skrive lærerplads nu, da det er så langt hen på vinteren. Ellers har jeg intet derimod. *Simon* har talt om, at han, hvis han kunne bede sig fri en lille tid i sommer, ville en tur til Fyn for at gøre sig bekendt med friskoler derovre, thi han kunne mærke, at det kunne han have gavn af.

Jeg har så småt tænkt på, måske du så kunne holde skole for ham i den tid, men det har jeg ikke talt med ham om. Var det ikke rart, om du kunne komme til at udøve *din gerning i vort eget hjem?* Ja, kære Peter, nu har jeg sagt min mening; men jeg ved ikke, om den er den rigtige, og derfor vil jeg nu overlade til dig selv at vælge, thi du kan jo nok bedst selv mærke, hvad du kan have bedst af. Vorherre har jo hidtil været med dig og lagt sin velsignelse til dit foretagende, og det vil han også fremdeles gøre, når vi sætter det i hans hånd.

Nu lakker det godt hen ad påsken, så vil vi få nogle glade dage, jeg begynder så småt at tælle dagene dertil, så skal du nok se, at lille Asger er bleven stor og dygtig; nu kan han selv løbe, når jeg holder i hans ene arm, og så står han og siger: da da da na na na; og så har han så langt hår, at han kunne trænge til at blive klippet, men nu skal det sidde, til du kommer hjem. Marie har jo lyst til at besøge os og gøre sig lidt bekendt med vor egn. Jeg vil også være rigtig glad ved at få besøg af hende. Derfor har jeg tænkt, om hun ikke kunne komme med dig hjem i påske, det var da rarest, at du var hjemme, når hun kom; og hvis hun skal med til bryllup, kunne det jo ikke træffe bedre, hvis det bliver 3die påskedag, men det beror på Peder Garde, hvad dag det bliver. Hun skriver, at hun har fået en ny kyse, som er både pæn og varm, og du synes også, den er køn, og hun synes, det var morsomt, at jeg fik mage dertil, så ville hun skaffe mig en, hvad siger du dertil? Bare det ikke bliver for mange penge at sætte i stadsen, så synes jeg godt derom, den er vel ikke med en sådan tip som de gamle røde huer.

Du hilses fra slægt og venner og fra træskomanden, fra Rasmus og lille Asger og på det kærligste fra

din Lovise Astrup«.

Mors antydning – i foranstående brev af 11. marts 74 – af at far eventuelt kunne vikariere for Kjems på Rold-friskolen eller selv begynde en friskole i Kongshuset, kan tænkes foranlediget af, at mor (efter at have fortalt sin broder om den stemningsbevægede tilslutning, far havde modtaget i Ankelbo fra både skolebørn og forældre) har kunnet mærke, at der hos Jens og Mette var ved at fremkomme tanker om at bede Peter blive frilærer for bl. a. deres egne to småpiger, der ikke var begejstrede for S. Kjems.

Nedenanførte erklæring af 24. marts 1874 fra den gamle lærer Jørgen Fog i Ankelbo må formentlig være fremkaldt af min far i anledning af forsøgene på at finde et sted (f. eks. på Fyn), hvor han kunne fortsætte sin indøvelse i lærergerningen eller eventuelt påtage sig at virke som selvstændig friskolelærer³²):

»Søren Peter Rasmussen fra Odder har været medhjælper hos mig i skolen og kirken fra 1. jan. d. å. og har i denne tid vist flid og lyst ved sin gerning, ligesom han er meget godt begavet og har gode lærerevner. Til at undervise i skrivning er han udmærket, og han synger meget godt.

Hans kristelige sind og kærlige opførelse i mit hus har glædet mig meget. Dette vidnesbyrd skylder jeg ham og sandheden at give ham. Ankelbo skole, den 24. marts 1874.

J. Fog«.

Til syv-årsdagen for fars og mors forlovelse, den 25. marts 74 sendte min far følgende vers til mor³³):

»Elskede, dagen nu atter oprinder,
dagen med de venlige minder
om vor unge elskovs pagt,
dagen da første gang jeg i favn
tog min Lovise, o elskede navn.
Først da vi følte kærligheds magt,
da fra din læbe kysset jeg tog,
kysset som aldrig af mindet uddrog,
fulgt af det ord
som aldrig på jord
glemmes, mens hjertet har stemme og ord.

Svundne er siden i tidens hav
dage og år, som Herren dem gav.
Aldrig dog kærlighed ældes.
Skal end fra dig og vor elskovs frugt
jeg leve, som om jeg var på flugt,
aldrig det træ dog fældes.
Herren os fører
– ham vi tilhører –
venligt, så atter min brud jeg hjemfører.

Din elsker
S. Peter Rasmussen«.

Lovise svarede – efter modtagelsen af de fornævnte vers – omgående på selve mindedagen således³⁴):

»25. marts 1874.

Kæreste Peter.

Jeg vil ikke bie, men endnu i denne aften skrive et par ord til dig, kære lille Peter. Du skal have hjertelig tak for, hvad jeg modtog fra dig i dag, det skal blive gemt til et kærligt minde om denne dag.

Det gjorde så godt at få mindet oprasket fra de mange lykkelige henrundne dage, da vor kærlighed brændte så varm og uskyldig i vore unge hjerter. Ja, vi har oplevet mange lykkelige og velsignede timer, nu må vi jo nøjes med minderne; men vi vil håbe, at den tid ikke vil lade vente alt for længe på sig, da vi atter igen må blive forenede, og da vil det blive desto glædeligere. – Ja, vi må rigtignok sige: Gud ske lov, vi har vor lille søn frisk og sund; ja jeg synes, jeg kommer til at holde jo længer jo mere af ham, den søde lille dreng.

Brylluppet er nu bestemt til den 8. april, 4. påskedag. Har du tænkt på en brudesang? Din søster modtog brev fra Sofie, skreven på fastelavns mandag, hvori stod: »Brudesange er færdige«. Din søster og Rasmus ønskede gerne, at Marie Fog kom med til deres bryllup. Derfor skal jeg bede dig, om du vil hilse hende fra dem, om hun ikke vil gøre dem den glæde at komme til deres bryllup den nævnte dag. Rasmus havde tænkt på selv at skrive til hende; men så syntes han ikke rigtig, han kunne komme afsted dermed, da de var så fremmede for hinanden. Hvis hun nu ikke bliver rask, så at hun tør påtage sig rejsen, men ikke kan komme med dig, så kunne det jo endda nås, hvis hun rejste anden eller tredie påskedag. Kan det så ikke nok lade sig gøre? Jeg skal hilse dig fra Rasmus og på det hjerteligste hilses du fra lille Asger og

din Lovise Astrup.

– du ventes med glædelig længsel.

Rasmus er ved at skrive til Gundesen for at byde ham til bryllup«.

På grund af, at der kort før påske indtraf en alvorlig forværring i helbredstilstanden for Marie Fog, kunne dog hverken hun eller hendes forlovede, frilærer Gundesen, der var på besøg i Ankelbo, deltage i brylluppet den 8. april, hvilket blev meddelt til Peters hjem i Kongshuset i et brev af 6. april 1874 fra en af hans skoleelever, den 14-årige *Ane Pedersen*, Plougslund ved Ankelbo³⁵). Ane Pedersen havde i de sidste dage opholdt sig i huset hos Fogs i Ankelbo for at være til hjælp under Maries sygdom, og Ane tilføjer i brevets slutning: »Nu må du endelig komme på fredag, og tag så Lovise og lille Asger med, så kan de godt blive helt til maj. Hils dem fra mig, og modtag selv en kærlig hilsen fra din elev Ane Pedersen, kom snart. Jeg skal hilse så mange gange fra Marie og Klaus – og fra mine forældre og søskende«. (Klaus, Marie Fogs broder, blev senere gift med Ane Pedersen).

Far og mor har formentlig i foråret 1874 fået tillid til, at far efter den heldige begyndelse i Ankelbo fortsat skulle kunne være beskæftiget og nogenlunde tjene til livets ophold ved virksomhed som friskolelærer. Dette er rimeligvis forklaringen på, at Kongshuset og det tilhørende lille landbrug af far og mor blev bortforpagtet til Rasmus Eriksen og hans Ane Marie for et tidsrum af et år fra 1. april 1874 til 1. april 1875, og at disses bryllup fastsattes til 8. april 1874, hvorefter de nygifte begge fik bolig i Kongshuset, formentlig i den tidligere nævnte aftægtsbolig. Dog var husholdningen delvis fælles, således at de to familier – iflg. min moders beretning – spiste ved samme bord³⁶). Overstuen blev en tid anvendt af Rasmus Eriksen, men blev en overgang benyttet af mor til at save brænde i.

Et par dage efter Rasmus' og Ane Maries bryllup rejste far og mor med deres lille dreng Asger (ca. et år gl.) til Ankelbo. Mor har berettet, at de måtte op midt om natten og kørte ca. 20 km fra Løjenkær med hestekøretøj til Tvingstrup, derfra med toget ca. 25 km til Vejle og endelig ca. 30 km med dagvogn derfra vestpå over Vandel til Billund kro, hvorfra der var et par km til Ankelbo skole³⁷).

Den lille families ophold i Ankelbo og fars fortsatte lærervirksomhed dér varede formentlig i tre à fire uger. I hvert fald skrev en af fars elever (efter håndskriften at dømme den fornævnte Ane Pedersen) den 3. maj følgende »mindesang« til melodien »I gamle dage der var engang«³⁸) :

»Farvel, farvel nu min kære ven,
nu skal du rejse så langt, langt hen.
Nu ej mere de milde ord,
som før lød blidt over skolebord.

Vemodigt sig tankerne vender hen
til dig, min kære barndomsven.
I bøgenes lyse sal snart du går,
mens blomster imellem lyngen gror.

O, glem ej lyngens beboere små,
som med længsel efter dig så,
som dig mindes med kærlighed øm.
Vinteren synes en dejlig drøm.

Mindet vel lader som ingen ting,
 er dog et lønligt kildespring.
 Ved mindet dog hjertet bliver så stort,
 så velsignet har Herren det gjort.

Den 3. maj 1874«.

Straks efter hjemkomsten til Kongshuset skrev Peter breve til flere af skolebørnene i Ankelbo, hvilket fremgår af seks svarbreve daterede den 6. maj 74 fra skolebørn, nemlig Ane Pedersen (den ældste af brevskriverne) og dennes broder Vilhelm Pedersen og søster Karen Pedersen (alle fra Plougslund), fra Margrete Kristensen (fra Elkjær) og fra Mogenete (kaldet »Nete«) Andersen med hilsen fra broderen Mogens. Børnene bringer alle hilsener fra deres forældre (Karen sender hilsener »så varme som en nybagt pandekage«), tillige sendes en »mindeblomst« og et bogmærke. Det ses, at far ved afrejsen har fået foræret en eventyrbog og en (dengang meget værdsat) prædikensamling med titlen »Synd og Nåde« af pastor Vilhelm Birkedal fra Ryslinge valgmenighed. Sidstnævnte bog var ledsaget af en håndskreven tilegnelse fra skolebørnene³⁹). Børnene savnede (skrev de) især de daglige morgentimer, hvor troen bekendtes, og hvor der fortæltes bibelhistorie eller eventyr. – »Lad os«, ytrede det af pigerne til min far, »bede med hverandre til den kære Jesus, hvis blod randt på korset ned på roserne vilde, hvilken pris Vorherre erkendte var nok for verdens synd«. . . . »I skolen er nu bleven en underlig tomhed«. . . . »Det er ej den vante tunge, det er ej de vante ord, ikke dem jeg hørte sjunge før i skolen over bord«. – De takkede for fars kærlighed og overbærenhed i skolen og ønskede ham en god plads i en ny skole, helst ikke for langt borte. Håbede at træffe ham igen i Ankelbo⁴⁰).

Af to senere breve (daterede 17. maj og 21. maj 1874) fra Mogens og Mogenete Andersen (hjemmehørende i Billund kro) fremgår, at en planlagt fælles rejse for flere af skolebørnene til Peters hjem i Balle var bleven udsat, indtil Marie Fog kunne være med⁴¹).

Lærer Jørgen Fogs datter, Marie Fog, svarede den 8. maj 1874 i et flere sider langt brev til far, at hun havde let ved at tilgive ham, at han engang (under mors ophold i Ankelbo) havde ytret (til mor), at han (antagelig på grund af den derved forvoldte distraktion) ikke kunne fortælle for børnene, når Marie var til stede i skolestuen, hvorfor Marie da også holdt sig derfra⁴²). Nu var det glemt.

»Du kan se, du ikke er glemt herude på heden, alle børnene vil have brev med. Margrete sender sit brev forud, hun føler sig højt på strå. Hende har jeg ingen rigtig glæde af for tiden. Den rare lille »Nete« bad mig hjælpe sig med at skrive; men efter mit råd endte hun med selv at skrive sit brev«. – Efter en af Jørgen Fog indledt, daglang og bevæget diskussion om måden at undervise på gik faderen ind på at lade Marie undervise en halv time om morgenen. Lille Nete var et par dage i forvejen kommen ud i haven til Marie og hendes broder Claus Fog og havde bedt en af dem komme ind i skolen og fortælle ligesom Peter. Marie er spændt på, om hun evner at tale til børnene, så at de bliver interesserede. Marie ønsker, at far og mor må finde en plads ved skolegerning. »Skriv, om du får skolen på Fyn«.

Hjælperlærervirksomhed på Fyn⁴³

I et brev, afsendt den 29. maj 1874 fra *Svenstrup friskole* (fem km syd for Odense og tæt ved friskolerne i Dalum og Højby), skrev far til mor, at han dagen forud ankom til friskolelærer Rasmus Frederiksen (der var fra Drammelstrup, ca. to km nordvest for Kongshuset), før denne sluttede skolen. »Jeg vil nu tale om min »kæphest«, friskolen. Med skolen her er jeg meget godt fornøjet, og den går også ganske godt, skønt folkene her ikke har noget syn for friskoletanken; men desuagtet vinder den mere og mere erkendelse. Rasmus er jeg også meget glad ved, så jeg rimeligvis bliver hos ham i det mindste et par dage. I morgen vil han med mig over til Højby, hvor han mener, jeg straks kan komme i arbejde, da Kirk skal til lejren⁴⁴). Det førte Rasmus selv på tale, og måske også til vinteren, da Kirk har udsigt til at få friskolen i Revninge (der hvor læreren er død). Jeg tør altså ikke tænke på pladsen [i Revninge], og det er måske også godt nok, thi jeg føler mig lille her på Fyn⁴⁵). Kunne jeg derimod komme til Kl. Berntsen, for han er nok mageløs efter R.s bedømmelse, så er det nok det allerbedste, og det tør vi også nok tro, at Vorherre laver for os, sådan som det er allerbedst, thi vi ville dog fortryde, hvis jeg kom for tidligt frem, og jeg så skulle komme i miskredit som lærer, særligt når det blev et sted som i Revninge, hvor Lebæk nok har været lærer, før han kom til Dalum højskole. Ja, lad os nu bare have tro til Vorherre. Måske han dog vil, at vi må blive i vort kære Jylland. Skønt her i Fyn er også dejligt, så vi vist meget godt kan være glad ved at leve og virke her, hvis Gud det vil. Da jeg vil skrive et

par ord til mine forældre, og posten desuden ret snart kører her igennem, vil jeg slutte med en hilsen fra R. til dig og R. E.⁴⁶).

Kærlig hilsen fra mig til dig og lille Asger.

Søren Peter Rasmussen«.

»Højby friskole, den 4. juni 1874⁴⁷).

Kæreste Lovise.

Jeg kan tænke mig, at du venter efter at høre fra mig, for jeg kan mærke, at længselen efter at høre fra jer allerede begynder at indfinde sig. Og dog, ja nu skal du få at vide, hvordan jeg har haft det, siden jeg skrev fra Svenstrup. Først Rasmus Fr.[ederiksen] og jeg tog fra Svenstrup til Højby, havde vi hørt, at Klaus Berntsen havde mistet sit eneste barn. Du ved vel, at han er enkemand. Han og hans kone levede kun sammen halvandet år i ægtestand efter at have været forlovet i syv år, så han står nu ganske ene, så du vil forstå, at her må være et sorgens hjem. Så det var, som R. Fr. udtrykte sig, ingen heldig tid at komme i det ærinde. Nå, vi gik jo dog derover som bestemt lørdag eftm. – Klaus, som han her blot hedder, var i Odense at hente ligkiste til sin datter. Kirk var hjemme, og R. spurgte ham, om de havde fået en lærer. Han mente, at Klaus var inde hos Eskesen, og det var jo muligt, at han havde en til ham⁴⁸).

Nå, Klaus kom straks hjem, og R. siger da straks, at her havde han en jyde til lærer, hvis han ikke allerede havde fået en. Klaus takkede ham, nej, det havde han ikke. Så blev jeg der om natten. Ja, det er sandt, jeg skulle fortælle dig, at da R. var gået, og vi havde snakket lidt sammen, spurgte jeg ham, om han havde lyst, så kunne han gerne få at se, hvad Fog havde skrevet om mig. Det læste han. »Ja, dine papier er gode nok, men ellers så stoler jeg mest på R. Fr.«. Så næste dag (søndag) begav jeg mig på vej til Vejstrup om ad Ryslinge, hvor jeg hørte Clausen prædike (Birkedal var i Sønderjylland), og nu først i dag, lille Maries begravelsesdag, er jeg ankommen igen. Jeg havde egentlig ikke tænkt at ville skrive, før jeg havde prøvet at holde skole, for jeg er så ræd, Lovise, bed for mig. Ja, det ved jeg da, du gør. Nå, årsagen, hvorfor jeg skriver i dag, er af to grunde, dels fordi jeg blev greben så meget af dagens begivenhed og talerne af Helweg og Birkedal, dels fordi det i morgen er grundlovsdag, hvorfor der ikke bliver skole. Jeg bliver altså her til

høst, lille Lovise. Og kunne det nu gå godt, så vil det få betydning, håber jeg, for vor fremtid. Lad os nu bare holde ud i tro og håb og bøn, så håber jeg, at vi ikke mere skal skilles for så lang tid ad gangen. Her var et forfærdeligt stort følge, flere folketingsmænd: A. Tange, Hans Madsen, og tænk dig, Niels Jensen fra Skanderborg var rejst bare for at følge lille Marie til graven. Jeg har talt med ham, han er meget flink, blev næsten vred, da jeg sagde De. »Når jeg sa'e du, så kunne du dog skønne, at jeg ville have du igen. Hvad skal vi med det fremmede?« Jeg undskyldte mig og sagde, at det havde jeg ikke mærket. Han og Kirk rejser i aften til Himmelsbjerget. Hils mine forældre, din moder, slægt og venner.

Lille Asger og du, kære kone, kærligst hilset.

Din S. Peter Rasmussen.
Højby Odense

Skriv endelig snart«.

Forbindelsen med Ankelbo fortsattes – bl. a. med et brev af 5. juni 1874 til Lovise fra Marie Fog⁴⁹). Hun fortalte, at Dannebrog »for første gang ret var kommen på stang her ved Ankelbo skole. Jeg skulle vel fortælle lidt om, hvordan vi har det nu, siden I er rejste. Du ved jo vistnok fra S. Peter, at jeg går ind i skolen lidt hver dag, i førstningen var det slet ikke så let, men jo længere tid der går, desto bedre jeg kan. Jeg synger med dem og fortæller lidt for dem af bibelhistorien. Jeg mangler hårdt en eventyrbog, den skal jeg snart have. Jeg tror nok, de ville blive glade ved at høre dem, . . . jeg kan sige, det er den gladeste time om dagen for mig, den time jeg er hos de små. Jeg skal hilse Jer fra dem alle. De går og snakker om den rejse ned til jer, bare jeg kunne komme med, så må de nok komme derned; men de må ikke rejse ene. S. Peter er vel i Fyn i denne tid. Når han rejser hjem, så kan han jo tage imod dem i Vejle. Så kan de rejse med ham hjem. Det bliver vist vanskeligt, at jeg kommer med, og noget skulle der dog gøres, for at de små kan få den glæde. Det synes mig så underligt, at Peter ikke har svaret mig på mit sidste brev, jeg skrev til ham. Du læste det jo vistnok, det var angående skolen her. Han skrev til mig derom, og jeg sagde også min mening. Jeg tror *ikke*, det kan lade sig gøre at oprette *en friskole her* endnu; men hvis det er sådan for ham, at han synes, at han vil prøve det, så må han ikke lade sig afholde derfra, fordi jeg nu ser sådan på sagen. Det kan godt være, at mit syn kan fejle, og det kan

jeg sige med sandhed, at kunne det lade sig gøre, at her kunne rejses en friskole, da ville det ingen glæde mere end mig. Men anstrenge mig ret meget, det kan jeg ikke tåle . . . men med tiden bliver jeg nok rask igen . . . jeg ønsker, I må blive der i nærheden af den egn, hvor I nu er.

Det er for min egen skyld, når jeg kommer derned, så kunne vi dog komme sammen⁵⁰).

Hilset fra din veninde Marie Fog.

Skriv til os, så snart du kan«.

»Højby, den 10. juni 1874⁵¹).

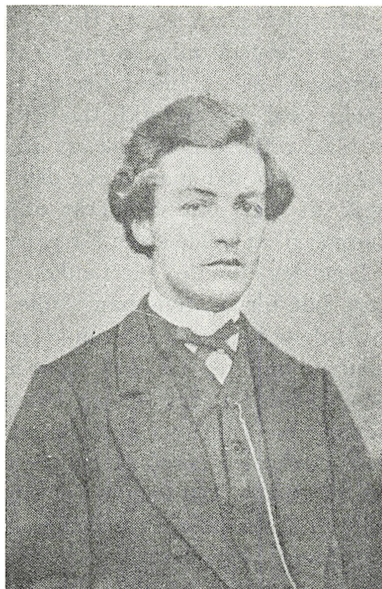
Kæreste Lovise.

I dag er det fjortende dagen, siden jeg forlod jer, I kære, og dog har jeg ikke hørt fra jer endnu. Jeg har skrevet et brev fra Svenstrup og et herfra på Maries begravelsesdag (4. juni), og jeg vil da også håbe, at du har modtaget dem. Jeg har hver dag i denne uge ventet brev fra dig, thi før jeg havde modtaget brev fra dig, ville jeg ikke gerne skrive.

For resten kan det godt være, at der er brev på vej til mig, thi i går havde posten glemt brevtasken i Odense. Så jeg venter, før jeg afsender nærværende, at høre fra jer, lille Lovise og Asger.

Hvad da mig selv angår, da har jeg det rigtig godt. Klaus Berntsen er en rigtig rar mand, som jeg er meget glad ved at omgås. Han har også en flink pige, og hvad der vedkommer skolen, da har jeg vel ikke prøvet at fortælle for dem, fordi Klaus jo daglig er hjemme i denne tid, og han har heller ikke opfordret mig dertil, men ellers turde jeg nok vente at tiltale, da Klaus' måde at fortælle på ligner meget min, kun med den forskel, at hvad jeg tager som noget særligt – det kristelige – det fortæller han ind under den bibelske historie. Men han fortæller rigtig godt, ja i går fortalte han et stykke af vore gudesagn så mesterligt, som jeg aldrig har hørt nogen fortælle det. Rasmus Hansen fortæller også meget godt, men har en ejendommelig måde til at få børnene til at følge sig, som jeg ikke kan gøre dig noget begreb om, da hans fortælling går i stadig samtaleform, som vistnok må kaldes den bedste måde at holde skole på, hvis man bare kunne.

Kære Lovise. Nå så kom der dog brev fra dig i dag, jeg blev så glad derved, og jeg kan sket ikke lade være at tænke på lille Asger, hvor dygtig han nu er bleven og daglig bliver. Det vil blive forunderligt,

Klaus Berntsen 1873.

Her efter Klaus Berntsen: Erindringer fra manddommens år (1923).

når jeg nu først kommer hjem til høst, og han så måske kan snakke op med mig om flere ting og sige »faer« og »moer«, ja det vil være forunderligt. Og du, lille Lovise, som jo næsten tvivler, om du kan være noget for mig i min gerning. Du kan tro, du er og kan stadig blive meget for mig. Ja gerningen – så sandt Gud under os den, og det gør han jo – ja, gerningen, siger jeg, vil heller ikke blive min, men vor.

Thi det fatter du måske ikke nu, Lovise – skønt jeg tror, du fik en fornemmelse deraf i Ankelbo – men når vi får en gerning for os selv, så vil du anderledes fornemme, at der har du også noget at gøre, vel i det stille så du måske ikke selv ved, at du gør noget – men dog er jeg lige så sikker på, at du vil føle, at gerningen er vor med fælles glæde og sorg, byrde og opløftelser. Du venter at høre, jeg skulle fortælle dig om min gernings begyndelse her. Det kan jeg dog ikke, hvad angår det fortællende; men dog er børnene rigtig snilde og venlige mod mig. Men nu i dag spørger Kl. mig, om jeg mener, jeg kan fortælle jordbeskrivelse for børnene. Jeg sagde, at jeg nok ville det. Det er jo nu noget, som jeg ikke har prøvet stort, og du ved jo nok, min hukommelse er jo ikke stærk, så det jo slet ikke måske vil blive så let sær med dette fag.

Men det går nok. . . . Hvad angår med pladsen her, da har han, før han fæstede mig, en anden til at forestå skolen, mens han er på rigsdagen, så jeg bliver her ikke længere end til høst, og hvad det angår med vor fremtid, da deler jeg dine ønsker fuldstændigt om at blive i Jylland, thi det er alligevel lidt trangt med at forstå fynboerne, især når man hører dem tale sammen, og R. Hansen mente også, at jeg, som så stærkt udpræget jyde, vist er bedst med at komme til at holde skole for jyder. Jeg tænker så meget på den plads i Ingerslev, Lovise. Jeg tænker på at skrive til R. Lorentsen om at gøre lidt for os, hvis han skulle mærke, det bliver til alvor.

Af dette hensyn såvel som af hensyn til pengene, såvel som af andre hensyn, som jeg nu skal fortælle, har jeg tænkt, om det alligevel ikke kunne hændes, at jeg kunne have lige så stort udbytte af at komme på Testrup i høst, det er jo da en rigtig højskole, og hvem ved, måske jeg netop er bedst tjent med at komme på den i stedet for på Askov. Der kunne jeg endda så komme en anden gang. Jeg ville også nok blive i nærheden af vort hjem – d. v. da sige i udvidet betydning i egnen mellem Kolding og Randers – derom venter jeg da at høre din mening, Lovise, – jeg kunne måske være svoger Sørensen til hjælp i høst⁵²).

Nu er det mørkt, men får jeg stunder i morgen (posten kører daglig her igennem 9^{1/2} til Odense og tilbage igen 2^{1/2}), så har jeg tænkt at skrive til Jens Jeppesen. Jeg har ikke skrevet til Ankelbo, men vil snarest muligt. De venter jo nok. Lev vel. Hils søster og Rasmus, fader og mødre, slægt og venner. Hils da også den lille Asger og kys ham fra mig, og lad ham fortælle mig noget mere. Dermed være du selv kærligst hilset.

S. Peter Rasmussen«.

»Kongshus, den 15. juni 74⁵³).

Kæreste Peter.

Tak for dit brev, det blev jeg rigtig glad ved. Jeg ser, at du har det godt og er kommen til rigtig rare folk, så jeg tænker nok, at tiden vil gå hastigt for dig, ligesom den gør for mig. Det var da også rart, at du fik lejlighed til at besøge R. Hansen, inden du modtog pladsen, thi det kan jo være, at du ellers ikke fik tid til at besøge ham i hans skole. Det må dog vist være en prægtig mand. Du skriver om pladsen i Ingerslev. O ja, lille Peter, kunne det lade sig gøre, så ville jeg være glad, det var da rart at blive i nærheden af Ormslev og Testrup. Det vil da sige, hvis det er Guds vilje, og det vil

vi dog håbe og tro, at han fremdeles vil være med os, som han har været hidtil, at vi ikke skal løbe vild. – Af den grund var det også nok bedst, at du tog til Testrup i høst. Det kunne måske være til stor gavn, om Nørregaard ville være os lidt behjælpelig, og du kunne måske få lejlighed til selv at gøre dig lidt bekendt med folkene.

Jeg skal hilse fra Marie Fog og Ane Pedersen, jeg fik brev fra dem samme dag som fra dig. De har det rigtig godt herude; men de længes efter at høre lidt fra dig. Ane bad mig om at tilskynde dig til at besøge dem, når du rejste fra Fyn. Så kunne de måske komme med dig hjem. Det var et rigtig rart brev. Hun skriver, at hun føler, at hun skal frem til en gerning, hvor hun kan gøre lidt med ånd og hånd til Guds ære og fædrelandets gavn. Marie skriver, at hun snart skal have sig en eventyrsamling, da hun så gerne ville fortælle eventyr for børnene. Du har jo tænkt at give hende en; men nu kan det vel ikke så godt lade sig gøre, mens du er på Fyn. Hun forundrer sig over, at du ikke har svaret på hendes sidste brev. Ja, kære Peter, vi har det godt herhjemme, vi har det ved det gamle. Tiden går hastigt, det kan nu snart lakke mod høst, synes jeg. Min Moder er også rigtig glad ved, at du har fået den plads. Jeg har været ovre at skage for hende to dage og skal derover en dag til. Hun gav mig to rd. til at få mit garn farvet for. Du husker nok, jeg har det garn, som var bestemt til kåbe; men som vi blev enige om skulle være til en kjole til mig i stedet for. Jeg har tænkt på at lade det halve farve blåt og det andet grønt og så lige sådan tråd, det tror jeg kunne blive kønt. Jeg har set sort og grønt ternet, det var rigtig gævt; men sort er jo ikke stærkt, derfor vil jeg hellere blåt mørkt.

Jeg kan vist få i med en af mine søstre.

Kærlig hilsen fra søster og Rasmus, forældre, slægt og venner og lille Asger og kærligt fra din

Lovise Astrup.

Lille Asger morede sig ved at køre til Nølev i R. Mikkelsens lille børnevogn.

Hilsen fra Jens Andersen«.

»Højby friskole, den 18. juni 1874⁵⁴).

Kæreste Lovise.

Så modtog jeg da i går dit brev af 5., og det er da så yndigt at

se, med hvilken frimodighed du bærer adskillelsen, – skønt til august det er jo længe at holde ud uden at se jer, og jeg ved ikke, hvordan det kan være, jeg tænker langt mere på lille Asger nu, end mens jeg var på vesteregnet. Så jeg skal ikke rose mig af dagen, før solen går ned.

Det bliver altså således, kære Lovise, jeg tager på Testrup i høst. Rigtig nok var jeg i søndags i Svenstrup, hvor Rasmus og jeg talte om lærerforsamlingerne, og hvor vi ville hen. Han ville nu til Gedved, og jeg sagde da, at jeg ville tage til Testrup. Ja, når han ikke ville til G., så ville han dog til Askov. For, siger han, det er sådan med Schrøders og Nørregaards foredrag, at denne lader personerne fare os forbi og begivenhederne med så stærke farver afmale, at man rigtig bliver glad derved, medens derimod hin lader historien som et hulspejl kaste sit lys tilbage på ens eget bryst, og derved får hans en forhøjet betydning. Det tænkte jeg jo meget over, men under disse tanker er jeg dog bleven enig med mig selv om, at det måske netop derfor er allerbedst for mig at komme til Testrup. Han (R.) og sådanne fyre har jo historien forud, hvorfor det aldrig som rent historisk foredrag kan have den betydning som for mig, der ikke har historien på den måde. Jeg ved for resten en plads i Silkeborg-egnen netop i det sogn, hvor Simon Kjems' broder har en friskole. Men om det kun er for i vinter, det skal Klaus nu få at vide i dag. Men der er den hage ved det, at der er skole to steder, og det er jo ikke så rart. Ja, Klaus har nu talt med Appel, og han mener, det ikke skal betragtes som foreløbig, han mener tillige, det er en god plads, rare folk, så det må ventes at komme til at gå i tiden⁵⁵). Han (Ap.) skriver nu derved, at de kan henvende dem hertil (Højby). Se nu kunne jo Simon allerbedst gennem hans broder få forholdene at vide, hvorvidt der er nogen rigtig kraft i folkene, d. v. s. hvorvidt der er noget friskolesyn, der er noget hold, der ikke lader sagen falde, når statsskolen kan tilbyde bedre kræfter, end den måske har for tiden. Men det måtte jo være snarest muligt. Men nu kommer jo det allervigtigste, kan du være glad derved, Lovise – for ellers er det nu ikke til at tænke på. Hvad mig selv angår, da havde jeg været mere glad, hvis det havde været i Ingerslev, der havde været udbudt en plads. Men nu vil jeg se at få det lavet således, at sagen kan stå uafgjort til høst, for jeg ville jo nok tale med folkene og se, om der kan være lejlighed, hvor vi kan bo, før jeg bestemmer mig til pladsen. – Jeg har tænkt på at skrive til R. Lorentsen for at fornemme, hvorvidt det kan tænkes, at de vil begynde friskole til vin-

teren, det kunne han jo nok få at vide. Jeg skriver da samtidigt til svoger Sørensen – også om opholdet der i høst. Hvad du skriver om dit hvergarnstøj, har jeg intet at bemærke til, kun kan jeg ikke forstå, at det kan blive kønt.

Jeg og Kl. kom en dag til at tale om det jyske digt »Et fåle willele gild«, og han mente, at fynboerne vist ville glæde sig ved at høre det oplæse, hvorfor du bedes sende det. Du kan lægge et helt eller halvt ark udenom – som en rigtig stor konvolut – og så frim. på.

Jeg havde skrevet til heden samme dag, som jeg modtog brev fra dig.

Venlig hilsen til slægt og venner, og du og Asger kærligst fra

S. Peter Rasmussen.

Hermed følger brevet til Kl. Berntsen om pladsen, så du kan selv se sagen an. Tillige brev fra Kl. B. til »Fyns Tidende« om den åndelige tilstand her i sognet:

»En god stilling⁵⁶)

Der fortælles om digteren Wessel, at han engang søgte om et embede, hvortil der var en stor løn, men lidet arbejde, da han antog, det måtte være en god stilling. En sådan stilling har for tiden gejstligheden i Højby ved Odense, idet præsten flere søndage om året slipper for at holde sine prædikener af den grund, få eller ingen holder af at høre dem.

Således fik præsten sidste søndag lyst til at overvære højtideligheden ved en præsts indsættelse i nabosognet. Han pålagde degnen at læse en prædiken, hvis der skulle komme nogen i kirke. Degnen lod da ringe første og anden gang; men da der ingen viste sig på kirkevejen, lod han kirkedøren lukke af mangel på søgning. For at læserne imidlertid ikke skal tro, at Højbyerne slet ikke går i kirke, skal vi meddele, at pastor dr. Helweg i Odense har i det sidste år erholdt tilladelse til at holde gudstjeneste i Højby kirke en søndag i hver måned, og den søndag er kirken altid fuld. Men som præstens stilling er god, idet han har store indtægter, men lidt at bestille, er degnens det ikke mindre, thi ikke blot det, at han, hver gang præsten slipper fri for at holde sine prædikener, slipper for at synge sine salmer; men i den offentlige skole undervises der kun 13 børn, og da dette

antal godt kan undervises i een klasse, kan han nøjes med at holde skole hver anden dag. De tre dage om ugen står således foruden søndagen til hans egen rådighed og fri afbenyttelse, og for dette arbejde erholder han selvfølgelig den embedet tillagte løn ca. 700 rdl. Sognets øvrige børn undervises i den af folketingsmand Kl. Berntsen bestyrede friskole.

F«.

»Højby friskole, den 23. juni 1874⁵⁷).

Kæreste Lovise.

Jeg vil i dag fortælle dig om en fest, jeg var til, festen i Maegård skov, som du jo nok har set kundgørelsen om i »Fylla«. Nu ja, tiden trak ud, jeg fik ikke fortalt dig om festen i Maegårds skov, så det i dag er blevet

28. juni 1874

i stedet for 23. Og da jeg nu ser, at »Fylla« begynder at meddele talerne, så er det kun tids- og papirspild at prøve på det stykke arbejde, så det, du får fra min hånd, er kun dette, at jeg var rigtig glad ved talerne. Nu har jeg da så hørt Termansen. Han er ikke af de fængslende talere, da man just ikke mærker den varme og inderlighed, hvormed mange kan fængsle, selv uden stor dybde. Men hvad der gjorde, at man ikke kunne andet end være glad ved at høre ham, det er den historiske kundskab, som han lagde for dagen, så jeg må undres over, hvordan han sådan jævnt og vedholdende kan blive ved at tale i fem kvarter om noget så indviklet som bondens kår gennem hele vor historie med navne, dato og årstal, som jeg ikke kunne have husket for aldrig den ting. Schröder talte også prægtigt, men der er dog ikke den ild over ham, som når Nørregaard f. eks. taler. Morten Eskesen er af den slags talere, som helst må lade være at optræde ved sådanne store fester, hvis man tør dømme efter kun at have hørt en mand een gang. Klaus Berntsen derimod er af den slags, som uden at gå ret dybt eller stige højt er i stand til ved sin veltalenhed og den varme, kraft og frimodighed, hvormed han taler, at rive folk med sig, så der gik til sine tider ligesom en sitren gennem mig, da han talte om de tre ord af den døende græker. (Det kommer nok i »Fylla«).

Se det var nu indtrykkene fra festen, men du vil nok kunne forstå, at det også kun er det hele. Thi af udbytte så skal jeg indrømme, at hos Schröder fik jeg mest.

Jeg har nu skrevet både til Mårslet og Silkeborg, skrevet om at lade det være uafgjort i Overgård til høst, skrevet, at jeg er gift, hvorfor jeg selv må have en lejlighed, skrevet, om der ikke ved denne lejlighed kunne ske en sammenslutning af skolerne. – Rasmus Lorentsen har jeg bedt snildt forhøre i I, hvorvidt det kan være tænkeligt, at de vil begynde skole der til vinteren, og så skrive mig til. Skrevet både til Søren og J. Peters⁵⁸). Du ønsker at vide, hvordan det går mig, og hvordan jeg lever. Nå, det skal jeg fortælle dig. Se nu har jeg ene haft børnene i denne uge, så nu kan jeg sige dig, hvordan jeg holder af at holde skole for dem. Ja, det er nu ikke så nemt at sige, for jeg kan jo nemt gøre dem uret ved at gøre en bedømmelse over dem, skønt jeg ikke engang ved navnet på det halve af børneantallet. For sandt at sige er det virkelig for mange til én lærer; men jeg tror dog ikke, de er så rare børn som i Ankelbo. Men det kan jeg sige: at jeg får mere herredømme over dem, alt som jeg får lejlighed til at fortælle for dem. For mens Klaus var hjemme (han holder i denne tid møde med sine vælgere), betragtede de mig som kammerat, så da jeg første gang skulle fortælle bibelhistorie for 2. klasse, følte jeg trang til at holde et lille foredrag for dem, og alt efter som dag er kommen og gået, er min indflydelse bleven større og gerningen kærere, for det er prægtige børn at fortælle for.

I mindste klasse går det derimod op og ned, som jeg dog helst vil tilskrive mig selv skylden for så meget som muligt, alt efter som jeg er heldig i at gøre skildringen livlig og tiltrækkende, og frem for alt må det være morsomt og eventyrligt. Så det, tror jeg, bliver det meste udbytte, jeg får af Fyns-turen, og jeg kan se at tilegne mig den måde, som jeg tror nok er ejendommelig for de fynske frilærere, dette at gøre fortællingen tiltalende for de bitte små. Men når Jørgen Marius har sagt – jeg ved ikke, om jeg fortalte dig det, da jeg var hjemme – at han havde hørt, at de fynske frilærere ikke befattede sig med det kristelige i skolen, for – siger de – »det er hjemmets sag«, så er det ikke sandt, i det mindste ikke i de skoler jeg har besøgt, thi Klaus f. eks. tager det kristelige på samme vis, som jeg tog det i Ankelbo, kun med den forskel, at han indbefatter det, som jeg fortalte i særlige foredrag, ind under fortællingen af den bibelske historie, men vel at mærke kun for ældste klasse, i yngste derimod kun selve historien, på samme vis som jeg har fortalt her ovenfor.

Du spørger da endvidere om *lønnen*, men derpå kan jeg intet svar give dig, for det har vi aldrig talt om. Jeg ved så meget, det

har pigen fortalt mig, at Kirk fik syv daler månedlig; men han havde jo også skolen ene, mens Klaus var i rigsdagen, så det tør jeg ikke gøre regning på at få.

Men det er jo dog i alt fald billigere, end om jeg skulle være hos Rasmus Hansen, og giver endda bedre udbytte, da det jo er anderledes at arbejde med end blot at se og høre på, og tiden til høst ville jo også derved blive betydeligt forlænget.

Med hensyn til at redde mig med det tøj, jeg har med, da er det jo lidt nok, men Rasmus F. har lånt mig en vest, som jeg må bruge, mens jeg er her, når jeg skal i stads, så jeg redder mig nok.

Lille Asger ønsker jeg ikke skal have koppe-indpodning i år, hvis der da ikke er naturlige kopper på egnen, for af den led jo rigtignok nogen, da jeg var i Elbæk der nede i Søvind. Se nu har jeg fortalt, hvorledes jeg lever til daglig brug – fortæl mig nu, hvorledes du og lille Asger lever. Har den røde kælvet? Har I noget græs? Hvordan står kornet? Får I nogen regn? Idag regner det af og til her, ellers har vi meget manglet regn. Også jeg længes efter den tid, da vi atter kan leve sammen, men håber også, at den tid ikke er langt borte. Vorherre har jo dog hidtil vidunderlig maget det for os, vil også fremdeles, når vi vil lade os føre i hans ledebånd. Kærlig hilsen og kys til lille Asger.

Kærligst S. Peter Rasmussen.

Kærlig hilsen til alle i og uden for huset, som ønsker at modtage min hilsen.

Peter«.

Fra den nyligt fra skolen udskrevne Ane Pedersen i Plougslund ved Ankelbo sendtes den 28. juni 1874 til Peter i Højby friskole et hjerteligt brev, der i kort uddrag lyder⁵⁹):

»Mange tak for dit brev, det kom næsten som en luftning fra den dejlige ø til et sorgfuldt hjerte⁵⁴). Ja, du tænker måske, hvad der vel nu trykker så hårdt, men nu vil jeg gøre dig rede derfor, og skrive alt til dig, som jeg næppe kunne skrive til en anden fremmed – den sorg, som er så tung at bære, at Niels Hansen i Billund er død, på en så sørgelig måde. Han var sindssvag og gjorde så i fortvivlelsen ende på sit liv ved at hænge sig. Vi ved ingen årsag dertil. Der står de nu faderløse, de stakkels små – den stakkels sørgende enke og hendes fire små stode om kisten – så kunne det være, at vi

kunne møde dig i Vejle og så rejse med dig hjem, og så kunne vi atter følges ad herud . . . kærlig hilsen fra Vilhelm, forældre og især fra din oprigtige veninde

Ane«.

»Højby friskole, 30. juni 1874⁶⁰).

Kæreste Lovise.

Medens det måske vil undre dig, at jeg denne gang lod vente på svar, og måske endnu mere undre dig, at jeg så hastigt skriver igen, så skal jeg lige på stand løse dig hele gåden. Sagen er den, jeg skrev, som du vil se af det allerede modtagne brev⁵⁷) i søndags til dig, men opholdt det til i dag, fordi Ane, så hedder vor pige, syntes, at jeg skulle vente med at afsende det indlagte brev, for at Klaus kunne se, hvorledes jeg beskrev Fyn. Da jeg nemlig i søndags formiddag havde endt det modtagne brev, gik jeg en tur med Ane op at se og pynte lille Mariæ grav, og efter at jeg så var kommen hjem, følte jeg sådan en uimodståelig trang til at følges med dig en lille tur hen at besøge en familie her i Højby, og derved fremkom nærværende. Nu efter at have skrevet dette gik jeg ned for at læse det for Ane, idet jeg spurgte hende, om hun havde lyst til at høre, hvorledes jeg havde det i Fyn. – Når jeg siger gik ned, så trænger det til nærmere forklaring. Sagen er den, jeg bor på anden sal, d. v. s. der er indrettet to prægtige kamre, et i hver gavlf af loftet, akkurat lige som jeg drømte mig, vor beboelseslejlighed skulle være, når jeg førte dig som brud ind i vort eget hjem. Måske kan denne drøm endnu også opfyldes.

Klaus er nu vendt tilbage fra sine politiske møder, og jeg skulle hilse dig fra ham, at han nu havde overstået otte heldige møder i otte dage. Læs indlagte, mrkt. 2– 3 i hjørnerne.

Ja, i dag får du så ikke mere fra min hånd. – Vi har fået en prægtig regn i formiddag og i dag spist nye kartofler.

Hils lille Asger og dem alle derhjemme.

Din Peter Rasmussen.

Eftsk. Så i morgen er det 1. juli, så kan den måned også nok gå. Og så har I mig«.

Indlæg – i afkortet form – til brev af 30. juni 1874⁶¹).

»Kæreste Lovise.

Jeg har dog så tit tænkt på, når jeg skrev til dig, da at fortælle dig noget om den natur, som omgiver mig; men hidtil er det ikke blevet til noget, thi dels har jeg ikke fået tid, og dels er arket fyldt, før jeg får begyndt. Nå, sådan går det jo også denne gang, men så tager vi et nyt.

Det er bleven sagt, at »Fyn er en have«, som »haven, hvor øen i søen er lagt. Kom, så skal jeg vise dig hele dens pragt«. Det er nu dog ikke så let en sag, skønt »sammen bor vi i – haven, skilt kun ved det lille belt«, thi dels hører dertil en digterpen, som jeg nu ikke tror mig i besiddelse af – dels ville det alligevel gå dig, som Schrøder sagde ved festen i Maegårdsskov: »Jeg kunne ikke rigtig forstå, hvad det vil sige, at Fyn er en have, når jeg ikke selv har set denne have«. – Dog i håb om, at du med din forestillingsevne til hjælp vil bidrage til at udfylde maleriet, hvor det er svagest, vil jeg prøve det. Jeg har nu set vistnok Danmarks ufrugtbarste og guldste egne derude på heden, skønt denne også har sine skønheder – blandt andet det storslåede syn, når man, så langt som øjet kan række, kun ser lyng og slette, så ser det for vore øjne grangiveligt ud, som mødtes himlen og jorden ret som i den prægtigste kirkehvelving, hvor den fred og tryghed, som omgiver os, uvilkårligt sætter os i en højtidelig stemning, kun afbrudt af lærkens liflige sang – virkelig lovsang til skaberens pris. Jeg har nu set vistnok Danmarks skønneste og frugtbarste plet, skønt det ikke er til enhver tid, man er glad for disse skønheder, især når man som jeg med ranslen på ryggen må vandre – indeklemmt mellem de mægtige levende hegn, der alle steder indeslutter vejen. Og kan man også et enkelt sted titte igennem, ser man atter hegn ved hegn, der indeslutter markerne, så man ikke kan lade være med at sige med Arne: »Undrer mig på, hvad jeg får at se, over de høje – pile«. Man føler sig lidt trykket. Når man så lige med et »bumper« på en menneskelig våning, ved man ikke, enten man befinder sig i en landsby eller ved en udflyttergård, thi atter træer om husene, så frodige, høje og tætte, at alt skjuler sig for vort blik der bagved. Men skøn og dejlig er »jomfru Fyn«. Nærmer vi os en sådan gård på et smutbesøg, vælger vi at gå gennem porten. Vi bliver buden ind i de indre »gemakker« – vi følger vor venlige vært og veninde. Så du, om der var gardiner? Du ved nok, jeg holder ikke af gardiner; men det er sandt, det gør

du jo heller ikke. Men her i denne stue, her er da gardiner – ud fra en forgyldt ramme foroven. »Sid ned i sofaen.« »Ja tak«. – sikken et pænt, poleret bord – og sikke stole – se alle disse portrætter, Grundtvig, Helweg, Birkedal – og der på kommoden ligger et album fyldt. Og der står så mange blomster på hylderne, for der er ikke plads til flere potter i vinduerne. Der står en gipsfigur, det ser godt ud. Men lad os nu gå ud i haven – ja, konen, og manden da også, følger os derud. Nej, er her ikke skønt. Sikke buede gange, græsplæne, med flagstang, blomsterbede, sirtræer, blodpil, sølvpil, frugtbuske, jasminer, frugttræer, et lysthus af syrener, så kønt klippede, og der en forhøjning, så kan man måske se lidt hen. Ja, det er kønt, men vor egen lille grønhøj er dog kønnere, og udsigten. Nej, så er det dog kønt fra vor egen at se ud over den kønne dal med skovskrænten på den anden side. Vi går ned igen. Men se dog, Lovise, hvilket hegn! Klippede graner i den venstre side, nej det er kønt og lunt, højere end et menneske. Ja, nu er der vel så ikke mere at se, thi humle, kartofler, kål og andre køkkenurter dem kender vi jo så godt hjemmefra. Nej, se dog, hvor kønt stuevæggen er beklædt med slyngroser. Ja, nu må vi tage afsked med familien, det blev et længere besøg, end jeg havde ventet.

Fynboens natur tør jeg ikke bedømme efter det korte ophold og bekendtskab, jeg har til ham.

Farvel, lev vel, Lovise.

Denne naturskildring må du godt læse for hvem, du vil. Men pas på tegnene. Jeg vil ikke gerne, nærværende skulle blive borte, da det altid var rart siden at se, hvad indtryk jeg fik derovre.

S. Peter Ramussen«.

»Kongshus, den 4. juli 1874⁶²).

Kæreste Peter.

Jeg er glad ved at se, at du har det godt, og at det også går godt i skolen. Nu kan det nok være, at du har noget at bestille, nu du selv må passe skolen. Men det er der jo heller ingen fare ved, når det kan gå med liv og lyst, og du så kan tiltale børnene. Og det er jo så godt, at du kan dette. Ellers må det også være et møjsommeligt arbejde. Det var da også godt, at du fik denne plads og kom til at arbejde sammen med en så dygtig mand. Det er da også meget rarere at få en gerning selv at passe end blot at rejse et sted fra og

et andet sted til og se på andre. Man er alligevel ikke godt tilpas, når man ikke selv har en gerning at gøre.

Det var nok en rar fest, du var med til. Jeg er glad ved, at du også kan få et ord at høre en gang imellem til oplivelse. Du kommer vel sjældent i kirke, da I ikke selv har en god præst? Jeg har ikke været i kirke, siden du rejste. Jeg ved ikke, hvordan det kan være, jeg har ikke ret stor lyst til at komme til Odder kirke. Jeg synes ikke rigtig, jeg kan blive tiltalt; men det kan godt være, skylden ligger mest hos mig selv. Jeg kan godt mærke, jeg går og bliver så lunken, og det går så småt med bønner, men – kære Peter – vil du ikke nok indeslutte mig og lille Asger i dine bønner, og gid den tid snart måtte komme igen, at vi i forening kunne bekende vor tro og bede en bøn, thi det trænger jeg så hårdt til. Ja, jeg trænger netop til at blive båret frem, thi jeg er selv så ussel, og bønner bærer et stykke frem på vejen mellem de tvende hjem. Sidste søndag var jeg i Testrup til forsamling. Det var jeg rigtig glad ved. Det var to prægtige taler, der blev holdt. Nørregaard talte om det åndelige liv i sin begyndelse og Baagøe om dets vækst; men jeg vil ikke prøve på at fortælle noget deraf, thi det kan jeg ikke. Jeg talte med R. Lorentsen, han havde fået dit brev dagen før. Han havde været i I. og arbejde i denne tid. Han mener ikke, det bliver til vinteren, skolen begynder. Men han tror sikkert, der bliver snart en. Men siden den tid har jeg ikke haft ret stort håb om den plads, thi Nørregaard stiller ret store fordringer til en frilærer. Det siger Rasmus L. da, og så kan det være, at de andre er lidt smittede af ham. Men jeg kan nu ikke lade være at tænke på Silkeborgegnen, jeg tror ikke, de stiller store fordringer, og jeg synes somme tider, at jeg er helt fortrolig med den tanke, at vi skal leve vort liv der. Jeg synes, så snart du kommer hjem, skulle du gøre en tur derved. Det koster kun fire mark både frem og tilbage. Der kunne vi måske snarest få ønsket opfyldt om selv at få lidt jord. Jeg havde ellers ventet, at Simon havde fået brev fra sin broder²⁸). Derfor tøvede jeg med at skrive; men det er ikke kommen endnu.

Jeg har talt med svoger Søren. Du kunne gerne få ophold der, mens du er i Testrup, hvis du vil tage til takke med lejligheden. Den bliver måske ikke allerbedst, da de mangler et sengested, thi de har fået lidt lavet om. Men de har da sengeklæder, så der bliver vel råd. Men de trænger vist ikke til din hjælp, da de har både høstmø og høstmand.

Vi har det så omtrent ved det gamle herhjemme. Vi længes jo

lidt af og til; men vi er friske. Lille Asger bliver så dygtig til at gå, han løber selv både ind og ud, lige som han synes om. Og så går han ind til svinekarret, det er så meget morsomt for ham, når han har en kæp at røre i karret med, – og når han så lige kan nå med de små fingre at plaske lidt deri, og når han så kan komme til en spand vand, så dypper han armene helt ned deri, det er nu hans største fornøjelse. Men han vil ikke rigtig til at snakke. Rasmus har så travlt med at tække, han er aldrig hjemme uden om søndagen⁴⁶). Den røde har kælvet for otte dagen side, hun giver ikke så grumme meget mælk; men det er vel også, fordi der er så lidt græs. Din søster henter to sække fulde i skoven hver dag, det hjælper jo. Kornet bliver vist lidt kort; men i den sidste uge har vi fået en god regn af og til, så nu kan det nok få en god top. Imorgen skal vi allesammen over til dine forældre, så kommer de derop fra Nølev. Jeg skal hilse dig fra alle mine søskende. Jeg har været i Ørting en tur for min moder, og min søster Ane Marie var her i går.

Hilsen fra min moder og lille Asger og kærligst fra din kone Lovise.

Den 4. juli. Jeg har i dag modtaget dit sidste brev, som jeg blev meget glad ved, nu kan jeg rigtig forestille mig, hvordan du lever på Fyn«.

»Højby friskole, 7. juli 1874⁶³).

Kæreste Lovise.

Så har jeg da modtaget de mange breve fra hjemmet og fra R. Lorentsen også. Han skriver, som han har fortalt dig, at der vist ikke er tanke om, at der kan blive skole der til vinteren. Så fra den side kan vi jo rolig tage mod pladsen i Overgård, som jeg også med dig kan gøre mig langt mere fortrolig med end først, jeg hørte dette. Og når jeg nu, som jeg så tit gør, ser tilbage til min skolegerning blandt hedebornene, da kan jeg ikke andet end ønske at komme til at holde skole for børn der vesterude, eller i al fald kan jeg kun ønske at komme til at holde skole for jyske børn. Børnene her – jeg skal ikke tage kredsen større, end jeg virkelig er kendt – står nemlig for mig langt tilbage for børnene i Ankelbo. Det samme siger for resten Rasmus Fr.[ederiksen] også om sine, at de i sammenligning med jyske børn står langt tilbage. Dette gælder nu ligefrem i begavelse, f. eks. sproget. Der er næsten ikke et barn, der kan stave rigtigt. Dette må nu rigtignok for en del søges i deres mangelfulde udtryksmåde til daglig brug. Men ligeledes med at høre – ja, høre kan

de, men der er i hele skolelivet her en letsindighed, som jeg ikke syntes at spore i den grad i Ankelbo. Men for resten så er nu også min indflydelse på skolen forbi, idet Klaus nu efter at være kommen hjem har alt, hele historien, altså har hele den magt, nemlig ordet, som giver friskolen her og allevegne sit præg. Så den indflydelse, jeg havde begyndt at få i de otte dage, nu er standset, men dog hos en lille kreds bevaret, så jeg nok kan være glad alligevel. Derved er der jo også den fordel, at jeg stadig er tilhører på Klaus' foredrag, og det kan jeg jo også nok have gavn af.

Så skriver du, at du længes efter at leve sammen med mig igen, til fælles bekendelse og bøn. Ja, kære Lovise, jeg ville også håbe, at jeg nu må leve sammen med jer for bestandig. For resten kan jeg nu slet ikke lade være at indeslutte jer i mine bønner, da jeg stadig tænker på jer, ligesom jeg også forestiller mig, når jeg om aftenen er kommen i seng, at nu ligger også du og tænker på mig, og opsender også en varm bøn for dig til »Vor Fader«. Ja, tiden går. Nu i dag er det den 8. juli, og dog kan jeg nok mærke, at den sidste tid vil blive den længste. Jeg er så glad ved at høre noget fra lille Asger, og jeg havde næppe skrevet endnu i dag, når det ikke var for hans skyld, da jeg i dag selv skal holde skole og derfor skal have læst, før jeg går i skole. Men jeg er, siden jeg hørte fra jer, engang imellem lidt ængstelig for ham, nu og ligeså i aftes jeg var i seng, hvorfor jeg vil bede dig, kære Lovise, at have opsigts med ham. Jeg er bange for, at bolværket endnu er åben forneden om »kjælderen«, og er det dette, vil du så ikke se, at du får det lukket. Thi er det ikke nok, at I lukker lågen til haven, hver gang I har været der. Thi tænk bare en eneste gang, I glemte det. Og »det er for sildig at lukke brønden, når barnet er druknet«. Nu, ja, så må du hilse dem, der skrev med dig denne gang. Sig: Jens eller Mette, lige meget hvilken, eller måske begge, må godt skrive til mig. Det gør godt, selv om det (som Niels Pedersens) er noget dunkelt og uklart i sine sammenføjninger, thi her er »sandhed ingen mand for broget«⁶⁴).

Hils søster og svoger, fader og mødre og øvrige slægt og venner. – Jeg har fået brev fra Ane Pedersen, Plougslund. Jeg skulle skrive længe iforvejen, når jeg ville hjem, da de (børnene) så ville mødes med mig i Vejle. Jeg har nu tænkt, jeg ville bestemme den 1. august, som er en lørdag, da det altid er rart, at de kunne være hos os en helligdag. Måske vi så samtidigt kan komme til alters – det kan du tænke noget på. Jeg mener, vi kunne have godt af det. Måske Marie

Fog (hvis hun tager med) og Ane P. også vil til Herrens bord med os. Marie talte om det i foråret, da det var bestemmelsen, at hun ville have været med os hjemme.

I søndags var jeg atter til en prægtig fest for sønderjyderne. Ja, jeg var rigtig så glad ved de mange prægtige taler, særlig dog Clausens af Ryslinge og Poulsens af Sønderjylland. Men atter vil jeg overlade til »Fylla« at gøre dig »specielt« – som det hedder – bekendt med de enkelte taler.

Hils den kære lille søn og dig selv, elskede kone, kærligst fra din mand

S. Peter Rasmussen.

Hermed et billede af Klaus«.

I kuverten med det foran citerede brev af 4. juli 1874⁶²) fra mor til far må der have været indlagt yderligere to (ikke nu foreliggende) breve til far, nemlig et fra Jens og Mette og et fra gårdejer Niels Pedersen. Dette fremgår af det derefter citerede brev af 7. juli 1874⁶³) til mor, nemlig af bemærkningerne dels først i brevet »de mange breve fra hjemmet« og dels senere »dem, der skrev med dig denne gang« og endelig i anmodningen om at få yderligere brev fra Jens eller Mette, men ikke så »dunkelt og uklart« som Niels Pedersens. – Hvad der stod i de to indlagte breve, foreligger delvis refereret i et brev (se senere) af 31. jan. 1875 fra far til hans kusine Marie Jørgensen således: Mette mente, at »det, at vi holdt friskole, mere var som et skilt, hvortil indholdet ikke svarede« og Niels Pedersen ytrede, »at hans børn snarere sløvedes end oplivedes« i Kjems' friskole⁶⁵). Det er sandsynligt, at disse udtalelser har været ledsagede af hentydninger (mundtligt over for mor) til, at de tre brevskrivere måske kunne ønske Kjems erstattet med far på en eller anden måde, således som allerede antydet af mor i hendes brev af 11. marts 1874 til far³¹).

I tilslutning til foranstående udtalelser om S. Kjems' mindre gode evner som lærer kan tilføjes, at denne betragtning senere (nemlig i juli 1944) mundtlig er bleven bekræftet over for mig af Marie Højsgaard (en datter af ovennævnte Marie Jørgensen og P. Højsgaard), som indtil sit 10. år med tilfredshed havde gået i Ask folkeskole hos lærer Christensen (der tillige var forstander for Ask højskole); men som en kort tid i 1880'erne forsøgsvis kom til at gå i Simon Kjems' friskole. Denne fandt hun dog kedelig og fuld af

virvar, hvorfor hun med sine forældres tilladelse vendte tilbage til skolen i Ask⁶⁶).

Fra *Marie Fog* i Ankelbo skole sendtes den 9. juli 1874 til S. Peter Rasmussen, Højby friskole, et brev, der i uddrag lyder⁶⁷):

»Kære S. Peter.

Det er nu allerede længe siden, jeg modtog dit brev. Det blev jeg glad ved, for jeg havde ventet længe efter at høre, hvor du var, og hvordan du havde det. Det er vist rart for dig at være sammen med Klaus Berntsen og i hans skole. Den plads var i »Fylla« – jeg glemmer aldrig det korte ophold, jeg havde på Fyn, og det var jo netop i den egn, hvor du nu er.

Du kommer jo nok engang imellem til højskolen – det er nu et år, siden jeg var der – børnene går i den glade forventning, at de skal med dig hjem, – rask er jeg ikke endnu – fader har været udrejst næsten 14 dage i Sønderjylland til sin broders begravelse. Jeg er i skolen hver dag og fortæller for de små – der kommer ønsker frem om at komme i en mere fri virksomhed; men den tid kommer jo nok også for mig, at det kan ske. Du skrev om skolen – jeg tror, der er et punkt, hvori vi ikke er enige, men lad det nu stå hen, til du kommer herud. Jeg vil rigtig ønske for dig, at du snart må få selv en skole. I har venner herude, som tænker på jer med kærlighed – jeg kan da sige det for min part, at jeg ofte havde godt af, hvad vi talte sammen. Jeg har haft brev fra Lovise, det blev jeg glad ved. Hun skal snart få brev fra mig. Du kommer vel til Jylland, når lejrtiden er forbi⁴⁴). En venlig hilsen sendes dig fra os alle herude på heden ved din veninde

Marie Fog«.

»Kongshus, den 12. juli 1874⁶⁸)

Kæreste Peter.

Tak for de mange breve, du sendte mig. Jeg er så glad ved at høre lidt om, hvordan du lever blandt fynboerne. Det må vist være dejligt derovre, især nu i sommertiden. Vi har det også godt herhjemme. Ja, lille Asger har rigtignok været lidt syg i nogle dage, det er vel sagtens for tænder. Men nu er han næsten rask igen. Jeg har nu selv talt med Simons broder, han har besøgt Simon²⁸). Han mente, det ikke var så heldigt med pladsen i Overgaard. Ja, det vil da sige,

i Overgård er der tre mand, som er rigtige friskolemænd; men de i Kragelund er vist hverken kristeligt eller folkeligt vakt, så at, så snart de får en bedre statsskolelærer, vil de vist ikke benytte friskolen. Men der har da før været tale om, at de ville købe en skolelod til to køer og der bygge en skole. Men det er ikke blevet til noget på grund af, at de ikke kunne få det på et passende sted. Det er også mest småfolk, så han mente, lønnen, de kunne give, ville blive temmelig lille for en familie – men måske du alt har eller også får svar derude fra. Nu er der jo snart ikke uden 14 dage, til du kommer hjem til os. Det er da rart. Og den tid kan jo også snart gå.

Men tænker du ikke, du kunne komme den sidste juli, thi Simon vil jo til Askov i høst, og han ville jo gerne have sin taske til den tid, og han ville rejse den 1. august. Hvis du allerede har skrevet til Ankelbo til børnene om at komme til Vejle den 1ste, så kunne det vel nok forandres igen.

Jeg skal hilse dig fra Gundesens, han var her i går. Han havde talt med Martin Holst på Himmelbjerget og sagt, at han kunne skaffe dem en lærer. Men han mente ikke, de ville have en, der var gift, thi der havde været en sådan tilbudt. Han mente, at Marie Fog ikke kommer med herved. Han ville vist derud til hendes fødselsdag den 3. august, inden han rejser til Askov. Hun skrev nu også til mig, at hun ville helst rejse ene, undtagen Ane Pedersen ville hun nok have med.

Jeg læste skildringen af besøget hos den fynske gårdmand for din fader og søster og svoger og Rasmus Mikkelsens kone. Det var de rigtig glade ved, for de kunne så godt se, hvordan det så ud på Fyn.

Din fader havde godt lyst til at skrive et par ord til dig; men han har ikke vel tid. De er så forknytte over Ane, de har igen fået flere breve fra København, hvor de fremstiller hendes elendighed og beder dem om at få hende hjem. Din fader krymper sig ved at rejse derover for hendes skyld. Der har været tale om, at du og Rasmus skulle rejse derover, men det er de og I vist også kede af. Derfor har de skrevet til hende om at komme hjem. Din søster har også skrevet til hende og søgt at overtale hende til at besøge os. Hun har fortalt, at du er på Fyn og vil være frilærer. Din fader ville også gerne, at du skulle skrive lidt til hende. Hun har jo sommetider snarest villet lytte efter dine ord.

Jeg skal hilse dig fra Peder Garde og ønske dig held og lykke af dit foretagende. Hils Klaus og tak ham for billedet. Det er da rigtig en pæn mand, sikken en alvor i øjet.

Kærlig hilsen fra slægt og venner, fader og mødre og lille Asger og kærligst fra din Lovise.

Din søster havde tænkt at skrive til dig, men hun fik ikke tid, thi i dag har de pløjemand«.

Den 16. juli 1874 sendtes der fra Marie Fog i Ankelbo skole til far i Højby friskole et hjerteligt og stemningsbevæget brev, hvoraf følgende er et kort uddrag⁶⁹):

»Kære S. Peter.

Tak for brevet og inderlig tak for bogen. Jeg blev rigtig glad og overrasket derved – det er en kæde, der sammenbinder os, den lille flok, vi var herude i heden sidste vinter. – Nu bliver det nok til alvor, at de kommer ned til jer – tag med børnene herud, – hvordan går det med pladsen, du skrev om, – vil vi ofre os for friskolen, så må vi tåle mangen skuffelse. – Nu i vinter skal Klaus holde skole, men jeg skal jo også nok derind nogen af tiden²⁶). – Til næste sommer er det min mening, at jeg vil på højskole – alle tre måneder. Jeg synes, det var så underligt, du ikke havde skrevet et lille brev til lille Ane Hansen – hun har endnu ikke været i skole, siden hendes fader døde⁵⁹), men folk siger, hun sørger meget. Jeg venter dig da i høstvilen. Du vil måske til Gedved at høre gamle Bojsen, og det vil Gundesen nok også, så kan I jo følges ad herud, for når lærersamlingen er endt i Gedved, så kommer han herud.

Vær kun ved godt mod, Vorherre hjælper dig nok. Du hilses, og endnu en gang tak for bogen

fra Marie Fog«.

Der kom senere fra ovennævnte *Ane Hansen* (som svar på et brev fra far til hende) et lille ubehjælpsomt brev (uden dato), hvoraf følgende anføres⁷⁰):

»Kære Sørenpeter

Da du i det brev skrev, at du gerne ville have vide, hvad jeg blev bedrøvet af, imedens jeg læste, så ville jeg da også skrive det til dig. Men det var næsten slet ingen ting for; men der var jo nogle ord, som jeg ikke kunne læse, og så grinet de andre jo, når jeg så fei, og så blev jeg jo så flau, at jeg ikke kunne andet, end der kom tårer i øjet. Men det skal du ikke bryde dig om, for det var jo snart min egen skyld. Du kan tro, at jeg længes efter dig. Jeg ved nåk,

at det ikke er godt nok sat sammel – men nu være dig og Lovise og lille Asger venlig hilset fra mig

Ane Dorte Hansen«.

Fra to andre Ankelbo-skolebørn, nemlig Margrete Kristensen (fra Elkær) og Mogenete Margrete Andersen (fra Billund) sendtes der – den 19. henholdsvis den 21. juli 1874 – svarbreve til far i Højby friskole med tak for, at han har bedt dem og andre skolebørn om at møde ham i Vejle den 1. august og rejse med ham til hans hjem i Balle⁷¹).

»Højby friskole, den 23. juli 1874⁷²).

Kæreste lille Lovise.

Da Klaus og jeg i går kom fra Kolds højskole, siger Ane, der ligger brev til dig inde fra din Lovise. O, hvor jeg blev let, jeg sprang som en kat, jeg så jo, det var fra dig. Jeg brød det, så brevet endog blev mærket deraf, jeg læste, mit hjerte bankede, og hvad læste jeg: Lovise elsker dig som din ungdomsbrud! Det stod der just ikke, men det læste jeg mellem linierne. Så, da jeg var færdig med brevet, begyndte jeg forfra igen (det gør jeg for resten med dine breve i denne tid); men da det var læst, stak jeg det ind ved mit bryst, og da jeg om aftenen gik op ad trappen, var det så underligt godt at mærke, at dit brev sad der ved mit bryst. Der lå det også i nat, og der skal det være, så længe jeg er skilt fra dig. Sig så, Lovise: du ikke kan være noget for mig. Vel er der ikke hos dig den oplblussende ild som hos mig, men inde i hjertet der brænder den stadige sagte flamme, og således også denne gang mærkede jeg det. Thi vel kan jeg ikke nægte, jeg ligesom savnede noget, da jeg læste dit brev første gang; men jeg finder det efterhånden. Det er dog den samme Lovise, der engang tændte kærligheden i din barm, den søde lille barnlige sjæl, som trods al sin rolighed og blufærdighed dog ikke kunne skjule for sig selv (men Peter mærkede det), at der inde følte et hjerte for dig, det tindrede ud af dine øjne, disse dejlige himmelblå, drømmende øjne, som vor Asger har arvet. Det mærkede jeg på din færd i min nærhed, skønt den var stille og beskeden. Ja, jeg glemmer aldrig: da du søgte hen til mig ved bordenden, mens alle de andre talte ved den anden ende, da du viste mig salmen, som siden blev vor brudesalme. Men jeg har ikke plads, heller ikke tid til at opfriske gamle minder. Kun før jeg forlader dette emne, skal

jeg sige dig, at jeg har det godt, søde, lille, kære Lovise. O, hvor skal jeg favne dig, kysse dig.

Jeg rejser vistnok til Ankelbo så, herfra. Intet vil vist kunne forstyrre vor gensynsglæde. Jeg vil også godt tro, Vorherre nok sørger for plads for os; men det er ikke uden en gang imellem, særlig når jeg tænker på, hvad du er for mig, hvor nødvendig jeg ville, du skulle have et fattigt hjem. Nej, vi får også nok et rigtig rart hjem – og en velsignet livsgerning for os.

Hermed sendes dig et brev til min søster⁷³). Jeg turde ikke sende det herfra af mangel på sikker adr. Hils fader og moder og sig, nu kan de sende det, men kun med det nødvendige til følge, for at hun ikke alt for tydeligt skal mærke, det kun er min fader, for det tror hun jo så, at det er ham, som har fået mig til at skrive kun for at få hende hjem, og af den grund måske ikke vil.

Hils slægt og venner, men kærligst hilses du og lille Asger fra din
S. Peter R.«.

Før far forlod Fyn, modtog han nedenauførte anbefaling fra Klaus Berntsen⁷⁴):

»Søren Peter Rasmussen har i to måneder været mig behjælpelig med undervisningen i den af mig bestyrede friskole i Højby ved Odense, og i den tid har jeg lært ham at kende som en alvorlig og hjertelig ung mand, der både med nidkærhed og dygtighed kan og vil varetage lærergerningen i en skole for børn, hvorfor det er mig en glæde, da han nu forlader mig, at ledsage ham med min bedste anbefaling til hans fortsatte virksomhed i samme gerning såvel som med de bedste ønsker for hans fremtid som lærer.

Højby d. 28. juli 1874.

Kl. Berntsen.
Folketingsmand, sognerådsformand,
lærer i Højby«.

Fortsættes.

NOTER OG HENVISNINGER

Beretningen er så vidt muligt sammensat af uddrag af de pågældende personers egne breve for at opnå, at brevskriverne derved træder tydeligere frem for læseren.

For kortheds skyld er dog udeladt sådanne af brevskrivernes bemærkninger, der ikke er væsentlige for det omhandlede emne.

Beretningens handlingsmæssige indhold er i det væsentligste bygget på den efterladte betydelige samling af breve m. v. fra og til Halvor Astrups forældre, Peter og Lovise Astrup, og deres nærmeste familie og venner, men desuden på en del notater af ægteparrets børn m. fl., især på grundlag af mundtlige meddelelser fra moderen eller efter børnenes egne erindringer.

Størstedelen af disse efterladte breve og notater er arkiverede hos Halvor Astrups børn. Astrup har katalogiseret dem med betegnelser som de i noterne anvendte.

I arkivet er tillige indeholdt en del uddrag af bøger, tidsskrifter og aviser, nemlig:

- AIII 532: A. Ankerstrøm: Friskolen gennem 100 år, I–III, 1946–49.
 AIII 528: Kr. A. Lange: Den danske friskole, I–II, 1943.
 AIII 523: »Skoler i mere end 1000 år« og »Lykkelige ved sand oplysning«, af K. Helveg Petersen. »Aarhus Stiftstidende« 29. og 30. juli 1964.
 AIII 522 og 521: »For at gøre undervisningen behagelig og nyttig for børnene«, af K. Helveg Petersen. »Information« 29. juli 1964.
 AIII 517: Østjysk Hjemstavn, 1945 og 46: »Hads Herreds friskoler«, af Th. Madsen.
 AIII 516: Århus Stifts Årbøger, diverse notater.

1. A III 147 Søren Peter Rasmussen, f. 20. 9. 1846.
2. A III 201 Brev af 28. 12. 1938 fra Marie Eriksen, Rasmus R's datterdatter.
3. A II a 93 Fars tale 9. 3. 1901 ved Rasmus R's begravelse (84 år gl.).
4. A III 187 Fars notat.
5. A III 66–72 Mors mundtl. beretn.
6. A I 52 a E. Jørgensen: Fire skoler i Balle (Aarhus Stiftstid. 1959, 11. 4.).
7. A II a 91 a Fars ansøgn. aug. 1880 om embedet i Ås.
8. A II a 137 a Retskrivningsbogen dateret 15. 11. 1861.
9. D. Hvalsøe: Slægten Hvalsøe, Walsøe, s. 80–86.
10. A II a 150 Pastor Wagtmanns erkl. af 20. 4. 1863 i mors skudsmålsgang.
11. A III 355 og 356 Aftægtskontrakt og skøde af 24. 7. 1865.
12. A II b 357 og 358 H. P. S. Højgaard: Slægtens historie. Livserindringer, 1928.
13. A III 517 Øst. Hjemst. 1945, s. 128–36; 1946, s. 112–15.
14. A II a 6 Fars brev af 26. 5. 1867 til mor.
15. A II a 9 Mors brev af juni 1867 til far.
16. »Fog-Saga« (ms.), s. 66–67 om Gundersen og Marie Fog.
17. A II a 11 b og 11 c Ane Marie Jørgensens breve af 12. og 27. 12. 1869 til far.
18. A II a 12 og A III 71 Fars brev af 11. 1. 1870 til mor og mors mundtl. beretn.
19. A II a 14 og 15 Gundersens breve af dec. 1870 og 1. 4. 1871 til far.
20. A II a 14 b Fars søster Anne (i Kbh.) lykønskede ham i foråret til huskøb og bryllup.
21. En artikel »Amtet« i Odder Dagblad 8. 4. 1944 af E. Jørgensen, med et kort over den samlede be-

- byggelse ved midten af 19. årh., viser ca. 17 husmandssteder, hvoraf 14 senere blev samlet til »Findalsgården« på ca. 22 tdr. land. – I juli 1944 var jeg på det sted, hvor »Kongshuset« havde ligget. Jeg talte med bl. a. Karen Andersdatter (Skonder-Karen), der 73 år gl. endnu huskede, at min far havde holdt hende i hånden, når hun som lille pige fulgtes med ham fra friskole i Balle by hjem til Findal.
22. A III 87 Fotografiet af »Kongshuset« fik mor og far i 1898 af Søren Sejersen, til hvem de i 1880 havde solgt huset.
 23. A II a 16 og 17 a R. Eriksens breve af 3. 12. 1871 og 17. 3. 1872 til Ane Marie Jørgensen.
 24. A III 72, 73 og 81 Mors mundtl. beretn.
 25. A II a 25 Fars brev af 8. feb. 1874 til mor.
 26. A II a 26 Fars brev af 16. 2. 1874 til mor. Klaus og Peter var sønner af Jørgen Fog. Kl. blev senere postpakkemester, mens P. blev redaktør.
 27. A. III 528 R. H. = R. Hansen, Vejstrup friskole, og Kl. Berntsen, Højby friskole, se Lange: Den danske friskole II, s. 205 og I, s. 273–86.
 28. De bl. a. i brevene af 16. 2. 74 (jfr. note 26) og af 18. 2. 74 (note 29) sendte hilsner til *de kun med fornavn angivne personer* må formentlig gælde efternævnte a) *Rasmus* = Rasmus Eriksen (jfr. note 23), b) *Jens* = mors bror Jens Astrup, c) *Niels* = gårdejer Niels Pedersen, deltager i Rold-friskolens forældrekræds (jfr. den senere brevvæksling: noterne 32, 65, 66, 68 og 94), d) *Simon* = Simon Kjems, lærer i Rold-friskolen, jfr. A III 532 Ankerstrøm, bind III, s. 198–203 og 206–207.
 29. A II a 28 Mors brev af 18. 2. 1874.
 30. FASTER Ane Maries bryllup m. R. Eriksen, jfr. note 23.
 31. A II a 29 Mors brev af 11. 3. 74 til far, hvori nævnes mulighed for friskole i Kongshuset.
 32. A II a 30 Lærer Fogs anbefaling af 24. 3. 74 for far.
 33. A II a 31 Fars forlovelsesvers af 25. 3. 74 til mor.
 34. A II a 32 a Mors brev af 25. 3. 74 til far.
 35. A II a 32 b Ane Pedersens brev af 6. 4. 74 til far i Kongshuset.
 36. A III 81, 87 Mors fortælling om Kongshuset.
 37. A III 73 Mors mundtl. beretn.
 38. A II a 33 a og Fog-saga s. 84: Ane Pedersen født 12. 2. 1860 (14 år 3. 5. 74).
 39. AB 124 V. Birkedal: Prædikensamling. Med tilegnelse fra skolebørn i Ankelbo.
 40. A II a 33 b–37 De citerede udtryk f. børnenes dybe grebthed og barnlige umiddelbarhed synes i form og stemning at ligne efterladte breve fra dels Ane Pedersen (hendes »Erindringer«, Fog-saga s. 81–106), dels Marie Fog. De to var lige fra de unge år i nær indbyrdes kontakt.
 41. A II a 39, 40 Breve af 17. 5. og 21. 5. 1874 fra søskendene Mogens og Mogenete Andersen, Billund.
 42. A II a 38 Marie Fogs brev af 8. 5. 74 til far.
 43. A II a 41 Fars brev af 29. 5. 74 fra Svenstrup til mor.
 44. A III 532 Ankerstrøm II s. 143. Kristen Kirk var i 1873–74 hjælpelærer i Højby friskole (mens Kl. Berntsen var på rigsdagen), derefter i Dalum og fra 75 i Sdr. Nærå friskole til 1911. –

- »Til lejren« betyder formentl. indkaldt til militær sikringsstyrke, jfr. »Fog-saga« s. 94 om Klaus Fog i lejr i Klampenborg Dyrehave under truende krig i 1878 England-Rusland.
45. A II a 41 »Pladsen« må betyde Revninge friskole.
 46. R. E. = Rasmus Eriksen.
 47. A II a 42 Fars brev af 4. 6. 74 i Højby til mor.
 48. Folkemindesamleren Morten Eskesen.
 49. A II a 43 Marie Fogs brev af 5. 6. 74 til Lovise.
 50. Marie tænker formentl. på ved giftermål med Gundesen at komme til Elbæk ikke langt fra Balle.
 51. A II a 44 Fars brev af 10. 6. 74 til mor.
 52. Søren Sørensen i Mårslet, gift m. mors søster Kirsten Marie.
 53. A II a 45 Mors brev af 15. 6. 74 til far.
 54. A II a 46 Fars brev af 18. 6. 74 til mor.
 55. A III 532 Ankerstrøm II s. 28–30, om Kr. Appel, lærer i Ryslinge friskole 1858–89. (Appel om Overgård-pladsen).
 56. A II a 47 Kl. Berntsens brev til »Fyns Tidende«.
 57. A II a 48 Fars brev af 23. og 28. 6. 74 til mor, jfr. 54.
 58. Formentlig Jens Peter i Bjerager, halvbror t. væver R. Rasm.
 59. A II a 48 Ane Pedersens brev af 28. 6. 74 til far.
 60. A II a 50 Fars brev af 30. 6. 74 til mor.
 61. A II a 51 Fars brev af 30. 6. 74 (om Fyn) til mor.
 62. A II a 52 Mors brev af 4. 7. 74 til far (med 2 indlagte, ikke nu foreliggende breve).
 63. A II a 53 Fars brev af 7. 7. 74 til mor med bemærkn. om de i n. 62 indlagte 2 breve, jfr. n. 64.
 64. Jfr. noter 62, 63 og 94. Niels Pedersen hørende til forældrekredsen om S. Kjems' friskole på Rold mark, havde 3 børn i denne skole. Sønnen Rasmus (Enkegaard) blev som voksen lærer i Esbjerg.
 65. Udtalelser, refererede i fars brev af 31. 5. 75 (jfr. note 94) til M. J
 66. A III 449 Marie Højsgaards beretn. til forf. i 1944.
 67. A II a 54 Marie Fogs brev af 9. 7. 74 til far.
 68. A II a 55 Mors brev af 12. 7. 74 til far.
 69. A II a 56 Marie Fogs brev af 16. 7. 74 til far.
 70. A II a 57 Ane Hansens brev til far, »så fei«, på jysk sagde fejl.
 71. A II a 58 og 59 Breve af 19. og 21. 7. 74 fra 2 elever i Ankelboegnen til far i Højby.
 72. A II a 60 Fars brev af 23. 7. 74 til mor. Kold, der var død 1870, havde i 1862 flyttet sin højskole fra Dalby til Dalum.
 73. Søsteren Ane i København.
 74. A II 139 Anbefaling af 28. 7. 74 fra Kl. Berntsen.

Hasle skole og dens lærere

Af Rasmus Bendixen og Finn H. Lauridsen

Fortsat fra Årbog 1967

Den nye skole

Som det fremgik af retssagen mod Niels Isachsen fik Hasle en ny skolebygning i hans sidste år. Af en eller anden grund, som ikke nu kan påvises, men som sandsynligvis hænger sammen med den almindelige uvilje mod ham, synes han ikke at have benyttet den. Det blev først beskåret hans efterfølger Balthazar Lagesen.

Skolen kom i stand ifølge forordningen af 23. jan. 1739, der påbød generel oprettelse af almueskoler på landet. Dens bygmester var gods-ejer Johan Arent Althalt*) til Lyngbygård. I fundatsen, der er dateret 29. jan. 1741 og også gjaldt for Åby, fastslås det, at 14 gårdmænd og 8 husmænd skulle yde bidrag til degnens underhold i form af penge, tørv og halm. Desuden skulle han have græsning til en ko og seks får. I indskrivningsgebyr skulle betales 4 sk. Lønnen dækkede kun degnens undervisning i læsning og kristendomskundskab. Ønskede forældre, at deres børn skulle lære at skrive og regne, måtte de for hvert barn betale ugentlig henholdsvis 1 og 2 sk. ekstra. Degnen havde ret til i skolen at optage udensogets børn, og han måtte i sådanne tilfælde selv akkordere med forældrene. Da lønnen efter fundatsens påstand var højere end foreskrevet, skulle degnen forpligte sig til også at holde skole for sognets ungdom – dog gerne ved en egnet stedfortræder, hvis han fandt dette muligt.

Vedligeholdelsen af skolebygningen skulle bønderne tage sig af. Men det blev præciseret over for skoleholderen, at han ikke af den grund skulle give sig af med at ødelægge døre, vinduer, låse, hængsler o. lign., for blev det konstateret, kom han selv til at betale.

*) Egl. A's farbror Arent Johanson A., da J. A. A. var umyndig.

Balthazar Lagesen (1743–56)

Slægten Lagesen stammede oprindeligt fra herregården Stårupgård i Dalby, syd for Kolding. Den var i flere generationer præster og degne forskellige steder i Sønderjylland. Balthazar Lagesens bedstefar, Lage Iversen, var præst i Tyrstrup ved Christiansfeld. Han efterfulgtes i embedet af sønnen Peder Lagesen, g. m. Dorthea Hansdatter Cai. Af deres børn kom tre til Århusegnen, nemlig Hans Cai Lagesen (1706–56), der 1738 blev præst i Holme-Tranbjerg og 1759 i Viby-Tiset, datteren Cathrine Kirstine, der blev gift med præsten i Fruering Niels Jensen Lund, og endelig Balthazar, der ifølge kirkebogen for Tyrstrup var født 1711.

Da Balthazar var 11 år gammel, døde faren, og hvor moren herefter har opholdt sig med børnene har ikke kunnet spores. Balthazar blev næppe student; i al fald er han forgæves eftersøgt som sådan. Og hans tilværelse, til han som 32-årig dukkede op i Hasle, ligger i mørke. Til Hasle blev han kaldet 4. dec. 1743 »i den i fængslet afdøde Niels Isachsens sted«. Det er vel troligt, at broderen i Holme har hjulpet ham til embedet, muligvis efter at han under Isachsens fængsling har virket som vikar. Mørket omkring ham fortsætter imidlertid. Det ses, at han giftede sig med Isachsens datter, Cecilie Cathrine; men fra hans degne- og lærergerning er ingen enkeltheder bevaret. Han var til stede ved skiftet efter søsteren, præstekonen i Fruering, da hun døde 1750, og selv døde han seks år senere, 1756. Det sidste fremgår af skiftet efter konen, der døde 1759; efter Balthazar findes intet skifte, og Hasle kirkebog er først bevaret fra 1762. Konens skifte giver nogle enkeltheder om ægteparrets økonomiske omstændigheder, der var så dårlige, at man ikke fatter, de har kunnet eksistere; men deri delte de kår med talrige af samtidens degne og skoleholdere.

Cecilie Lagesen havde haft særdeles vanskeligt ved at klare sig i de tre år, hun overlevede manden. 24 rd., som Balthazar skyldte broderen i Viby, gav dennes enke afkald på. Rørende er det at se, at Cecilie har måttet gå og pantsætte småting. Skiftet nævner to små sølvspænder til sko, to asietter og seks tallerkener, som hun låner 9 mk. og 2 sk. på hos »Peder Poulsens hustru«. Hendes bohøve blev vurderet til 27 rd. 4 mk. 12 sk., men indbragte dog ved auktionen godt 46 rd. Da denne var afsluttet, viste det sig, at hun skyldte Balthazars nevø, præsten Hans Christian Nissen i Ormslev, ca. 40 rd., heri 12 rd. for hendes begravelse, som han havde afholdt. Nissen øn-

skede imidlertid kun at få pengene for begravelsen og bad om, at resten blev delt mellem børnene. Af disse kendes kun én, sønnen Frederik, der blev lærer i Ravsted (ca. 10 km s. ø. f. Løgumkloster). To af hans sønner igen blev også lærere, nemlig Balzer i Campen på Sild og Conrad (f. 1775) i Brøns (1795–1846). En søn af sidstnævnte Hans Jacob Lagesen blev dimitteret fra Lyngby seminarium og virkede i farens embede til 1867.

Hans Hussendahl (1756–57)

Hussendahl, der var født 1724, var sandsynligvis fra Århuseggen, i al fald er han i Københavns Universitets matrikel for 1747 registreret som »Johannes Hussendal Aarhus, 23 år«. Hans efternavn, der lyder som et stednavn, har ikke nærmere kunnet identificeres. Han blev af justitsråd Morten Teilmann på Ristrup kaldet til Hasle 26. okt. 1756, men allerede 17. maj året efter kom han til As i Bjerre herred. Her blev han samme år gift med Karen Dall »af Palsgård«, som det hedder i kirkebogen, og her døde han 1774. Han efterlod sig fem døtre.

Christen Johansen Lund (1757–92)

Lund var født 1732, muligvis i Hobro. Han blev af Morten Teilmann kaldet til Hasle 1. juni 1757. 1763 giftede han sig i Århus (Frue sogn) med Anna Margrethe Arentzdatter.

Fra hans tilværelse i Hasle er bevaret et par små oplysninger. 1765 løb hans tjenestepige Johanne Rasmusdatter af pladsen – årsagen er uoplyst – og han anlagde i den anledning sag mod forældrene. Sagen førte kun til et enkelt, som det synes, uddramatisk retsmøde, der endte med, at faren, Rasmus Knudsen, lovede »at afstraffe datteren efter fortjeneste« – hun har fået en endefuld. Omkostningerne for at ulejligge retten, 4 rd. 8 mk., delte man. I 1781 forsøgte Lund sammen med degnen i Viby, Jacob Christensen, at få den jord, der efter udskiftningen var tillagt skolen, fritaget for tiende. Danske Kancelli afslog ved skrivelse af 4. maj 1782 andragendet med den motivering, at man ikke kunne se nogen forskel på den jord, bønderne dyrkede og besåede, og den, skoleholderen gjorde det samme ved. Jorden var udlagt til skolerne som erstatning for den gamle græsningsret.

En indførsel fra 1772 i Hasle herredsbog giver et indtryk af degnens økonomiske forhold: Han fik årlig 9 tdr. byg, hvoraf der skulle svares en femtedel til Århus Katedralskole. I offer ved de tre højtider

fik han 1 sk. af hver person, af nogle 2. St. Hansrente fik han ikke ud over lidt mælk til ost fra Skejby og Lisbjerg og et læs brænde fra Hasle. Brændet fik han tilkøbt af bønderne. Julerente fik han ikke fra nogen af sognene, men så meget mere i påskerente, nemlig 1¹/₂ pd. brød og 20 æg af hver gård (10 fra hver halvgård) i Skejby og Lisbjerg samt 2 mk. fra hver mand i Hasle. I lysepenge af Åby og Hasle kirker fik han 6 rd. 4 mk., som han vel ganske vist gav en del af ud igen, idet disse penge var beregnet på, at degnen skulle sørge for, at kirkerne var oplyst i den mørke årstid. Et par gårde havde, formentlig fra gammel tid, særlige forpligtelser over for degnekaldet. Møllerupgård i Lisbjerg skulle hvert år til jul betale 1 rd. og Røde Mølle, ligeledes til jul, 1 skæppe rugmel samt hvert andet år tillige 1 skæppe bygmel.

Om skolebygningen fortæller notatet, at degnen boede i denne, og at den indeholdt en jernkakkelovn, 2 gamle borde og 4 bænke. Lund havde udvidet anlægget med et udhus på 6 fag, som han brugte til kreaturer, foder og brænde – »fordi der var ingen plads i skolehuset«. Han håbede fromt, at »bemeldte huses bekostning bliver erstattet mig eller mine arvinger af efterkommerne, alt efter den høje øvrigheds befaling og kendelse og billige mænds taksation og vurdering«. Det synes blevet ved håbet – også hvad angik gårdspladsen, som han lod indhegne »med planker og andet«.

Disse forbedringer ved skolen lader ane, at Lund ikke var så dårligt stillet, som hans forgængere havde været det. Han døde 1. dec. 1792. Hans kone – ægteskabet var barnløst – blev efter et i 1784 udfærdiget, men først ved hans død konfirmeret testamente, siddende i uskiftet bo. Testamentet fastsatte, at hvis den længstlevende giftede sig igen, skulle der til afdødes arvinger kun udbetales 10 rd. – »hvormed de aldeles skal være fornøjet uden nogen videre prætentioner at have«. Det skete nu ikke. Enken tog ophold hos hendes søstersøn, pastor Niels Wormslev i Viby, og her døde hun 4. april 1795. Som arvinger efter Lund meldte sig 4 og efter hende 6, alle hel- og halv-søskende og søskendebørn. De fik til deling 75 rd., en ikke helt ringe sum efter en 18. århundredes degn og skoleholder.

Palle Seidelin Møller (1793–1812)

Møller var født 1763 i Nørre Mølle i Bryrup, den nuværende Kathrinedal Vandmølle i Tem sogn. Forældrene var møller Hans Seidelin Møller og hustru Gertrud Wern. De flyttede senere til Hasle

og døde her, faren 1800, 75 år gl., og moren 1805, 84 år gl. Sønnen, der var enebarn, blev 1782 student fra Århus. Ved Lunds død søgte han embedet i Hasle, men måtte – vel på grund af sin ungdom – sende et særligt bønsskrift til kongen. Efter en prøve blev han antaget, og det hed om ham i en visitatsberetning fra 1794, at han var »en duelig og velskikket lærer«. Den kønne karakteristik blev imidlertid allerede i 1796 erstattet af »en alvorlig påmindelse, hvorefter nu må ventes forbedring«. Påmindelsen havde Møller »ved sit forhold givet anledning til« – hvordan det så skal forstås. Der er ingen tvivl om, at ånden fra påmindelsen blev stående hans tid ud, selv om den ikke mere kom til direkte udtryk; i et brev ved hans død 1812 skrev pastor H. Møller: »Gud give os i hans sted en duelig mand«.

Seidelin Møller var i 1798 blevet gift med sin halvkusine, Dorthea Charlotte Bøgh, datter af præsten i Trige, H. J. Christophersen Bøgh. Det var lykkedes degnen på de 14 år at formøble, hvad hustruen havde bragt med i ægteskabet, »en smuk lille bo«, efter pastor Møllers udsagn. Og præsten forsøgte derfor at skaffe hende indtægterne af embedet et stykke tid fremover, som skik var, og som Lunds enke også havde fået det. Pastor Møllers bøn blev varmt støttet af provsten, N. K. Bechmann, der anførte, at enken, hvilket også var sædvane, naturligvis af embedsafkastningerne skulle lønne en duelig mand. På trods af endnu et behjertet forsøg fra Møllers side lykkedes det ikke at skaffe enken noget ekstra. Fra den nye degns udnævnelse i maj fik hun kun sin pension, 10 rd. om året. Pensionen synes i øvrigt i nogen grad, bl. a. på grund af pengeforringelsen ved statsbankerotten, at have været konverteret til korn.

Fru Møller flyttede til Hæst i Trige, og herfra ser vi præsten i Todbjerg i 1816 forsøge at hjælpe hende til en pengepension, der som »enkepensioner i almindelighed betales i sølvværdi«. Udgangen på denne sag er ikke fundet.

Georg Anton Kofod (1812–16)

Kofod blev født i København 15. juni 1787 som søn af slotspræst ved Christiansborg, dr. theol. Børge P. Kofod og Anna Dorthea Birch, søster til teologen Andreas Birch, der 1805 blev biskop i Århus. Han blev cand. jur. 1805 og samme år degn i Vivild (Vejlby sogn, Randers amt) – naturligvis ved bispemorbrorens hjælp, Vivild lå i

Henrik Møller.

Præst i Hasle, Skejby og Lisbjerg 1786–1826.
Skejby-Lisbjerg Sognearkiv.

bispens stift – og fordi hans karakter til embedseksamen: *non* formentlig har lukket alle andre veje for ham.

Skolen så ved Kofods tiltrædelse ikke godt ud. Allerede i løbet af sommeren sendte han Birch en klage, om hvis berettigelse der næppe kunne være tvivl. Pastor Møller ledsagede den med en erklæring om, at brøstfældighederne måtte afhjælpes, »om skolehuset skal kaldes brugbar og beboelig uden skade for helbredet«. Et overslag til brug for den offentlige licitation gennemgik huset, der synes at have været noget i retning af en ruin. I alle rum trængte væggene til reparation med udspækning og kalk. Lofterne var hullede, vinduerne itu, døre manglede eller kunne ikke lukkes, stenspikningen i staldene var ødelagt osv. – alt til en samlet sum af 238 rd., som bønderne måtte udrede. Meget hjalp det dog ikke. Muremester Vindsløv, Århus, der påtog sig arbejdet, var åbenbart for ringe, for allerede næste år, 1813, hed det om skolens indre: »Skolestuen [er] mørk og skidden, skolebordet har svage fødder og er ikke jævnt. Det hele bærer ikke vidne om indvendig orden«. Citatet er fra et syn, der slutter med følgende salut om hele skolen: »Den er i øvrigt mørk og skidden samt uværdig sin bestemmelse«.

Imidlertid var det ikke alene skolehuset, Kofod var utilfreds med; han fandt det også vanskeligt at klare sig for de indtægter, han havde

af embedet. De var på den tid: 9 td. og 2 skp. byg, 2 skp. rugmel, 4 mk. i rede penge, 47 små brød, 30–40 snese æg, 16 rd. 4 mk., skolepengeoffer og accidenser 80–90 rd., $2\frac{1}{4}$ lpd. ost, 27 lpd. halm samt skolejord i byens to udkanter på $4\frac{1}{2}$ td. sædeland. Indtægterne fra jorden var, dels fordi den lå langt borte, dels fordi dyrkningen kostede penge, og dels fordi de kgl. skatter var høje, yderst beskeden.

Af udgifter lå der på kaldet: 14 skp. rug til latinskolen i Århus, 12 rd. til skolelæreren i Skejby, 12 til ham i Lisbjerg og 10 til formandens enke. Hertil kom i skatter 16–20 rd. Tilbage, når alt var betalt, var der 7 td. 4 skp. byg, 2 skp. rugmel, 47 små brød, 30–40 snese æg, $2\frac{1}{2}$ lpd. ost, 27 lpd. halm og i rede penge 63 rd. Det var, som Kofod skrev, »aldeles utilstrækkeligt til livets første fornødenheder, så man i disse besværlige tider ved en sådan indkomst ikke med glæde, men sukkende, må udrette såre besværlige arbejder blandt de unge i skolen«. Kofod var bange for, at afgifterne skulle blive forøgede, og var derfor interesseret i, at det, lærerne og enken skulle have, enten blev fastlåset eller konverteret til korn. Kofod blev bakket smukt op af pastor Møller, der bl. a. påpegede, at en del af de kgl. skatter var urimelige, fordi de var blevet pålagt skolelærerne, der hidtil havde været fritagne. Det var dog altsammen uden resultat, og Kofod forsøgte derfor at få et bedre embede – i Grundfør, men uden held. Først i 1816 kom han bort fra Hasle, idet han blev kaldet til Hansted ved Horsens.

I Hansted fortsatte han sine anstrengelser for at forbedre såvel sine egne som sin skoles forhold, men jævnt hen med samme »held« som i Hasle. 1857 gik han af, og året efter døde han. Hans bo blev opgjort til 400 rd. Kofod var gift med Cecilie Ramløse, datter af skolelærer Niels Bencen Ramløse og Ingeborg Thorsdatter, Jyllinge. Hun døde 1859 i Tvingstrup. En søn af ægteparret, Andreas Birch Kofod, blev lærer i Elsted.

Søren Rasmussen Borup (1816–31)

Borup var født i Borup, Haslund sogn ved Randers, 1765. Hans far var Rasmus Sørensen Hald. Han har formentlig været soldat i Randers; i al fald er der i Hærens Arkiv fundet en dragon Søren Rasmussen, født i Haslund, indrullet 28. sep. 1784, 64 tommer, sort hår og blå øjne. 1798 blev han i Haslund gift med Ane Jensdatter Konggaard fra Nørre Årslev. Han har formentlig da boet i Randers, for ægteskabet er indført i kirkebogen her, hvor også deres første barn

er døbt i oktober. I 1801, 04 og 05 fik ægteparret børn døbt i Årslev, og Borup benævnes da som privilegeret kromand. Det næste barn er døbt 1806 i Ølst kirke, og faren er da underofficer ved landeværnet.

1810 blev Borup degn og skolelærer i Årslev, en karriere, der ikke var ualmindelig i samtiden, og 1813 flyttede han til samme beskæftigelse i Trige. Endelig 1816 fulgte han den uheldige Kofod i Hasle.

Tidligt i sin embedsgerning, i 1817, søgte Borup ved et trick at skyde igennem Hasleboernes træghed over for deres degns ydre omstændigheder. Efter en overstået sygdom sendte han læge- og apotekerregninger til amtsskoleledelsen med anmodning om, at man derfra betalte dem – fordi sygdommens eneste årsag var »den kulde og træk«, han havde taget i skolen, »hvor vinduer og vægge er så åbne, at det kan blæse lige ind på mig og børnene«. Hans snuhed fik imidlertid ikke mere skub i sagerne, end Kofods veklager havde gjort det, og året efter foreslog han derfor lige ud, at man ansatte en anden i hans sted. Han nævnedes selv udtrykkelig en seminarist, og han ville gerne personlig tale med bispemanden om sagen.

På dette tidspunkt, december 1818, havde amtsskoleledelsen dog rørt på sig. Den bad skolekommissionen i Hasle om at stille forslag om skolebygningens »anordningsmæssige opførelse og istandsættelse«. Men amtsprovstens brev imponerede ikke i Hasle. Man afslog frimodigt at være med til noget, og først da amtsprovsten truede med tvangsforanstaltninger, kom man på bedre tanker. Et forslag blev udarbejdet – ikke med en forlængelse på fire fag, som synes at have været ønsket – men kun med et fag samt en bageovn og et bryggers »til lærerens bekvemmelighed«. Desuden ville man sætte udhuset i forsvarlig stand og »give bygningen et sådant udvortes udseende, at den kan anses for, hvad den er«.

Da bønderne efter deres formelle villighed så truslen fjerne sig, trak de i land. Med idelige bønkrifter om udsættelse prøvede de at blive fri. De fik støtte fra de højere embedsmænd, der anerkendte de økonomisk vanskelige tider, og pastor Møller, der var på degnens parti, kom i klemme – endda i så høj grad, at han i juni 1819 skrev et bittert brev til skoleledelsen, hvori han rent ud spurgte denne, om den havde glemt sine egne resolutioner, og han fortsatte: »Da dog nu sognepræsten har været forvoven nok til at erindre om disse resolutioners efterlevelse, må hele skylden utvivlsomt falde på ham, som derved udsættes for sin menigheds had«. Han sluttede sit brev med at gå ind på kravet om udsættelse – »at jeg nu ikke skal anses som min menigheds plagefoged«.

Samme dag, 25. juni, søgte den stakkels Borup selv at tale sin sag. Han var blevet hånligt afvist, og det var så meget tungere, som »det værelse, som bruges til skole, er så ganske ubekvem dertil, at der næppe gives mage; thi foruden at bruges til skole, må det også bruges til brygning, vasken og slagten og til brændeskæren og kløven, så at der er store huller i gulvet, ja på samme værelse er ej mindre end fire døre, til køkken, spisekammer, dagligstue og indgangen, hvor alle mennesker har deres fart igennem skolen«. Borup gjorde opmærksom på, at det hele i virkeligheden var en beskeden affære. En lokal håndværker havde tilbudt at udføre arbejdet, hvortil degnen havde leveret tegninger, for 20 rd., vinduerne undtagne, på egen kost, og han fortsatte: »Det er desuden meget forargeligt for det offentlige; her igennem byen går den strygende landevej, hvor præstegården ligger på den ene side som et palæ og skolen på den anden side som et fordums hyrde- og natmandshus; ja, jeg forsikrer, at jeg næppe tør lade mig se uden for huset, fordi jeg skammer mig ved min bolig, der ej heller kan være anderledes efter dens behandling; thi en gang om året bliver kastet noget ler, men ikke af det slags, som de selv bruger, og et halvt år efter bliver det slået på huset, og for det meste er det afskyllet inden vinteren«. Når Borup ikke før var kommet frem med, hvor galt det virkelig var, skyldtes det »frygt for, at de vrangvillige mennesker ville gøre det så uselt, at det ville blive mig mere til skade og vandærv end til gavn og agtelse«.

En gang mellem 1824 og 30 blev skolen repareret. Ved et provstesynd i 1824 hed det, at den ikke burde sættes i anordningsmæssig stand – det ville koste lige så meget som at bygge en ny. Men man må have gjort det alligevel, for i 1830 erklærede den nye præst Chr. Thygesen, at den var »forsvarlig, skønt knap, skolestuen er også antagelig, kun yderst fugtig, som er tilfældet overalt i denne by«. I samme erklæring skrev præsten, at man siden 1824 havde anvendt den indbyrdes undervisning. Denne skoleform, hvor de ældre elever underviste de yngre, havde i særlig grad den sparsommelige Frederik VI's bevågenhed. Til den ældre klasse var der anskaffet gymnastikapparater, »og drengene klatrer op ad stænger og tov samt springer og balancerer med forskellig færdighed«. Interessen for gymnastikken var næppe særlig stor. Thygesen taler om, at almuen »ikke endnu indser rigtigheden af denne øvelses vigtighed«. Om Borup hed det: »Ikke seminarist, har været i mange forskellige stillinger i livet og har

vel modtaget sin meste dannelse i militærstanden«, han var svagelig, men »ganske duelig, meget skikkelig og fornøden flittig«.

Vel på grund af svageligheden kaldte degnen samme år, 1830, sin søn Niels hjem fra Lyngby Seminarium. Sønnen skulle hjælpe i embedet. Foruden denne havde han endnu to levende børn: Jørgen, der blev lærer i Sabro, og Anne Marie, der blev gift med gårdejer Rasmus Laursen i Gjellerup. I oktober 1831 indsendte Borup sin afskedsbegæring. En udtalelse fra stiftsfysikus Willemoes motiverede den med giftisk astma, der gav anledning til hyppige krampeanfald, som sløvede hans »sjælekræfter«. I pension indrømmede man ham 6 skp. rug, 2 tdr. 4 skp. byg, af den særlige hjælpekasse for lærere 1 td. 4 skp. byg og 5 rd. samt endelig fra distriktet 6 rd. i stedet for bolig.

Borup flyttede efter afskeden til sønnen i Sabro, hvor han døde allerede 1832.

Christen Jensen Møller (1831–38)

Møller var født 1800 i Rodskov som søn af skolelærer Jens Christensen Møller. 1824 kom han på Lyngby Seminarium, hvorfra han blev dimitteret 1826 med hovedkarakteren »duelig« og vedtegningen »exemplarisk« i opførsel. Det eneste negative, seminariets konduiteprotokol anfører om ham, var, at han ikke var i stand til at forestå sangen i kirken. Til gengæld var det vel også en alvorlig mangel hos en formentlig vordende degn. I 1829 ses han at have været ved Ålstrup skole, Falling sogn, sikkert som vikar eller medhjælper hos læreren. Samme år blev han gift med Juliane Callundan, født Gyrsting, datter af distriktskirurg Hans Tønder Gyrsting, Skanderborg, og hustru Dorothea Christine, f. Rathsach. Juliane var første gang, 1823–28, gift med handelsbetjent senere købmand Christian Friderich Grüner Callundan, der ved sin død sidstnævnte år drev forretning på Tangen i Århus.

Møller har åbenbart ikke haft let ved at få embede, for 1831 skrev han en bønsskrivelse til biskop Jens Paludan-Müller om at komme i betragtning ved vacance. I skrivelsen påberåbte han sig, at han havde måttet stifte en betydelig gæld for at gennemføre sin seminarieuddannelse, at han, så gammel han var blevet, måtte frygte, at hans bedste år ville gå, »uden at jeg bliver i stand til at virke noget for mig og min familie« – og endelig, at han pr. 1. nov. ikke havde noget arbejde og ikke så nogen udvej for at få noget.

Henvendelsen virkede. Møller fik embedet i Hasle, og det fremgår af ansættelsesbrevet, at han nok også skulle klare degnetjenesten. Han havde nemlig på seminariet underkastet sig en særlig prøve i sang og fået *godt* for den.

Fra hans tid i Hasle vidner en herlig historie om en overforsigtig, næsten rørende naiv type: I 1834 sendte han en skrivelse til sin øvrighed med forespørgsel om, hvilken slags bøgebrænde, der tilkom ham. Der fandtes tre sorter: firkløvet til 6–7 rd. (vel pr. læs), tokløvet til 4–5 rd. og rund favnebrænde til 3 rd. Da skoleforordningen af 1814 kun nævnedes bøgebrænde, bad han om Danske Kancellis afgørelse af, hvilken type han skulle vælge. Kancelliet tog sagen alvorligt. Et par mænd blev udmeldt for at se på brændet, der var fremlagt i Hasle præstegård. Deres afgørelse var ødelæggende for den, der i dag vil finde ud af, hvilken slags brænde der tilkom en degn. I en attest erklærede de, at det, de havde set, var »antagelig, som vi ved ed vil bekræfte«. *Hvad* de så havde set, får stå hen.

Møllers ægteskab blev ikke lykkeligt. Hustruen var tyvagtig, muligvis kleptomani, og i 1836 blev de separeret. 1838 blev han forflyttet til Randlev, hvor han året efter giftede sig med sin husholderske, Dorthea Marie Nielsdatter fra Thy. 1848 døde han. Enken ægtede hans efterfølger Jens Hansen.

Juliane Gyrstings skæbne efter skilsmissen blev sørgelig. Hun kom på sognet og fik som omgangskone sin mad skiftevis hos beboerne. 1843 stjal hun to lagener i fattighuset og fik herfor ved politiretten 2 × 5 dages vand og brød. 1844 og 1845 fik hun nye straffe, og da hun 1846 atter tilegnede sig to lagener, blev hun 1847 dømt til hensættelse to år i Viborg tugthus. Ved hendes løsladelse efter straffens udløb tilbød hendes broder, der var lærer i Thyregod, at tage hende til sig – mod at få, hvad der tilkom hende fra Hasle fattigkasse. Det gik sogneforstanderskabet ind på; men for Juliane blev ordningen aldrig til virkelighed. Hun døde 6. dec. 1849 »på fattighusets sygestue i Århus af krampe«.

Christian Peter Frausing (1838–47)

Frausing var født 1788 i Århus som søn af købmand Christen Hansen Frausing. Han blev dimitteret 1822 fra Borris Seminarium. Efter en kort tid i Barrit oprettede han 1823 en privatskole i Århus. Fra denne skole fortæller A. H. Elmquist i sine erindringer følgende (Årh. St. Årb. 1960): »Da jeg gik i mit 8de år, kom jeg i skole hos en se-

minarist ved navn Frausing, en mand med mørk og streng udseende, og hos ham gik det også strengt til. Her var der ikke tale om springkvarter, kun når læreren i et sideværelse indtog sin frokost, havde eleverne også lov til at fortære deres medbragte mellemmad, men uden at røre sig fra deres plads. Gennem et kighul i døren holdt han øje med dem, og ved den ringeste uro kom han farende ind og slog løs på vedkommende. Undervisningen dreves på rigtig gammeldags maner, idet han gik hen til den ene og så til den anden af eleverne og lod dem opramse deres lektie udenad, uden nogensomhelst gennemgåen eller forklaring; og kunne man ej sin lektie, udeblev ikke revselsen, der – når den var mildest – bestod i at blive nappet i ørerne, så blodet flød, eller i at blive slået med et spanskør i den indvendige håndflade«.

1833 giftede Frausing sig med Anna Sophie Christensen, der var i huset hos konsul Herskind, og 1838 fik han embede i Hasle. Et par visitatsberetninger om hans arbejde viser ham som en ikke særlig heldig lærer. Det hedder i 1846, at børnene i snart alle fag var slet underviste – og at læreren havde begæret sin afsked. Sogneforstanderskabet fik en henstilling om at sørge for, at skolen havde læsebøger, læsetabeller (til den indbyrdes undervisning) og landkort i tilstrækkeligt omfang, og det tilføjedes, at de skulle se at få skolen repareret snarest muligt. 1847 var skolen »i en meget utilfredsstillende tilstand«. Børnene kunne vel læse indenad og stave udenad; men i religion dyrkede man kun en »tankeløs opremsning af lærebøgernes ord«. »Bibelhistorien var dog især mådeligt læst, og en sær uorden fandt sted i denne undervisning, da læreren, uagtet det meget lille børneantal [8 drenge og 11 piger i øverste og 7 drenge og 3 piger i nederste klasse], dog ikke vidste, hvad de enkelte børn havde læst, idet han lod hvert barn læse sin særskilte lektie«. I regning var tilstanden lige så dårlig: af 16 tilstedeværende børn i øverste klasse kunne kun to regne reguladetri, og i »hovedregning var de næsten alle uvildende«. Frausing var en gammel mand og dertil sløv, og hans sløvhed havde »meldt sig til børnene«.

Sognepræsten, Chr. Werliin, gav ham ellers et pænt vidnesbyrd: Han forsømte aldrig skolen, han var hæderlig – og hans sløvhed *kunne* hidrøre fra huslige bekymringer.

Visitatsen gav anledning til endnu en afskedsansøgning fra Frausing, og denne gang blev den imødekommet. Han blev entlediget pr. 28. juli 1847. Hans kone var død i januar samme år. Efter afskedigelsen begyndte den gamle lærer på ny sin virksomhed som

privatinformator i Århus. Alt for godt synes det ikke at have gået for ham. I en annonce i Aarhus Stiftstidende 31. jan. 1852 takkede han af »et rørt hjerte« »de ædle mennesker, der ved så mange godhedsbeviser bidrager til at gøre min fremtid noget lysere«, og han sluttede: »Også de ærede, der så godhedsfuldt indsamlede bidragene, bliver stedse hos mig i kær erindring«. Lidt sympati *må* den uheldige lærer have samlet på sin livsbane. I august 1858 døde han i sin bolig i Mindegade. Hans dødsannonce var undertegnet af guldsmed J. E. Weng, Ågade, der kaldte Frausing for *onkel*.

Guldsmeden var eneste arving til det beskedne bo, der blev vurderet til 92 rd. 3 mk.

Hans Jensen Bjerregaard Kristensen (1847–74)

Bjerregaard Kristensen var født 1819 i Segalt som søn af lærer Jens Kristensen og hustru Karen Christensdatter. Forældrene flyttede senere til Balle. Efter at være blevet dimitteret fra Lyngby Seminarium i 1842, kom han samme år som lærer til Lyngby (Hasle hrd.). 1843 giftede han sig i Todbjerg med Agnes Poulina Henriette Behr, datter af Stine og Jørgen Behr, der var flyttet til Lyngby fra Velling ved Ringkøbing. 1847 blev han kaldet til embedet i Hasle.

Det er kendt, at det i forrige århundrede ofte var vanskeligt for skolemyndighederne, især i sommerhalvåret, at få børnene holdt i skole. Forældrene havde brug for dem i bedriften. For tjenestedrenge og -piger var det endnu vanskeligere; dem tog man mindre hensyn til end til egne børn. Sogneforstanderskaberne og senere -rådene var næppe heller alt for ivrige; den megen påbudte skolegang ramte jo deres egne bedrifter. En gang imellem prøvede de gejstlige myndigheder – som i 1852 i Hasle – at skyde igennem denne modvilje eller slendrian: Sogneforstanderskabet fik en alvorlig påmindelse, fordi forsømmelserne var for hyppige, og der truedes med, at »lovens bud«, d. v. s. bøder, ville blive taget i anvendelse. Det ses dog ikke, i al fald ikke af forhandlingsprotokollen, at forstanderskabet har taget nogen notits af sagen.

Lærer Bjerregaard Kristensen synes at være begyndt ret godt. I visitatsberetninger som f. eks. i 1852 betegnes han »duelig« og med meget gode forhold. Skolen talte da 34 elever, 17 drenge og 17 piger. Syv år senere opførtes en ny skolebygning, og læreren begyndte at holde aftenskole. Hvornår hans brist begyndte at blive klart konstaterbare, er svært at se. Fra 1863 foreligger en panteobligation på 72

Hans Jensen Bjerregaard Kristensen.
Foto i Skejby-Lisbjerg Sognearkiv.

rd. udstedt til købmand Müller i Århus; obligationsbeløbet, der fandt dækning i Bjerregaard Kristensens indbo, var brugt til indkøb af manufakturvarer – en højst ejendommelig disposition. Havde familien mistet klæder og dækketøj på en eller anden måde? 1867 var læreren stadig »nogenlunde duelig« – efter en visitatsberetning, der også oplyser, at skolen havde 52 børn, heraf 25 i første klasse. Men var således de undervisningstekniske forhold på en anstændig fod, var der tydeligt noget i vejen med de personlige. I august 1867 rygtedes det, at læreren havde solgt størstedelen af skolens vinterbrændsel, allerede før det var modtaget. Sogneforstanderne undersøgte sagen, og da man fik rygtet berigtiget, forbød man salget. Læreren fortsatte imidlertid, og man klagede da til skoledirektionen. I klagen påpegede man, at man ikke selv kunne afgøre, om fremgangsmåden var lovlig – hvis der ellers blev sørget for, at skolen i vintertide holdtes forsvarlig opvarmet. På den anden side havde man ingen tillid til, at læreren af sin løn kunne klare dette, og hertil kom, at man var vidende om, at han havde fjernet meget af det indre tømmer i skolens udhus og brændt det sammen med en ny stige, der hørte udhuset til. Skoledirektionen resolverede i oktober, efter at have afhørt Bjerregaard Kristensen, at man ikke anså ham beret-

tiget til at sælge skolens brænde. Skulle der efter fyringsperiodens udløb være en rest, fandt man det »ønskeligt«, at salg ikke fandt sted, før der var konfereret med sogneforstanderskabet. For »plyndringen« af udhuset tildelte man læreren en misbilligelse.

Det, der var i vejen med Bjerregaard Kristensen, var, at han, som det hed i en udtalelse fra sognepræsten fra 1869, søgte værthuse. Det kunne en beskeden degne- og lærerløn ikke holde til. Hans svaghed nåede helt frem til Kirke- og Undervisningsministeriet, og præstens udtalelse var et svar på en forespørgsel derfra, om det måtte anses for nødvendigt, at skolen blev »forsynet med ny lærekraft«. Præsten fastholdt, i tråd med de ovenfor nævnte visitatsberetninger, at man ikke vel kunne afskedige læreren på grund af uduelighed som lærer. Han bad om, fordi han havde talt alvorligt med Bjerregaard Kristensen, og fordi denne havde lovet bod og bedring, at man så tiden an, før man traf endelig beslutning.

Tiden blev til fem år. Bjerregaard Kristensen døde i embedet i 1874. Hans kone flyttede derefter til Århus, hvor hun boede til i al fald 1882, da ægteparrets ældste datter døde. Hun er da rimeligvis flyttet til et af de fem andre børn. Hendes død og begravelsessted er ikke fundet.

Anders Kondrup (1874–1911)

Kondrup, der var født i Skødstrup 1848 som søn af lærer Christen Andersen Kondrup, har om sin tilværelse, indtil han i 1871 kom til Kasted skole, selv skrevet følgende:

»Fra min konfirmation, der skete i mit 15. år, indtil jeg i mit 17. år blev optaget på seminariet [Lyngby], forberedte jeg mig til skolegerningen under min fars vejledning. På seminariet var jeg i tre år. Fra 1. nov. 1867 til 1. nov. 1868 var jeg huslærer på en gård i Vendsyssel. Året efter holdt jeg privat skole i vinterhalvåret for konfirmerede og sommerhalvåret for ukonfirmerede drenge i min fødeby Skødstrup, dog med undtagelse af september og oktober måneder, i hvilke jeg bestyrede Hjortshøj skolelærer- og kirkesangerembede under en vacance der. I ovennævnte skole fortsatte jeg den følgende vinter indtil den 25. april 1870, da jeg blev indkaldt til at aftjene min værnepligt. Denne varede til 28. juli 1871. Fra den tid til 1. nov. opholdt jeg mig i mit hjem. Nu er jeg ansat ved Kasted skole«.

Ved udgangen af 1874 blev Kondrup kaldet til Hasle. Han var stærkt indre-missionsk præget. Som seminarist vandrede han ofte med

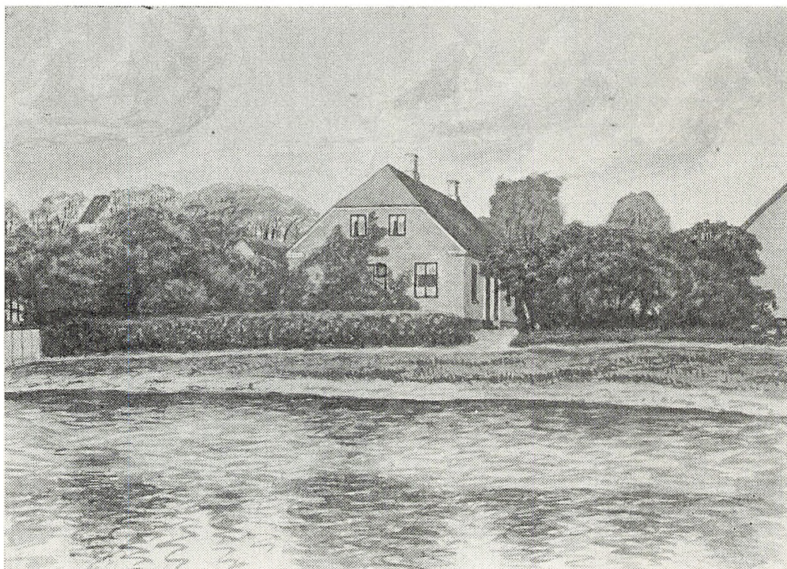
Anders Kondrup.

Foto i Skejby-Lisbjerg Sognearkiv.

kammerater fra Lyngby til de nærliggende kirker i Ørum og Ginne-
rup for at høre Vilh. Bech, og de indtryk, han der modtog, holdt
han fast ved livet igennem. Fra hans undervisningsvirksomhed er
bevaret et par småhistorier. Den ene er om tampen, der her som
så mange andre steder var dagligt i sving, og fortælleren er en gam-
mel elev:

Jeg husker – det må have været omkring 1903–04 – at børnene
fra store klasse i et frikvarter havde fået fat på tampen og kom
ud i skolegården med den. På vejen foran skolen holdt netop dag-
vognen fra Søften, en stor lukket karrøse med heste for. En dreng
hev da tampen op på vognens tag, ligesom den kørte. Tampen fik
en køretur til Søften, men kom dagen efter tilbage og blev højtide-
lig afleveret til lærer Kondrup. Jeg skal love for, at der kom sving
i den nu, slutter beretningen.

En anden fortæller, at ved en eksamen, hvor provst Madsen var
til stede, bad denne en dreng gengive lignelsen om den rige mand
og Lazarus: »Jow, dæe wa en rig mand, han wa i porpor å guld-
stas, å løwet godt hwæe daw; men dæe wa osse en fatte mand, dæe wa
syg å sølle, å han hie Lazarus. Han lo ujn få den riges pot å teget
om nue fræ hans buer, men han fek engenteng«. »Hvem siger, at han
ingenting fik?« spurgte provsten. »De seje dejnen«. Provsten vendte

Hasle gamle skole i århundredets begyndelse. – I forgrunden gadekæret, til venstre mellem træerne ses kirkens tårn.

Akvarel i Skejby-Lisbjerg Sognekirkearkiv.

sig derefter til læreren og spurgte i et lidt skarpt tonefald: »Hvorfra ved De det, lærer Kondrup?«

I 1898 gennemførte Kondrup – med held – en lønaktion. I de 23 $\frac{1}{2}$ år, han havde virket, havde han fået 20 kr. årligt for at ringe med kirkeklokken, for at renholde kirken, føre kirkebogen, vask af altertøjet og for at holde alterkarrene i stand. Alene ringningen havde han måttet betale de 20 kr. for, hvis han overhovedet havde kunnet få nogen til at hjælpe sig. Han bad nu om en forhøjelse til 50 kr. Også den gang var myndighederne svære at trænge igennem hos, når det gjaldt bevillingsønsker; men Kondrups krav var dog ikke uden rimelighed, så man bevilgede ham 40 kr., 10 kr. mindre end han havde bedt om, men dog en fordobling.

Efter afskeden i 1911 flyttede Kondrup til Århus, hvor han døde 1916. Hans hustru Maren Kondrup, døde først 1934. Begge ligger begravet på Hasle kirkegård.

Anders Nielsen Pihlkjær (1911-43)

Pihlkjær var født 1874 i Brabrand som søn af lærer C. P. Nielsen. Han tog alm. forberedelseksamen fra Århus private Realskole og dimitteredes 1896 fra Jelling Seminarium. Samme år blev han lærer i Dråby ved Ebeltoft, hvorfra han 1901 flyttede til Esby på Helgenæs. 1911 blev han Kondrups efterfølger i Hasle.

Omkring 1914-15 begyndte Hasles indbyggerantal så småt at vokse, og 1917 blev det nødvendigt med en mindre udvidelse af skolen, og igen 1923, hvorefter man havde 3 klasseværelser samt bolig til en førstelærer, en andenlærer og en lærerinde. Skoleloven af 1937 stillede meget større krav til skoleforholdene, end man hidtil havde været ude for; men det skal siges til de lokale myndigheders ros, at de havde glemt fortidens småligheder overfor skolen og undervisningen. Hasle fik nu en fuldt moderne skole med alle faglokaler. Skolen blev indviet i maj 1940, efter at være gjort købstadordnet, d. v. s., at man gik over til 7 klasses systemet.

Desværre kom det til at gå sådan, at tyskerne indlogerede sig på skolen under besættelsen. De smukke gule sten blev med vanlig tysk hensynsløshed malet sorte. Selv om man efter krigen har oppudset det hele, har dette afsnit aldrig forvundet den brutale behandling.

Anders Nielsen Pihlkjær.

Foto i Skejby-Lisbjerg Sognearkiv.

Undervisningen foregik for det meste på Haslegaarden; men det var besværligt, og det var derfor med stor glæde, man efter en gennemgribende renselsesproces igen kunne rykke ind i den rigtige skole.

Med den store tilflytning til kommunen og det tiltagende byggeri på de udstykkede områder bl. a. præstegårdsjorden blev elevtallet efter krigen hurtigt så stort, at skolen måtte tænke på at oprette sin egen mellem- og realskole. Hidtil havde elever, der ønskede at tage realeksamen, måttet søge andetsteds hen. Dette savn blev nu afhjulpet. Udvidelsen af skolen er fulgt efter slag i slag, og Hasle opfylder nu alle de krav, som den nye skolelov stiller. Udover at virke som skole til daglig må den betragtes som en slags ungdomsgård, hvor 14–18 årige har husly til alle sysler i fritiden, hvor spejderne kan låne lokaler til møder i vintertiden og andre foreninger og foreningsløse rum til kurser og foredrag.

Lærer Pihlkjær gjorde hele udviklingen med, fra 1. maj 1911 som enelærer til 1922, fra 1922 til 40 som førstelærer, og fra 1940 til 43 som overlærer ved den købstadordnede skole. Han døde den 20. april 1943 og blev begravet på Hasle kirkegård.

Om Ondrup og slægten på Christiansminde

Af *Jens Carlo Andersen*

Udgivet ved *Emanuel Sejr*

Forfatteren af de efterfølgende sider, min mors bror Jens Carlo Andersen, var født i Ondrup den 28. juni 1866. Efter at have gået i skolen i Ondrup blev han 1876 optaget i Odder Realskole, hvorfra han fik afgangseksamen 1881. Han blev i vidnesbyrd til hjemmet betegnet som »en af skolens flinkeste og dygtigste elever« og blev anbragt på forreste række som »duks«. Men, fortæller han i nogle erindringer, det skyldtes måske nok, at hans mor, som det dengang endnu var brugeligt, sørgede for »send« eller »føring« til forstanderens kone, når der var slagtet eller bagt derhjemme i gården.

Efter eksamen tog han fat på landbruget i fødegården, men 1883–84 var han på Ask Højskole og 1885–86 på Tune Landbrugsskole. 1888–89 aftjente han sin værnepligt som fæstningsartillerist i København (Strandgadens kaserne). Formodentlig på grund af hans solide menneskelige egenskaber og gode uddannelse blev han udtaget til korporalskolen og sluttede som befalingsmand.

Derefter tog han igen fat på landbrugsarbejdet derhjemme, men nu som forkarl og med større ansvar.

Som eksempel på forskellen mellem datidens og nutidens ungdom kan anføres nogle linjer af Jens Andersens skildring af, hvordan hans forlovelse kom i stand. Genstanden for hans varme følelser hed Katrine og var datter af Kristen Lund, der ejede nabogården i Ondrup. Og det hedder nu i erindringerne: »Jeg var så småt begyndt at sande Herrens ord: »Det er ikke godt, at mennesket er alene« og efter nogen tids betænkning og uvished betroede jeg i en skrivelse af 2. marts 1892 mine lønlige tanker til Katrine, som da var husbestyrerinde hos sin morbroder Rasmus Christensen i Rørth, og tre dage efter ankom hendes svar med løfte om, at hun ville dele godt og ondt med mig for resten af vort liv. Vi rejste sammen til Århus, hvor vi købte

ringe ... og vekslede dem den 4. juni 1892 i lindelysthuset i vor have«.

Lindelysthuset husker jeg godt; det var udmærket egnet til stævne-møder af den art.

Men forlovelser kunne dengang være langvarige: »Atter gik tiden sin gang, og arbejdet fortsattes på sædvanlig vis. At tale med forældrene om bryllup kunne undseligheden slet ikke tillade«. Først 15. maj 1896 blev de unge gift og flyttede ind i en gård i Malskær ved Gylling, som det unge pars forældre havde købt; dog måtte de unge hver især underskrive et »arveafkaldsbevis« på 7000 kr., og der optoges et prioritetslån i Odder Sparekasse på 16.000 kr., der skulle forrentes. Og som det hedder i Jens Andersens utrykte erindringer: »Nu kom der en arbejdstid og en spekulationstid. Det skulle nu vise sig, om vi også var istand til at stå på egne ben og uden vore forældres anvisning selv kunne styre en bedrift og holde den gående på en forsvarlig og økonomisk måde«.

Det viste sig snart, at det kunne de unge mennesker – Jens Andersen var da forresten 30 år og altså ikke helt ung – det gik endda så godt, at de i 1906 besluttede at forny stuehuset: »Vi havde afdraget 4.000 kr. af vor gæld og samlet en lille kapital, og da det gamle stuehus var skrøbeligt og ikke særlig bekvemt indrettet, anså vi det nu for overkommeligt at ofre lidt for vor egen bekvemmelighed«. Men typisk nok tilføjes det: »Efter rådslagning med vore forældre lod vi planen blive til virkelighed«.

I 1911 solgte Jens Andersen imidlertid gården i Malskær og flyttede til Gylling. Han var nemlig i 1909 blevet valgt til sognerådsformand i Gylling, og dette hverv lagde så megen beslag på hans tid, at han vanskeligt kunne overkomme gårdens drift.

Det kan ikke være opgaven her at omtale Jens Andersens indsats som kommunalpolitiker. At den var betydelig fremgår af Odder Dagblads nekrolog ved hans død. Han døde på sin 83 års fødselsdag 1949. Det hedder i avisen: »Gylling sogn har mistet en stor personlighed, et højt begavet menneske, en meget dygtig kommunalpolitiker, og en mand, som Gylling sogn står i stor taknemlighedsgæld til. Gennem 34 år havde han sæde i Gylling sogneråd, deraf 29 år som formand og kasserer. I 44 år deltog han med stor dygtighed i Gylling sogns spare- og lånekasses ledelse og var kasserer og bogholder i 35 år. Han sad også i Gylling sogns menighedsråd og var i over 25 år en forstående næstformand og kasserer, var tillige gennem mange år medlem af provstiudvalget. Det var et særkende for Jens Andersen,

at alt, hvad han blev betroet, blev varetaget med pinlig omhu. En mand af hans format skal selvsagt komme til at præge sit sogn, og hans betydning kan da heller ikke opgøres med nogle ord nu ved hans død. Jens Andersen var den udprægede lokalhistoriker, en interesse han dyrkede med flid og nænsom interesse, og som gav sig udslag i udsendelsen i 1942 af bogen »Gylling sogn og dets beboere gennem tiderne«. Han fik i sin tid fortjenstmedaljen i sølv«. Lokalhistorien kunne han også udforme i solide vers, således i »En »generalforsamling« i Gylling« (1941), der er en »borgernes kavalkade gennem ca. 600 år«, hvor han lader de gamle Gylling-borgere fortælle om byen og det, der skete, mens de levede.

Som prøve på Jens Andersens gode jyske lune kan anføres et vers, han skrev i anledning af sin 70 års fødselsdag. Det lyder således:

Aldrig tiderne stille står,
 år de kommer, og år de går,
 et efter et er de svundet
 – i dag har halvfjerds jeg rundet.
 Nu venter mig kun tilbagegang
 og derefter livets afskedssang,
 kun få derover vil sørge,
 men desto flere vil spørge:
 Var dette mon dog det hele,
 vi arvinger får at dele?

Jens Andersens »flid og nænsomhed« som lokalhistoriker vil også fremgå af hans skildring af Ondrup og af hans slægt. På et enkelt punkt er der dog nogen uklarhed, nemlig med hensyn til hans oldefader, Chr. Thedike Pries' herkomst. Det meddeles her, at han vistnok var født i Hannover. I bogen om Gylling, der er skrevet senere, siges det imidlertid, at han var født i Mecklenburg. Ingen af delene er dokumenteret. Da Chr. Thedike Pries ikke findes på Åkjær i folketællingslisten 1801, kan han ikke være fulgt med v. d. Nath til Åkjær i 1794, men må formentlig være kommen til Jylland sammen med grev Heinrich Reventlow, der bl. a. ejede godset Kaltenhof i Slesvig, og som købte Åkjær 1802. I nærheden af Kaltenhof, i Dänischhagen sogn, ligger imidlertid en lille landsby, der hedder Pries, og det var da en mulighed, at Chr. Thedike Pries var født der og havde taget navn efter byen, en skik som var almindeligt anvendt herhjemme.

Men en undersøgelse i Dänischhagen sogns kirkebøger har givet negativt resultat, og Chr. Thedike Pries' herkomst fortaber sig derfor i det dunkle.

Emanuel Sejr

MIN FØDEBY

Ondrup by ligger i den sydlige del af Odder sogn på det højdedrag, som danner nord- og vest-grænsen af den store mose- og engstrækning, der går fra Norsminde fjord til Uldrup, og som skiller Hads herred i to dele.

Fra byen og dens marker, særlig ved Favrgård, er der en smuk udsigt over den lavere beliggende østlige del af herredet samt over Kattegat og øerne Fyn, Endelave, Tunø og Samsø. På den sidstnævnte kan man i klart vejr se 5 kirker. Mod vest taber udsigten sig i et stadigt opadskrånende terrain, som ved sognegrænsen på Lundhof mark igen begynder at sænke sig nedad.

Ondrup og dens naboby Morsholt er kun småbyer, og da de på grund af beliggenheden på det store, ujævne landskab, der i vinkelform skyder sin bakkede ryg ud i Ondrup og Morsholt moser, ikke har gennemgående veje, der forbinder andre byer med hinanden, er begge byer temmelig uberørte af den store færdsel, så de har i mange år henligget i idyllisk stilhed, og beboernes hovedfærdsel udover markarbejdet har gået mod nord til sognets kirke- og handelsby Odder.

Mod syd har færdslen kun været lille, da der ikke findes offentlige veje over mosestrækningen udover den 1856 og følgende år anlagte landevej mellem Odder og Horsens, og færdslen til den syd for mosen liggende genboby Ørting har derfor mest indskrænket sig til at foregå til fods.

Den voksende trafik med biler har selvfølgelig bragt nogen forandring i denne landlige ensomhed; men nogen særlig stor færdsel gennem disse to byer bliver der vel aldrig.

I fordums dage har forholdet været noget anderledes; thi da lå på skellet mellem Ondrup og Fillerup marker en kirke, den såkaldte »Ulv kirke«¹⁾ og på den gamle offentlige vej, som går langs sognets vestlige grænse og fører fra Odder til Ondrup, var der noget vest for kirken et tingsted, hvor retstrætter afgjordes under åben himmel. Endnu bærer den pågældende strækning af vejen navnet »Tingforten« eller »Tingfueten«.

Partier fra Ondrup omkring århundredeskiftet.
Postkort indsat i Jens Andersens originalmanuskript.

Der må i de dage have været en del færdsel dels til kirken og dels til tingstedet, ligesom denne vej også blev benyttet ved færdsel til Horsens, førend landevejen blev anlagt.

Ulv kirke blev allerede nedlagt for over 300 år siden, formodentlig ved reformationens indførelse, men den har i lange tider stået i ruïn, og det er først i den senere tid, de sidste rester er forsvundne.

I min barndomstid omkring ved året 1870 sås kirkens omrids tydeligt betegnet ved de mægtige kampesten, som endnu lå på deres plads i grundvolden, og ligeledes lå ringmurens sten tildels nedfaldne omkring den gamle kirkegård.

Da Favrgård og Lundhof i sin tid blev opbyggede, blev mange kampesten hentet dertil fra ruinen, og gårdejer Karl Kristensen og hans sønner, på hvis mark ruinen lå, har nu helt bortfjernet de sidste stenrester og planeret digerne, så nu er den store forhøjning »Kirkebjerg bakke« det sidste minde om det gamle Guds hus. Ved Odder Museums foranstaltning blev en stor sten med inskription: »Her stod Ulv kirke« anbragt ved pladsen og afsløret den 13. september 1934. Der skal have været en kælder eller krypt under kirken, måske har den været begravelsesplads for sognets mest ansete slægter. Endnu

kan på kirkegårdspladsen findes menneskeben, som ploven drager frem af den sandmuldede bakkeskråning.

Et gammelt sagn fortæller, at Ulv kirke og den ligeledes nedlagte Tvenstrup kirke blev bygget samtidig af to kæmper. De havde kun én stenhammer, som de var fælles om at bruge, og transporten mellem de to kirker skete på den måde, at når den ene af kæmperne havde brugt hammeren, slyngede han den med et mægtigt kast gennem luften til den anden kirke.

Da har der været rigtige kæmper til.

Ulv kirkesogn har formodentlig omfattet byerne Fillerup, Ondrup og Morsholt²), og det har vel været et anneks-ogn til Odder, mens de vestlige byer Balle, Tvenstrup og Svorbæk har hørt til Tvenstrup sogn.

Om de til Ondrup hørende jorders udskiftning fra fællesskabet har nu afdøde landinspektør Eriksen³), Odder, fremskaffet følgende

Forretningsbeskrivelse

År 1798 den 30. april indfandt landvæsenskommissionen for Skanderborg og Åkjær amter sig udi Ondrup, nemlig hr. kammerråd Lee-gaard⁴) og udi hr. kammerråd Lanngs⁵) forfald hr. prokurator Borchsenius⁶), som udi hans sted er antagen til med-kommissær, for at mellehandle denne by til udskiftning og udsættelse af samme by, udi hvilken by er 6 gårde og 3 huse, som tilhører Rodtenseje, hvoraf den ene, navnlig Morten Pedersen, er såkaldt selvejer af brug, og der er passeret som følger:

Først blev fremlagt den over byens mark afholdte taksationsforretning af 26. marts sidst og afhjemlet under Hads-Ning herreders ret den 2. april derefter, og hvorved ingen har haft noget til erindring. Derefter fremlagde landinspektør Sørensen⁷) sin skriftligt forfattede delingsplan til denne bys udskiftning, som af kommissionen blev antagen og approberet og er af følgende indhold:

Delingsplan til Ondrup marks udskiftning

Efter foregående samtale og overlæg med lodsejerne og jordbrugerne foreslås samme således:

1. Udskiftningen sker efter brug for selvejerbonden Morten Pedersen og Odder kirkejord, for de øvrige efter hartkorn.

2. Den store mose sønden marken, som ikke er takseret, bliver uden for udstykningen.
3. Smedens nordl. hus tillægges en liden haug ved vestre ende af samme, og hans søndre hus til fortov ved sydsiden og vestre ende 12 alen bred. Huset sønder i byen, som hører til Rodstenseje, tillægges tvende blokke ved søndre side til haugplads og ikke videre jord. De øvrige huse beholder deres små hauger som hidtil, dog at de mænd, som have den større end de andre, korte derfor jord i marklodderne.
4. Selvejrbonden Morten Pedersen beholder sit hartkorn 4 tdr., 3 skpr., 3 fdk., 1 alb. Jordskyld uforandret. Odder kirkejord ligeledes 5 skpr. 3 fdk. Af det øvrige hartkorn tillægges til tre huslodder 6 skpr. $2\frac{1}{2}$ alb., nemlig hver 2 skpr., $\frac{5}{6}$ alb., og de andre fem færdmænd får hver 4 tdr. hartkorn, som udgør 20 tdr., 6 skpr., $2\frac{1}{2}$ alb. hartkorns jordskyld, hvoraf Rodstenseje ene er lodsejer.
5. Til fælles grusgrav er udlagt lyngbakken i nordlige ende af Kjærsebærdal ager.
6. Der udtages ingen aparte eng-, græs- eller udlodder, så enhver får sin andel i en lod efter mål og taksation.
7. Odder kirkejord udlægges i vestre side af Kirkebjerg ager og nordvestlige ende af Gammeltoft, hvor der forhen har lagt en stor del deraf.
8. Nr. 1, Rasmus Knudsen, får hans lod på Kirkebjerg ager og Gammeltoft ager. Den østre skellinje begynder ved det nordvestlige hjørne af hans haug og derfra over Præstkjær ager og Kirkebjerg ager til markskellet; den sydvestre skellinje begynder ved det nordvestlige hjørne af nr. 2.s kålhaug og derfra mod nordvest over Gammeltoft ager.
9. Nr. 2, selvejrbonden Morten Pedersen, får hans lod sønden sidstnævnte. Den østre skellinje bliver den østre ende af hans kålhaug, den østre side af hans store skov-skitte i Heste-haugerne til den nordlige ende af Koblokkerne.
10. De tre husmands-lodder udlægges i Koblokkerne, Langholt og i sønder til mosen samt i øster så vidt bekvem.
11. Nr. 3, Knud Pedersen, får hans lod østen for og østen nr. 2.s lod. Den østre skellinje begynder ved det sydvestlige hjørne af nr. 6.s haug og derfra mod sønder eller sydøst til mosen.
12. Nr. 6, Jens Nielsen, får hans lod nordøst for, og den nordre skel-

- linje begynder ved østre ende af byen og derfra mod sydøst over syd-enden af Syve(?) ager til markskellet.
13. Nr. 5, Rasmus Nielsen, får hans lod norden for, og den nordre skellinje begynder ved det sydøstlige hjørne af hans haug og derfra mod nordøst over Tærkildstof og nord-enden af Kragedal ager til markskellet.
 14. Nr. 4, Peder Hansen, får hans lod nordvest derfor, og den vestre skellinje bliver (?) for nr. 1 forhen beskrevne østre skellinje.
 15. Følgende veje udlægges og godtgøres med 12 alen bredde:
 1. Mellem nr. 1 og 2 lodder over Gammeltoft ager. Denne vej bliver Fillerup vej og Horsens vej i stedet for de to gamle, som derimod aflægges.
 2. Sønden ud af byen til mosen ved (Kejls Ell?) på gammelt sted.
 3. Fra denne vej i sønder på det smalle af Ballen. I øvrigt fart over nord-enden af moseskifterne fra det ene til det andet.
 4. Ligeledes vej på østre ende af Kjærøbærdals agre norden og vesten om Fælleskrog og i vester med nord-siden af mosen.
 5. Over Kjærøbærdals ager til sandgraven og huslodderne ved Langholt.
 6. Til Morsholt på gammelt sted i øster.
 7. I nord til Odder på gammelt sted.
 8. Morsholt kirkevej på gammelt sted.
 Der forbeholdes fri fart og kørsel til at hente træ og gærdsel i skovskifterne, hvor belejligt ske kan, uden forhindring af den, i hvis lod skoven ligger, dog at det sker på sådanne tider og steder, at det såede korn ikke derved beskadiges.
 16. Det følger af sig selv, at træerne og buskene ikke vedkommer udskiftningen, men enhver beholder sin hidtil dertil hafte rettighed.
 17. Gaden med damme derpå bliver som hidtil til fælles brug, ligeledes forbeholdes rettighed for byen til damsted og vands tagelse i dammen ved nord-siden af nr. 2.s haug.

Ondrup, den 30. april 1798

S. Sørensen

Tillæg. I stedet for det anførte skal skellinjen mellem nr. 1 og 2 begynde straks norden smedjen.

S. Sørensen

Siden ingen af beboerne havde noget imod samme at indvende, hvilken delingsplan forhen er tilført. Således passeret på åstedet ovenmeldte dato bekræftes ved vore hænders underskrifter.

H. L. Bülow⁸). P. Leegaard. Borchsenius. S. Sørensen.

På s. t. oberstløjtnantinde de Weinigels (Rodsenseje) vegne
H. Schou¹⁰).

Som jordbrugere:

Morten Pedersen. C. Jensen. R. Knudsen. R. Nielsen.

P. Hansen. Jens Nielsen. Knud Pedersen.

Ligelydende med original-forretningen

Morgenstjerne¹¹)

Fortegnelse over en del af brugerne og ejerne af gårdene i Ondrup

Udskiftningens nr. 1, matr. nr. 3a:

Hans Hansen

Jens Sørensen 1719

Rasmus Jensen 1742

Jens Rasmussen 1767

Anders Rasmussen fra Amstrup (gift med enken)

Rasmus Knudsen fra Ørting 1794

Niels Laursen

Peder Rasmussen (gift med datteren)

Niels Pedersen

Anton Kirkegaard (død 1932)

Kirkegaards enke.

Udskiftningens nr. 2, matr. nr. 2 (Favrgård)

R. Jensen

Anders Poulsen fra Tvenstrup 1719

Ove Mikkelsen (gift med enken) 1736

Rasmus Ovesen 1759

Morten Pedersen fra Alstrup 1793

Krigsråd H. Chr. Møller 1816

C. E. S. v. d. Merwede 1823

Thomas Hansen Erslew 1824

N. J. Secher 1833 (øgede gårdens hartkorn til 14 tdr.)

P. J. D. Breckling 1856

S. P. P. Wahl 1882

Hofjægermester E. F. G. v. Lowzow 1887

Viggo Eggertsen 1905

Jakob Andersen 1915 (udstykkede en del)

Udskiftningens nr. 3, matr. nr. 4a

Frands Sørensen (2 tdr. hartkorn) } sammenkøbt af
 Mikkel Jensen (2 tdr. hartkorn) }
 Rasmus Mikkelsen Guldborg fra Tvenstrup 1719
 Peder Rasmussen Guldborg 1767
 Knud Pedersen 1793
 Anders Andersen, hvis enke solgte gården til
 N. J. Secher (Favrgård)

Udskiftningens nr. 4, matr. nr. 7a

Søren Rasmussen
 Søren Rasmus Sørensen 1719
 Peder Mogensen
 Søren Rasmussen (gift med enken) 1753
 Jørgen Espensen (gift med steddatter) 1779
 Ole Knudsen fra Smederup (gift med enken) 1791
 Peder Hansen fra Ørting 1797
 Chr. Nielsen 1800
 Simon Nielsen, møllebygger, ca. 1830
 Kristen Nielsen Lund (gift med Marie Christensen) 1866
 Johannes Baatrup 1898
 Gunnar Baatrup

Udskiftningens nr. 5, matr. nr. 6a (Ondrupgården)

Hans Clausen
 Poul Hansen 1719
 Hans Jensen (fradømt gården)
 Søren Rasmussen 1753
 Mogens Laursen 1778
 Rasmus Nielsen (gift med enken) 1793
 Jakob Nielsen (?)
 Jørgen Sørensen (boende i Morsholt)
 Christiansen
 Agerskov

Udskiftningens nr. 6, matr. nr. 5a (Christiansminde)

Søren Hansen
 Hans Sørensen 1717
 Laurs Steffensen fra Odder (fradømt gården) 1735
 Søren Nielsen 1755
 Knud Sørensen 1787
 Jens Nielsen fra Falling (gift med enken) 1796
 Jens Sørensen, Morsholt, 1805
 Christian Thedike Pries (gift med Ane Marie Mikkelsdatter) 1808
 Anders Jørgensen (gift med datteren Juliane Margrethe) 1838
 Chr. Andersen (gift med Mette Kirstine Jensen) 1862
 Chr. Alfred Andersen (gift med Signe Hansen) 1903
 Chr. Thedike Pries Andersen (gift med Else Busk Therkildsen) 1947

Under forannævnte udskiftningsforretning medtoges altså ikke fordelingen af parcellerne i Ondrup mose. Disse arealer er en del af den store dalsenkning fra Norsminde fjord til Ulstrup, der i længst forsvunden tid har været et vandfyldt sund, som endog har været sejlbart. Efter sagnet skal en hel brudeskare være forulykket under sejladsskibet over sundet.

I tidernes løb må en hævning af jorden have fundet sted, således at sundet efterhånden forvandlede til et stort morads, hvis frodige vegetation af mos og vandplanter gennem århundreder har frembragt det tørvelag, som vi nu om stunder bruger til brændsel.

Fortidens store dyr har da jævnlig forvildet sig ud i sumpen, hvor de er sunket gennem det bløde underlag uden at være i stand til at arbejde sig op deraf, og de er omsider ynkeligt omkomne, og i vore dage drager tørveskærerens jern undertiden frem for dagens lys levninger af disse fortidens kæmper såsom Elsdyr- og andre hjortetakker, uroksehorn og vildsvinets mægtige hjørnetænder, som på grund af det sure mosevands indflydelse er bevaret for tilintetgørelse; ligeledes findes undertiden egestammer, hvis sortfarvede ved, når det bliver tørt, endnu er fast og holdbart og meget vel egnet til finere snedkerarbejde.

Af disse vidtstrakte mosearealer fik hver gård og hvert hus i Ondrup og Morsholt senere tildelt en parcel, større eller mindre efter forholdene, og de ejendomme, hvis marker grænsede til mosen, blev selvfølgelig i særlig grad begunstiget ved denne deling.

Ondrup by var dengang tættere bebygget end nu, idet tre gårde – Ondrupgården og de to gårde, der blev sammenkøbte til Favrgård – lå i rad med de to nuværende gårde på gadens nordlige side. Gårdene matr. nr. 2 og 4 blev sammenkøbte af krigsråd Møller eller måske af N. J. Secher. Bygningerne blev tildels nedrevne med undtagelse af stuehuset til matr. nr. 4, som endnu ligger på sin gamle plads, og i stedet opbyggedes den vest for byen beliggende proprietærgård, som fik det velklingende navn »Favrgård«: og i sandhed, der er noget favrt ved den store gård, som den ligger der højt på marken med vidtstrakt udsigt over det østlige Hads herred og Kattegatterne og kranset med frodige marker og skove. Som foran nævnt blev en del kampesten fra Ulv kirkeruin anvendt ved Favrgårds opbygning.

Gården matr. nr. 5 var også forsvunden fra byen længe før min tid og flyttet ud på marken (Ondrupgården). Kun stuehusene af disse to gamle gårde (nr. 4 og 5) lå endnu i min barndomstid tilbage

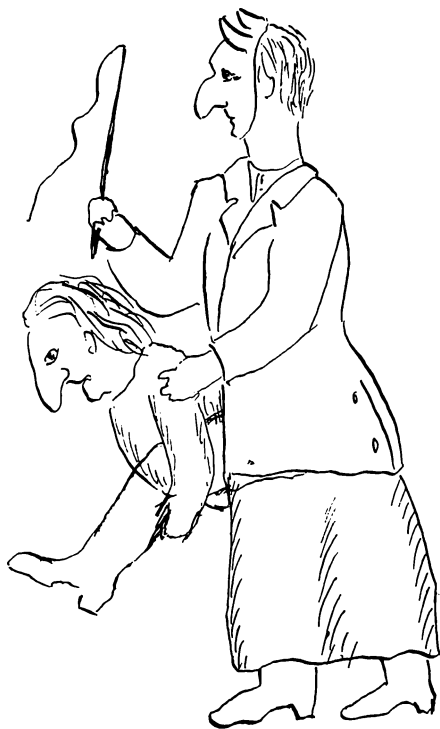
på de gamle gårdspladser. I Ondrupgårdens stuehus boede to familier, nemlig Gertrud, som var enke efter Stoffer Jakob og søster til gårdens ejer Jakob Nielsen, samt Skrædder-Karen (Jørgen Skrædders enke). Hos disse to gamle koner havde jeg jævnlig min gang i min første barndomstid. Gertrud vævede, men blev tilsidst forfalden til drik og levede i megen usselhed. En gang gik hun midt på dagen med en tændt lygte op ad gaden, og en anden dag lå hun stærkt beruset i vejgrøften, hvilket min yngre broder Christian fik at se, hvorefter han kom og fortalte, at »Gertrud var allet ned i grøften«.

Skrædder Karen var en trivelig og venlig gammel kone, veltilfreds og snakkesalig og en rigtig børneven, så hos hende har jeg tilbragt mange timer. En stor abild med honning-æbler foran hendes hus øvede også en vis tiltrækning på os børn i den tid, æblerne var spiselige. Karens søn, Søren Jørgensen, var skrædder, først hjemme, men rejste senere til Oldrup og derfra til Amerika. Karen rejste i sin høje alderdom til sin datter Ane Kirstine, som var gift med tømrer Simon i Fillerup.

Huset med have (den gamle gårdsplads) blev købt af Kristen Lund og underlagt hans gård. Huset lod han nedrive. På pladsen har den senere ejer af matr. nr. 7 a, Johannes Baatrup, opført sig et aftægtshus.

Det andet gamle stuehus ligger der endnu, og deri har boet mange familier i tiden siden gårdens udflytning. Det hørte fremdes til Favrgård og blev benyttet til bolig for arbejderfamilier. De første af dem, jeg kan huske, var Jens Rasmussen (kaldet Prins-Jens). Jeg ved ikke af hvilken grund dette øgenavn var kommen. Jens boede i huset i mange år med sin kone Maren, som var ret streng mod deres fem børn: Rasmus, Jens, Ane, Peder og Juliane. Hun havde en hvid kæp, der ofte blev anvendt på børnenes blottede bagdel til skræk og advarsel for byens andre slemme unger. Det var i øvrigt brave folk, som sled sig frem gennem fattigdommen, så godt de formåede, og opdrog deres børn til dygtige og ordentlige mennesker.

Stoffer-Karen boede i husets anden ende med sine to sønner, Jens og Kristoffer. Karens forældre husker jeg lige som gamle folk. Faderen, Kristoffer, var en tid røgter i vor gård, og moderen hed Mariane.

En Faskelavn blev Samis Jens uddyret med en Dragt ombrent som ovenstaaende. En Djævelmaske for Knudsfor, og paa Martin en gammel Kallinges Overkrop samt et Par Mandstøv. Det forestillede „Djævelen Ridd paa sin Oldemoder“. Fulgt af en beundrende Skare af Børn og yngre Mennesker gælede han Fødebyens Kjen og samlede Smaskillingen sammen paa hven, der havde lidt tilovers for denne hemmelig uskyldige Spas.

Det vekslede ellers tit med beboere i dette gamle hus. Af de bedst kendte var Sams Jens og hans kone Bodil og deres børn Jørgen og Hans. Den sidste var temmelig mangelfuldt udrustet af naturens hånd: han var skeløjet og havde et tilfælde, der lignede sankt veitsdans. Han løb rundt og trillede omkuld, og vi børn havde morskab af at høre ham fortælle om sine fejl: »A æ skjeløue, å det håe posten goe med en pind«, sagde han på sit pluddersprog, og vi andre lo deraf i stedet for at have medlidenhed med den stakkels dreng. I tidens løb er han kommen nogenlunde til kræfter og kan påtage sig noget arbejde. Han har bl. a. tjent på Dybvad, men jævnlig må han have offentlig hjælp, og hans skelende øje og dårlige gang har tiden ikke kunnet råde bod på.

Sams Jens havde nok i sin tid begået noget ulovligt og havde været i tugthuset, hvor han havde lært at sy halmsko, som han udstyrede pænt og glædede os børn med.

En anden af husets beboere, Jens Michaelsen, var stenhugger, og han brolagde pladsen i vor gård, hvor det gamle stuehus havde ligget. Han spillede på harmonika om aftenen, medens en glad skare af ungdommen dansede til de muntre toner omme i »grotten«, som fader havde stillet an i vort havehjørne af jordvolde i en runding med græsbevoksede bænke langs ydervolden.

Det såkaldte Favrgårdhus har broder Christian senere købt til bolig for hans malkerøtter.

I huset bag ved Ondrupgårdens »stuehus« boede en tid tømrer Søren Peter Poulsen og hans kone Sams Kristiane med deres børn Trine og Jørgen. De flyttede senere ned i huset ved skolen. Datteren Trine blev gift med Hans Haugaard, og vi var med til bryllup, som gik meget lystigt til med dans ovre i det gamle skolehus, hvor brudgommens gamle forældre, Hans Haugaard og Voldborg, dansede med liv og lyst. Brudgommens brødre, Jens Peter og Niels, var unge flotte karle, som også sled svært på støvlesålerne.

Efter nogle års ægteskab blev Trine desværre uhelbredelig sindssyg og boede en del år på sindssygehospitalet, indtil døden omsider befriede hende selv og familien for det kors, hun var blevet for dem alle.

Jørgen var en af mine legekammerater. Han var født den 17. november 1863 og altså 3 år ældre end mig. Vi delte meget godt og ondt sammen. En tid fulgtes vi ad til skole i Odder, men kunne ikke altid enes, og så løb jeg uden om ham for at komme først hjem,

og da hans syn ikke var det bedste, lykkedes min krigslist. I reglen var vi dog gode venner, og vore udflugter til hans moster Dorthea hørte til vore bedste sommerferiefornøjelser. Hun boede i en lille ejendom øst for Lillemosegården i Dyngby, og vi tilbragte ofte en ugestid hos hende hver sommer. Om natten lå vi i en stor dobbeltseng i hendes øverstestue; men om dagen færdedes vi mest ved havet med den gode badestrand. Når jeg nu om stunder en gang imellem besøger Katrines kusine Laura, som er gift med gårdejer Jens Jensen, Dyngby, har jeg lejlighed til at gense det lille hus ved stranden og til at minde de mange glade timer, jeg her har tilbragt i min barndomstid.

En gang, da vi var på vej til Dyngby, ville vi efter Jørgens råd gøre vejen kortere ved at gå gennem Bjerager by og over Svejgårds eng; men her mødte vi den høje mørkskæggede ejer af engen, tyskeren Voigt, som med nogle uvenlige ord bad os om at pakke os derfra, og i vor forskrækkelse måtte vi så pile tilbage den lange vej om ad Bjerager kirke.

I huset øst for Oddervejen boede Henrik Henriksen og hans kone Margrethe. De var gamle folk i min barndom, og alle deres børn var ude i verden. De havde et rart og hyggeligt hjem i det gamle hus, og de ejede trekanten nord for huset, hvorpå de holdt 1 à 2 køer. Jorden blev senere solgt til Kristen Lund til forening med hans mark. – Henrik var en lille mand, som om vinteren svang plejlen flittigt i den lille, snævre lade. De havde mange børn, af hvilke jeg har kendt: Mads, Anders, Henrik, Peder, Juliane og Ane. Anders rejste i sin ungdom til Amerika (Montana), og der var fest i hjemmet, når de modtog breve fra ham. Så kom Margrethe gerne ned til bedste-moder og moder, hvor brevene blev læst højt for en lyttende flok. Peder rejste også til Amerika, men han var vist ikke flittigt til at skrive hjem.

Længere ude på marken mod øst lå Peder Hansen (Skjolddelevs) ejendom. Dertil hørte oprindelig 6 tdr. land, som i en del år blev drevet ved vor gårds hestekraft. Da jeg begyndte at hjælpe til med arbejdet, var jeg ofte ovre at pløje og harve for P. Skjolddelev og hans hustru Karen. Deres børn, Jørgen og Mariane, kom vi meget sammen med. Jørgen var noget af en opfinder. Han averterede således engang om »en ny kemisk opfindelse«, en vifte til at hænge over væven; men da denne opfindelse vel nærmest hørte ind under fysikken, vakte avertissementet i sin tid en del munterhed. Der var meget godt ved Jørgen, og mange stykker lærred, vadmæl og halm-

måtter med meget mere vævede han til vort brug. Vi var også en tid sammen som medlemmer i Skytteforeningen og deltog i skydeøvelser ved Bilsbæk. Jørgen døde forholdsvis ung i året 1897.

P. Skjolddelev blev meget gammel og var tilsidst så tunghør, at man næsten ikke kunne tale med ham. Han havde ellers været en dygtig mand. Foruden at passe sin lille mark godt, drev han også andre forretninger: hans havebrug gav ham ofte en biindtægt ved salg af tidlige kartofler og frugt. Han var træskomand og forsynede os i mit hjem i mange år med fodtøj. Han tækkede og slagtede og var meget dygtig til husflid, lavede halmkurve m. m. Mariane holdt hus for ham efter moderens død og plejede ham trolig i hans alderdom, samtidig med at hun ledede håndgerningsarbejdet i skolen. Efter P. Skjolddelevs død blev hjemmet solgt til Søren Sørensen, Ondrup, og derefter til Niels Nielsen, og kort tid efter blev det gamle smukke, men skrøbelige hus med husløgene på mønningen nedrevet og et nyt opført i stedet.

Af byens øvrige beboere skal nævnes Anders Poulsen (Klods-Anders), som en tid havde tjent hos os. Jeg kan lige huske ham fra den tid. Efter ægteskabet arbejdede han mest for Jørgen Sørensen, Morsholt.

Kristen Husmands enke Maren var en stor, kraftig kone, som også var noget grov i sin udtryksmåde, men i øvrigt vist en meget rar og dygtig kone.

Deres hus er nu købt af broder Christian.

Tæt derved lå et lille hus, simpelt og forfaldent. Her boede først Vilhelm, som flyttede ned i Morsholt; men senere beboedes huset af Peder Hansen Bjerg. Han var meget forfalden til drik, og vi børn var ofte interesserede tilskuere, når han dinglede hen ad gaden eller snorkede i en vejgrøft. Han boede sammen med sin hustru Kirsten og mange forsømte børn i stor elendighed.

Maren Jakobs var en lille væver kone, som spandt meget for folk, og hun var barnepige for min søster Karoline. Jeg husker hende, som hun sad og vuggede og sang: »vi, vi, vi« uden nogen egentlig melodi . . . De to var i øvrigt de første beboere i vort nye stuehus, idet vuggen gik ovre i folkestuen, førend vi andre flyttede ind; men den fugtige luft i det nyopførte hus var ikke sundt for det lille barn, og opholdet derovre måtte derfor afbrydes.

Sammenbygget med »Ma'Jakobs« hus lå et andet, tilhørende sven-skeren Anders Pedersen. Det blev til en mærkelig samling bygninger, idet han både foran og bagved huset udvidede pladsen ved tilbygnin-

ger til ophold for geder, høns og en hest. Indgangen til stuerne var gennem stalden. Her boede han sammen med sin kone, Jens Hansens og Maren Frandsdatters datter Hedevig, og børnene Marie og Niels Peter. Hedevig fik skyld for at have hang til at gøre fingrene lovlig lange, og der forsvandt undertiden nogle stykker af det efter vasken udhængte linned. Engang kom hun i konflikt med deres bier, som fløj i hovedet på hende og stak, så ansigtet blev ophovnet, og øjnene var helt tillukkede. Vi drev tit løjer med Svensker-Anders' sprog, som vi ofte efterbede. Han sagde f. eks. »Det er fan eteme en go gejt, Hetvig« . . . »Gå fra mit hus!« sagde han engang til Peder Bjerg, som var fuld. »Hej, du kløddermads, hva var'et du lauet den anden dau, slou du int Niels Peter?« sagde han engang til Stoffer, som havde fornærmet hans søn. Marie rejste til Amerika, hvor hun fik det godt, og Niels Peter blev sømand.

Anders var ikke af dem, der holdt af at bestille ret meget; men han kørte omkring og handlede med fisk, klude og lignende, og hans udseende mindede en del om hans hus, idet hans klæder var lappede sammen af forskelligfarvede klude, så modeherre har han vist aldrig været. Hans og »Ma Jakobs« hus købtes af Peder Bøgh, som nedrev det og opførte et nyt hus på pladsen.

Mit bekendtskab med Svensker-Anders fik jeg genopfrisket, da jeg havde overtaget gården i Malskær. Anders var på det tidspunkt flyttet fra Ondrup og boede i et hus i Sondrup, og når han kom til Malskær på sine handelsrejser, bedede han altid hos os, fik mad og kaffe samt et par knipper halm til hesten. Grundtvigianerne kunne han ikke lide, thi de kunne ikke afse et strå til hesten. I høstens tid skete det vist undertiden på somme steder, at nogle havreneg hurtigt forsvandt fra marken og skjultes mellem Anders' vognfjæl. Engang var Anders kommen i forlegenhed ved en hestehandel, og han bad mig låne sig 200 kr. i nogen tid. »Du skal nok få pengene tilbage, thi jag er ingen kæltring«, forsikrede han. Han fik pengene, og de blev også tilbagebetalt til fastsat tid.

På den plads i vor have, som ligger langs med gaden, lå i sin tid to huse. Det nærmeste ved gården var Jens Hansens. Han var gartner på Favrgård og en meget dygtig og ordentlig mand. Hans datter var den omtalte Svensker-Anders' kone Hedevig. Længere mod vest i hjørnet ved mosevejen lå et langt hus, hvor Dorthé boede. Hun havde en søn, som hed Søren, »Dort-Søren« kaldte vi ham. Han var skrædder, og jeg husker, at han bl. a. af forskelligfarvede klude syede os et stort gultæppe, som var rigtig pænt og måske er til

endnu. – »Dort-Søren« blev mormon og rejste til Utah i Amerika.

Begge husene er forlængst nedrevne, det sidste i begyndelsen af 1870erne, og grundene blev indtagne i vor have. Niels Berthelsen og »Karen Bertels« boede også i det lange hus.

Oppe på Favrgårds mark i et hjørne af skoven »Kalhaven« lå et lille hus, hvis skrå gavle var stråttækte lige ned til jorden. Det havde vist engang været benyttet til smedje, men i min barndom var det beboet af en gammel kone, som hed Helle; hende husker jeg dog ikke meget om. Huset er forlængst jævnet med jorden.

På den modsatte side af gaden boede murer Christian Schou og hans hustru Mariane (hendes moder Maren Pedersdatter og faderen Erik (Helt) kan jeg lige huske). Deres børn, Oline, Rikke, Ane, Mine, Margrethe og Maren var af vore legekammerater. De tre sidste var trillinger, og det fortaltes, at Schou gav sig til at græde, da den store familieførgelse fandt sted. Maren døde dog, inden hun blev år gammel. De havde også haft en søn, Erik, som døde i spæd alder. En af præsterne i Ørting, Jens Peter Schou¹²), var, så vidt jeg har kunnet forstå, Christian Schous bedstefader. Schou var en dygtig murer, og han og Morten (Rasmussen) murer fra Ørting udførte murerarbejdet ved vort nye stuehus 1874.

Mariane var snakkesalig og nysgerrig og bidrog i den grad til nyhedernes udbredelse, at hun undertiden i spøg blev kaldt »Ondrup avis«. De flyttede senere hen i det hus, hvor Søren Peter havde boet, og her døde Mariane, hvorefter Schou flyttede til sin datter Mine i Oldrup. Der døde han i en meget høj alder. Schou var veteran fra treårskrigen. Han havde været underkorporal.

I samme hus boede teglværksmester Wilhelm Zichmann, som var gift med Mariane Schous søster Christiane. Han var tysker fra Lippe Detmold, og han ledede i mange år arbejdet ved Favrgård teglværk. Adskillige af hans landsmænd kom hertil hver sommer for at søge arbejde, og vi børn hørte med undren deres tyske sprog og lærte jo snart nogle af deres udtryk at kende. Der førtes i øvrigt tit et vildt og råt liv blandt de mange løse eksistenser, som her var samlede; men Zichmann var altid en pæn mand i sin optræden. Han var senere ved teglværkerne i Ørting og Odder og døde 1918 hos sin datter Frederikke i Odder.

I huset lige over for vor have boede Frederik Frederiksen (Kyh?) med sin kone Margrethe Jakobsdatter – eller Grethe, som hun altid kaldtes. De havde følgende børn: Jakob – født før ægteskabet, senere skomager i Odder – Frederik, Knud, Kirsten, Marie og Jens.

De havde ca. 1 td. land i toften (Favrgårds gamle gårdsplads), og Frederik havde mest arbejde på Favrgård. Han og Jens Jensen i mosen var i sin tid flyttet sammen med Breckling fra Gersdorffslund hertil, og de blev i hans tjeneste i mange år som ladefoged og skovfoged. Forældrene såvel som børnene var meget vel begavede, og i skolen var børnene blandt de dygtigste elever; men Frederik og Knud havde et hårdt og vildt sind, og de drog tidligt fra hjemmet for ikke at vende tilbage. Vi børn kom ofte i huset, og Grethe kunne rigtig snakke for os og fortælle mange krøniker, bl. a. om hendes og hendes mands fødeby Gylling, hvor de begge havde tilbragt deres ungdom. Hun vidste god besked om englænderne og livet på Gyllingnæs i deres tid. Frederik døde først, og Grethe kom så ned til Odder, hvor hun boede hos sønnen Jakob, og her døde hun i en meget høj alder.

I huset øst for vor gård boede, så længe jeg kan huske tilbage, Else Marie Sofie Andersen, som var datter af Anders Andersen, hvis gård blev solgt til forening med Favrgård. Hun har som ingen anden uden for familien haft tilhold i vor gård. Medens bedstemoder levede, var hun hendes daglige gæst; her opholdt hun sig mere og spiste oftere end hjemme hos sig selv, og om søndagen holdt bedstemoder husandagt med oplæsning af Birkedals prædikener for Else Marie, Gertrud, »Ma-Jakobs« m. fl. gamle koner.

Hos mine forældre var Else Marie også en daglig gæst, og mælk m. m. hentede hun her for en billig betaling. Vi børn besøgte hende ofte, og jeg husker, at jeg som lille dreng omme hos hende skulle strikke strømpebånd til fader. Der var meget godt ved Else Marie, men hun havde jo også sine særheder, og vi holdt ikke meget af hendes mad på grund af hendes ofte dryppende næse, og opvartning skulle der jo gerne til for hvert besøg. Hun var nøje med sine penge-sager, og vi syntes tit, hun var alt for sparsommelig; men hun ville kun bruge sine renter. Kapitalen måtte ikke røres. Da jeg blev større, havde jeg ofte beskæftigelse med at lave et eller andet husgeråd for hende eller med at skrive hendes breve. Hun var en af Christen Kolds første elever på Dalum højskole, og hun havde levende interesse for åndelig vækkelse. I sine sidste leveår kom hun sjældnere til gården, da hun ikke rigtig kunne harmonere med broder Christian. Hun søgte da mere over til Johannes Baatrup, hvor hun fik middagsmad og anden hjælp. Efter et kort sygeleje på Odder sygehus døde hun den 4. juli 1918 og blev begravet på Odder kirkegård den 9. juli.

Om Else Marie kunne fortælles mange krøniker, thi vi drev ofte løjer med hendes særheder. Her et eksempel: På hendes fødselsdag den 2. april samledes gerne en del kvinder af hendes bekendtskab for at bringe hende deres lykønskning, og en gang var både provst Christensen og hans frue mødte i samme ærinde. Else Marie ville gerne gøre alt for at behage de fornemme gæster og vendte og drejede sig på stolen. Magdalene sagde så: »Bliv bare siddende, vi skal nok besøge arbejdet«. Men Else Marie svarede: »Ja, men a ka da it sed mæ røuen til provsten«. Jeg tænker, provsten har moret sig kosteligt over disse ord. Ved samme lejlighed blev der lavet kaffe i en ny nikkell-kande, som blev lånt hos hendes lejere. Alt gik særdeles vel, og provsten og provstinden roste den gode kaffe, men da kanden bagefter skulle tømmes, viste det sig, at der blandt indholdet fandtes nogle sukkermærker (det var i rationeringstiden) samt en tikroneseddel, hvilket altså havde bidraget til at give kaffen sin pikante smag. Pengesedlen havde lejerens kone forvaret i kanden i den hensigt, at den skulle anvendes til jordemoderhonorar ved hendes forestående barnefødsel.

I en fortrolig samtale betroede Else Marie mig engang, at det ikke var af mangel på friere, hun var forbleven ugift, og der er også fortalt adskillige historier om hendes kærlighedsaffærer, og en af dem er bevislig rigtig. En del efterladte breve, som nu er i mit eje, viser, at hun har haft en kærlighedsforbindelse med en ung karl ved navn Søren Nielsen, eller som han i almindelighed blev kaldt, Søren hestepasser. Han var ansat af Det danske Landhusholdningsselskab til at passe nogle stutterihingste, som af selskabet var stationerede på Favrgård. Ukendt af hvilken grund blev denne forbindelse imidlertid ophævet.

Else Maries familieforhold var noget indviklede, da hendes fader Anders Andersen var gift fire gange og havde børn i hvert af ægteskaberne, så der var fire hold halv søskende.

I mange år lagde Else Marie planer angående et testamente, og det blev affattet på mange forskellige måder, idet hun stadig kom på nye tanker og ideer, hvorved hun mente, fordelingen af hendes efterladte jordiske mammon kunne blive mere retfærdig, og altsammen voldte det godsforvalter Terndrup, fader og mig bryderier, da hun, så snart lejligheden indbød dertil, ville have os til at stå hende bi med den vanskelige affattelse af testamentet.

Af gårdmændene i Ondrup kan nævnes Peder Rasmussen, som ejede matr. nr. 3. Han blev gift med sin formand Niels Laursens

datter Margrethe og fik med hende gården. De havde børnene: Ane, som blev gift med gårdmand Peter Pedersen i Bisgård, Margrethe, gift med gårdmand Rasmus Sørensen, Hølken, og Niels, der blev gift med Maren Rasmussen fra Smederup.

Peder Rasmussen havde 9 søskende, og de havde lovet hinanden ikke at gifte sig, før de kunne få en gård, hvilket løfte blev holdt af dem alle ti. Peder Rasmussen var politisk interesseret og fremtrædende ved politiske møder. Han var en tid sindssyg og var på hospitalet; men han kom over denne sygdom og var en meget agtet mand. Efter sin hustrus død blev han gift med Birthe Jensen, som overlevede ham i mange år. Der var ingen børn i det sidste ægteskab.

Sønnen Niels Pedersen overtog gården ved faderens død. Han var da kun et par og tyve år gammel. Som dreng og ungt menneske var han beundret af alle; thi dels var han et smukt menneske og dertil belevet og vel begavet. Han var blandt de første elever i den nyoprettede realskole i Odder; men ved afgangseksamen havde han uheld og fik kun små karakterer. Sammen med lærer Petersen foretog han en rejse til Skotland, besøgte bl. a. Hebriderne og så Fingalshulen.

Som gårdmand var Niels Pedersen også blandt dem, der blev lagt mærke til. Han var en ivrig handelsmand, og han havde held med opdræt af avlshingste, »Dandy« og »Hippon«. Den sidste solgte han vistnok for 12.000 kr., hvilket jo var en stor sum dengang.

Niels var tillige gudsindet og ydede ofte sine venner og slægtninge hjælp, når de kom i vanskeligheder; men herved kom det undertiden til at gå ud over ham selv, og tilsidst – vist i 1898 – så han sig nødsaget til at sælge gården. Han flyttede til Odder, hvor han blev kæmner og senere bankdirektør i Odder Landbobank. I den tid, Niels Pedersen havde økonomiske vanskeligheder, ytrede Hans Pilsgaard engang i sin medlidenhed: »A vil fandenejeme rej ham!«, hvortil hans kone Mine sagde nok så tørt: »Ku do enda rej dæ sjel!«, en udtalelse som var fuldt berettiget.

Niels Pedersen afgik ved døden den 13. marts 1933. Hans eneste datter Margrethe blev farmaceut og blev gift, men døde i en ung alder.

I gården matr. nr. 7 boede mine svigerforældre Kristen Nielsen Lund og Marie Christensen, som er omtalt andetsteds. De solgte gården i 1897 til Johannes Baatrup fra Kysing, og de flyttede derpå til Odder.

De parceller på Koblokkerne, som oprindeligt har været udmålt til husmandslodder, var senere samlede til to ejendomme, Jørgen Sø-

rensens og Peder Fallings. Sidstnævntes ejendom købte Jørgen Sørensen til forening med sin gård »Banken«. Jørgen var gift med Hanne Sørensen fra Hølken, og de havde børnene Karen, som døde i 12års alderen, og Søren Peter, der fik gården efter forældrene, men afstod den snart og flyttede til Odder som handelsmand; hans hustru, som var den mest virksomme af de to, syede for folk. Den 1. november 1937 døde Søren Peter i stor armod.

Den såkaldte Teglblændergård er ikke nævnt i udskiftningsforretningen, og den må vel have været en frisolgt parcel. Her var Karen født, som senere blev gift med Niels Teglblænder. Hendes første mand var en halvbroder til Else Marie, og han hed Søren Andersen. Hans ægteskab blev til en hel tragedie; thi Karens forældre var imod ægteskabet, og da det alligevel blev stiftet, forbød de Karens unge mand at komme til gården. Han besøgte alligevel sin hustru og havde vist taget nogle penge med sig fra et skab i stuen, hvor han var, og nu blev han anklaget og idømt strafarbejde i Københavns fæstnings-slaveri, hvor han havde opholdt sig på den tid, da hans fader døde. Opholdet varede vist et år, og han døde kort efter hjemkomsten. Under dette korte og sørgelige ægteskab var Karen dog blevet frugt-sommelig og fødte en søn, som hed Anders. Da han blev voksen, giftede han sig med Fynbo-Hans' datter Nielsine (fra den nu nedrevne såkaldte Fynbogård på Rathlousdals mark). Deres ægteskab blev også kort: Anders døde, og den unge enke giftede sig derpå med Jens Mortensen. Han var født i Randlev Kulgravgård og havde gennemgået Landhusholdningsselskabets kursus og derefter været forvalter på Lillerup. De fik børnene Anders, som døde tidligt, og Morten, som overtog gården.

Jens Mortensen havde altså fået en god uddannelse, og han havde gode evner. Hans landbrug var ikke ud over det almindelige; men det, der mest fangede hans interesse, var politik og offentlige anliggender. Han var en tid sognerådsformand, formand for landboforeningen, og en årrække var han landstingsmand. Hans hustru, som var født den 6. juni 1842, afgik ved døden den 3. november 1901, og Jens Mortensen overlod kort derefter gården til sin søn Morten, medens han selv flyttede til Odder, hvor han ægtede Morten Nielsens enke, hvis gård han overtog. Han døde dog kort efter (født 17. august 1838, død 12. juli 1904).

Morten giftede sig med Birgitte Jensen fra Gylling, og han fik mange tillidshverv i sogneråd, mejeri m. m., men med gårdens drift gik det tilbage, og efterhånden steg prioriteterne i den grad, at han tilsidst blev ude af stand til at klare udgifterne, og den 1. februar

1933 måtte han sælge gården, hvorefter han købte et husmandssted med jord på Snærild mark.

Aftægtsmanden Niels Teglblænder overlevede Jens Mortensen i flere år, så det blev et meget langt aftægtsforhold. Han havde i sine yngre dage været en vild krabat og deltaget i et togt til Grønland for at drive sælhundejagt, og efter ægteskabet med Karen var han krybskytte og drukkenbolt. Til tider kunne han dog være en dygtig arbejder, således da vi byggede stuehus, hvor håndlangerarbejdet blev udført af Niels Teglblænder. Tilnavnet havde han fået fra gården, hvor endnu kan ses ikke mindre end tre pladser, hvorpå der har været opført teglovne i kanten af Vejlskoven.

Om Niels Teglblænder kunne fortælles mange anekdoter. Her et par: En dag havde han været i Odder, og på hjemvejen var bjørnen blevet ham for stærk, så han faldt omkuld og tabte i det samme den fyldte brændevinsdunk. Proppen fløj af, og den klare væske flød klukkende ud. Niels sagde da: »Ja, do klaue dæ, din stakkel, men a ka den onde mørkeme it red dæ«. En anden gang var han kommen i samtale med skytte Højer fra Rathlousdal, som jo selvfølgelig efter bedste evne passede på krybskytterne. Niels sagde da: »Hudden æ din rådyr, Højer, for min di æ fandenmørkeme hvid i røuen!«.

MIN FØDEGÅRD

Som tidligere nævnt i beskrivelsen af udstykningsforretningen har gårdene i Ondrup indtil slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede været fæstegods under herregården Rodstenseje. Dette har således også været tilfælde med min fødegård, matr. nr. 5 a i Ondrup by, og i følge et endnu bevaret dokument har ejerinden af Rodstenseje afdøde oberstløjtnant Peder von Weinigels enke Mette Sophie Sehested ved skøde af 24. juni 1805 solgt denne gård til Jens Sørensen, Morsholt, hvorpå denne tre år senere solgte gården til min oldefader Christian Thedike Pries.

Enkelthederne ved disse to handeler ses i efterfølgende afskrifter af de oprettede skøder:

Jeg Mette Sophie Sehested, enke efter salig oberstløjtnant Peder von Weinigel til Rodstenseje med lavværge tilstår at have solgt og afhændet, ligesom jeg herved til Jens Sørensen, Morsholt, sælger, skøder og aldeles afhænder den gård i Ondrup by, som Jens Nielsen sidst havde i fæste og beboede, men godvillig har frasagt sig, med sine tilhørende jorder stående for hartkorn ager og eng 4 tdr. og

skovskyld 3 fdk. 2 $\frac{1}{2}$ alb., besætning og inventarium samt øvrige tilliggende rettigheder og pålignede forpligtelser. Køberen har betalt den accorderede købesum 1800 – siger eet tusinde otte hundrede rigsdaler – så herved for samme gives ham fuldkommen kvittering. Køberen pålægges straks at besørge gårdens bygninger assurede i brandkassen, og han må ingensinde sælge den eller noget af dens tilliggende for derved at komplettere en hoved- eller sædegård eller deraf at gøre hoveri.

Til bekræftelse under min og lavværges hånd

Rodstenseje, den 24. juni 1805

M. Sehested
enke af Weinigel

Som lavværge: H. Møller¹³⁾

At ovenstående er sket på mundtlig aftale, og at ingen købekontrakt enten mellem os eller andre på vore vegne desangående har været oprettet, bevidnes herved af køber og sælger, således som vi samme, når forlanges, med ed vil bekræfte.

M. Sehested
enke af Weinigel

Jens Sørensen
med påholden pen

Underskrevne Jens Sørensen, selvejergårdmand i Morsholt, tilstår at have solgt og afhændet, ligesom jeg herved til Christian Pries i Ondrup sælger, skøder og aldeles afhænder den gård i Ondrup by, jeg forhen har ejet, stående for hartkorn ager og eng 3 tdr. 5 skp. 1 fdk $\frac{1}{2}$ alb. og skovskyld 3 fdk. 2 $\frac{1}{2}$ alb., alt med de samme rettigheder og forpligtelser som mig med skøde af 24. juni 1805 af fru oberstløjtnantinde de Weinigel til Rodstenseje er solgt og overdraget. Og da køberen, ommeldte Christian Pries, nu har betalt mig den accorderede købesum 2200 – siger to tusinde og to hundrede rigsdaler – så gives ham herved for samme fuldstændig kvittering. Køberen pålægges at opfylde den mig med den forrige ejer af denne gård, husmand Jens Nielsen, Ondrup mark, under 20. marts 1808 oprettede opholdskontrakt.

Morsholt, den 12. september 1808.

Til vitterlighed:

Møller, Jens Larsen,
Rodstenseje

Jens Sørensen
med påholden pen

At denne handel er sket efter mundtlig aftale, og at ingen skriftlig kontrakt desangående har været oprettet, bevidnes herved af køber og sælger, således som vi samme med ed kan bevidne.

Jens Sørensen
med påholden pen

datum ut supra
C. T. Pries.

I sidstanførte skøde omtales pligten for gårdens ejer til at yde den tidligere fæster af gården en aftægt, og til bekræftelse af dette er der bleven oprettet følgende

Contrakt

Imellem underskrevne Jens Nielsen, gårdfæster af Ondrup og Jens Sørensen, selvejergårdmand i Morsholt, hvorved den første afstår sin i fæste havende gård til den sidste som sammes ejer, mod følgende vilkår:

1. Gårdens tiltrædelse sker fra dato, hvorimod Jens Sørensen forbindes at svare alle pågående skatter og udgifter, som bør udredes af gården og dens hartkorn, imod at have alle indkomster og benytte sig af denne ejendom, som han selv finder for godt.
2. Til næstkommende 1. november og fremdeles årlig, så længe jeg, Jens Nielsen og kone eller en af os lever, ydes os til underholdning: 12 skp. rug og 12 skp. byg, eller i fald jeg fandt det mere fordelagtigt, da penge derfor i forhold til capitelstakst. Så forskaffes os også lov dette år, at tørv, som vi allerede har skåren på gårdens grund, frit haves tilkøbt. For den følgende tid gives der os årlig uden betaling 10 læs tørv, som er skåret på tørvemålet, der henhører til den overdragne Rasmus Niensens hus i Ondrup, når vi derom giver begæring tre dage i forvejen.
3. Til en ko og fire får leverer Jens Sørensen os til huset for tilstundende vinter det fornødne fodring, men efter den tid får vi leveret årlig et læs godt hø af i det mindste 70 lispunds vægt.
4. De 3 skpr. hartkorn jorder af ager og eng og skovskylld $1\frac{1}{8}$ alb. på Ondrup mark, som tilhører aftægtsmandens hus sammesteds, drives med pløjning så og harvning, kornets og høets hjemkørsel og gødningens udkørsel på marken, så længe en af os lever og bebor huset, hvorved anmærkes, at der til rugen forlanges pløjet 2 gange, til byg 3 gange og til ærter og havre ikkun 1 gang ...

Ethvert af disse arbejder sker efter 3 dages forvarsel, høets og kornets indkørsel undtagne, der må foretages efter tjenlighed.

5. Skulle min kone og jeg eller en af os efter den andens død blive sindet at sælge huset til nogen anden, da fritages Jens Sørensen for tørvenes kørsel efter 2. post, høets levering efter 3. post og avling og arbejdskraft efter 4. post, hvorimod han eller en efterkommende ejer af gården alene forpligtes, om det således måtte forlanges, at give os rug og byg ren mål, altid betalt med penge som forhen meldt, i fald jeg hellere ønsker det, samt at betale i stedet for høet: 2 rigsdaler årlig.
6. Alle forbemeldte vilkår lover og forbinder jeg Jens Sørensen mig til ubrødelig at holde, og om gården skulle blive en fremmed overdraget, skal samme accord uforandret blive forbeholdt ved salget.

Ondrup og Morsholt, den 20. marts 1808

Jens Sørensen
med påholden pen

Da jeg nu er ejer af denne gård, forbinder jeg mig herved til at opfylde denne kontrakts indhold.

C. Pries.

Til vitterlighed:

Møller. Jens Larsen, Rodstenseje.

Hvor længe aftægtsforholdet har varet vides ikke bestemt, da det ikke har kunnet konstateres, hvornår Jens Nielsen og hustru Kirsten Rasmusdatter døde.

Efter at Chr. Pries en årrække havde haft gården, afstod han den til sit eneste barn, min bedstemoder Juliane Margrethe Christiansdatter og hendes mand Anders Jørgensen, formodentlig ved deres ægteskabs indgåelse den 14. november 1828. Der blev ikke udstedt noget egentligt skøde på gården for Anders Jørgensen, men hans adkomst blev senere bekræftet ved efterfølgende skrivelser:

I Odder kirkes ministerialbog findes antegnet, at ungarl Anders Jørgensen, tjenestekarl af Fillerup, og pigen Juliane Margrethe Christiansdatter, tjenestepige af Ondrup, blev kopulerede den 14. novem-

ber 1828. Hvilket herved bevidnes, ligesom og, at afgangne gårdmand Christian Pries og hustru, Ane Marie Mickelsdatter af Ondrup ikke have efterladt sig flere børn end bemeldte pige Juliane Margrethe Christiansdatter, nu gift med gårdmand Anders Jørgensen af Ondrup.

Odder præstegård, den 17. november 1838

*Gottschalck*¹⁴).

Denne Attest bedes tinglæst ved Hads-Ning herreders ret som adkomst for mig til følgende min afdøde svigerfader Christian Pries, efter hvem min kone ifølge denne attest er eneste og myndig arving, tilhørende ejendom, nemlig:

1. En gård i Ondrup med hartkorn ager og eng 3 tdr. 5 skpr. 1 fdk. $\frac{1}{4}$ alb., skovskyld 3 fdk. $1\frac{1}{2}$ alb. efter skøde fra Jens Sørensen, skrevet 12. september 1808, tinglæst 1. november 1813.
2. Et hus, bestående af 5 fag med haveplads i Ondrup efter skøde fra krigsråd Møller, dateret 20. juni 1817, tinglæst 18. oktober 1817.

På disse ejendomme hæfter bankskylden samt ophold efter kontrakt, læst 1. november 1813, og 600 rdlr. efter obligation læst 7. september 1822, så og 300 rdlr. sølv efter obligation læst 24. april 1819.

Ovenstående angives på tro og love af værdi 1600 rdlr. sølv.

Ondrup, den 19. november 1838

Anders Jørgensen

Læst under Hads-Ning herreders ret 24. november 1838 på folio 540.

Lanng¹⁵).

I ca. 34 år var mine bedsteforældre ejere af gården, som derefter blev overdraget til min fader ifølge dette

SKØDE

Underskrevne Anders Jørgensen, gårdmand i Ondrup, tilstår og herved gør vitterligt at have solgt og afhændet, ligesom jeg herved fra mig og arvinger sælger, skøder og aldeles afhænder til min søn

Christian Andersen den mig efter adkomst, tinglæst 24. november 1838, tilhørende gård i Ondrup med bygninger og underliggende jorder, oprindelig af hartkorn gammel matricul ager og eng 3 tdr. 5 skpr. 1 fdk. 4 alb., skovskylid 3 fdk. 1¹/₂ alb., nu efter frasalg af en parcel stående for hartkorn ny matricul under nr. 5 a: 5 tdr. 4 skpr. 1 alb. Gammelskat 25 rdlr. 31 skilling.

Købesummen 4000 rdlr, gentager fire tusinde rigsdaler rigsmønt, er betalt og berigtiget, og derfor skal den nævnte ejendom fra dato af tilhøre køberen Christian Andersen med de samme rettigheder, byrder og forpligtelser, hvormed den har tilhørt mig, fri og hjemlet for enhver påtale, dog at han opfylder den imellem os dags dato oprettede aftægtskontrakt, i hvilken aftægten er ansat til værdi 950 rdlr.

Til bekræftelse under min hånd vidnefast. Skrevet på Rathlousdal den 24. september 1862.

Anders Jørgensen.

Til vitterlighed

J. M. Terndrup¹⁶). Jens Hansen.

Læst i Hads herreds ret den 13. oktober 1862. prot. pag. 342 registret side 317. På den solgte ejendom hviler ingen hæftelser til Nationalbanken. 29-26 f. efter obligation tinglæst 11. december 1841.

G. Rehling¹⁷)

Efter indgåelse af forannævnte handel blev der indgået overenskomst angående mine forældres aftægtsydelse til mine bedsteforældre. Den er skriftligt affattet således:

Imellem underskrevne Anders Jørgensen af Ondrup som aftægts-tager og Christian Andersen sammesteds som aftægtsyder er i anledning af, at sidstnævnte dags dato er meddelt skøde på førstnævntes gård i bemeldte Ondrup, matr. nr. 5 a af hartkorn 5 tdr. 5 skpr. 1 alb. Gammelskat 25 rdlr. 31 skil., oprettet og indgået følgende

Aftægts-contract

1. Til fri beboelse og afbenyttelse for deres levetid forbeholdes aftægtsmanden Anders Jørgensen og hustru Juliane Margrethe Christiansdatter den lejlighed på 5 fag, som i den vestre ende af gårdens nordre hus er indrettet til stuer og brændehus, så og den haveplads 5 favne lang og 5 favne bred, som er beliggende vesten for aftægtsboligen, og endelig al frugten af de frugttræer, der fin-

des i den nordlige side af gårdens frugthave i en længde af 17 favne og en bredde af 5 favne, samt endvidere den halve frugt af de træer og buske, som findes i gårdens køkkenhave. Såvel aftægtsboligen som hegnet omkring haven skal aftægtsyderen be-standig, så længe nogen af aftægtsfolkene lever, holde i god og forsvarlig stand.

2. I den anførte bolig skal aftægtsyderen Christian Andersen eller efterkommende ejere af gården årlig levere i gode, sunde og i enhver henseende forsvarlige varer til aftægtsfolkene, så længe de begge eller en af dem lever:

5 tdr. rug, 3 tdr. byg,	} Halvdelen hver 1. november og resten den påfølgende 1. maj.
2 tdr. malt, 2 tdr. kartofler	
4 skpr. vinterhvede, 2 skpr. boghvedegryn	
2 skpr. salt, 4 pund humle	

10 snese hønseæg, hvoraf de 3 snese gemmeæg.

1½ lispund smør, hvoraf 1 lisp. om efteråret og ½ om foråret.

2 lpd. sød ost og 1 lpd. uld med halvdelen om foråret og halvdelen om efteråret.

2 lpd. rensket hør hvert efterår. En levende gris til slagting hvert efterår, hvoraf flæsket mindst skal veje 8 lpd. og flommen 12 pund.

En bedde til slagting hvert efterår, som mindst skal veje 4 lpd. kød og 12 pund talg.

2 lam, ligeledes til slagting, hvert efterår, hvoraf ethvert især mindst skal veje 1 lpd. 12 pund kød og 2 pund talg.

6 fede ænder til hver jul og 6 fuldvoksne kyllinger om sommeren til hvad tid forlanges.

20 rdlr. – er tyve rigsdaler rigsmønt – i rede penge til småfornødenheder betales aftægtsfolkene med halvdelen hver 11. december og resten hver 11. juni.

3. Til ildebrændsel skal aftægtsyderen årlig levere aftægtsfolkene i deres brændehus 12 forsvarlige læs gode, tørre tørv og en favn brænde, sidste savet og kløvet, således som det måtte blive forlangt.
4. Aftægtsfolkene har ret til hvert forår at udvælge af gårdens besætning til brug for det løbende år en ko, som aftægtsyderen besørger malket for dem til samme tider daglig som gårdens kør og bringer mælken af hvert mål til dem i deres stue. I den tid af året den udtagne ko ikke malker, leverer aftægtsyderen daglig til aftægtsfolkene 2 potter nymalket mælk i deres bolig.
5. Aftægtsyderen skal på forlangende 2 gange om året afgive anstændig befordring for aftægtsfolkene på rejser, hver gang højst 10 mil hen og lige så langt tilbage, ligesom og 2 gange årlig til og fra kirke. Han befordreder deres korn bragt til mølle og i formalet

tilstand tilbage, deres brød bagt ved hans egen bagning, og tilstædes dem fri adgang til og afbenyttelse af bryggers, ovn, grube-kedel og kar såvel som brønden og gårdspladsen.

6. Dersom aftægtsfolkene får isinde at flytte bort fra aftægtsboligen, da er aftægtsyderen ligefuldt pligtig at levere hvad i 2. post er omtalt, hvilket da bringes dem til bestemte tider på deres valgte bopæl, når denne ikke er længere borte end tre mil fra gården. For bopæl, ildebrændsel og ko betaler yderen dem i flytningstilfælde årlig 25 rbdlr. – er fem og tyve rigsdaler rigsmønt – med halvdelen hver 11. december og halvdelen hver 11. juni, altså i de samme terminer som de i 2. post ommeldte 20 rdlr., der ligefuldt vedbliver. Aftægtsfolkene forbeholder sig ret til at flytte tilbage til aftægtsboligen til enhver tid efter et halv års varsel, og når de således er flyttede tilbage, bliver alt at præstere efter de oprindelige bestemmelser.
7. I tilfælde af sygdom er aftægtsyderen pligtig at yde aftægtsfolkene, når de bo ved gården, al den pleje og opvartning, som de måtte begære, hente læge og medicin til dem og i det hele omgås dem således som for Gud og mennesker kan forsvares.
8. Når aftægtsfolkene ved døden afgår, besørger og bekoster gårdens ejer deres hæderlige og anstændige begravelse efter egnens skik og brug, om de på den tid bo i deres aftægtsbolig ved gården, men for så vidt de bor andetsteds, afholdes begravelsesomkostningerne af deres bo. Efterladenskaberne tilfalder i hvert fald deres arvinger.

Den her betingede aftægt ansætter vi på tro og love til en årlig værdi af 190 rdl., som for 5 år er 950 rdl.

Værdien er udregnet dels efter afvigte års capitelstakst dels efter gangbare priser.

For afgiften gives herved 1. prioritet i den ovennævnte gård, matr. nr. 5 a i Ondrup med underliggende af hartkorn: 5 tdr. 4 skpr. 1 alb. med gammelskat 25 rdlr. 31 skill. fremfor enhver som helst gæld.

Til bekræftelse med vore underskrifter vidnefast.

Skrevet på Rathlousdal den 24. september 1862

Anders Jørgensen. Christian Andersen

Til vitterlighed:

J. M. Terndrup Jens Hansen.

Læst i Hads herreds ret den 13. oktober 1862.

G. Rehling

I min faders tid blev gårdens areal udvidet, idet han indkøbte det trekantede stykke jord af Rasmus Jørgensens mark i Morsholt, som kilede sig ind i vor marks østlige side ved den såkaldte »Vrangsgis«, og hvis spids nåede de to store mergelgrave.

Denne handel beskrives i efterfølgende

Skøde

Underskrevne gårdmand Rasmus Jørgensen i Morsholt tilstår herved og vitterliggør at have solgt og afhændet, ligesom jeg herved for mig og arvinger sælger, skøder og aldeles afhænder til gårdmand Christian Andersen i Ondrup den mig efter adkomst, tinglæst 1. april 1848, tilhørende ubebyggede jordlod matricul nr. 9 under Ondrup af hartkorn gammel matricul 2 skpr. 2 fdk. $2\frac{3}{4}$ alb., ny matricul 4 skpr. 1 fdk. $\frac{3}{4}$ alb. med gammelskat 2 rdlr. 34 sk.

Købesummen 2000 rdlr., gentager to tusinde rigsdaler rigsmønt, er betalt, og skal derfor den nævnte jordlod fra dato af tilhøre køberen Christian Andersen og hans arvinger med de samme rettigheder og forpligtelser og byrder, hvormed den hidtil har tilhørt mig, fri og hjemlet for enhver påtale.

Under min hånd vidnefast.

Skrevet på Rathlousdal den 5. marts 1870.

Rasmus Jørgensen.

Til vitterlighed

J. M. Terndrup. Niels Christensen

Af andre skøder vedrørende gården, som nu oftest kaldes »Christiansminde«, må nævnes skøde af 24. december 1903 fra Christian Andersen til Christian Alfred Andersen:

Matr. nr.	Hartkorn Tdr.	Skpr.	Fdk.	Alb.
5a	5	4	0	1
5b	0	0	0	1
9	0	4	1	1
22	0	0	0	$\frac{1}{2}$
23a	0	0	0	$1\frac{1}{2}$
26a	0	0	0	$\frac{1}{2}$
26b	0	0	0	$\frac{1}{2}$

Købesum 49.000 kr. samt en årlig præstation, værdi 770 kr.

Skøde af 30. jan. 1947 fra Christian Alfred Andersen til Christian Alfred Andersen: matr. nr. 4 c hartkorn 1 tdr. o skpr. 2 fdk. $\frac{3}{4}$ alb. Købesum: 12.000 kr.

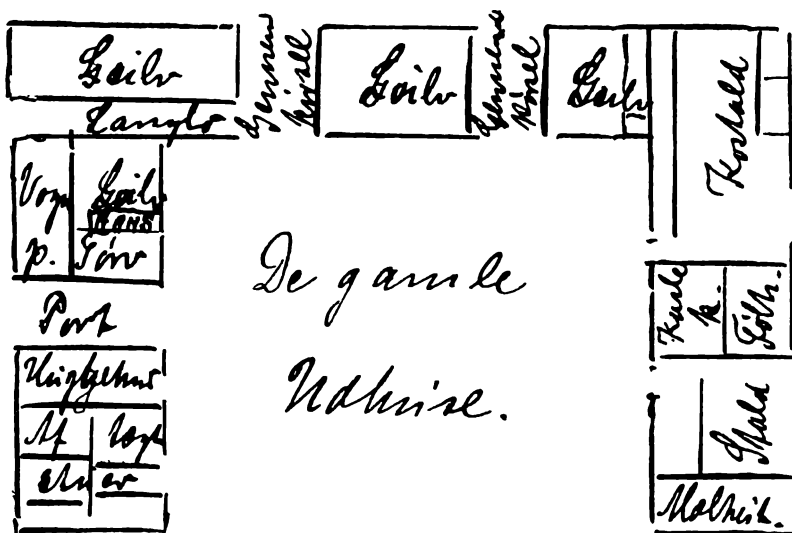
Skøde af 12. marts 1917 fra Jakob Andersen til Christian Alfred Andersen:

Matr. nr.	Hartkorn Tdr.	Skpr.	Fdk.	Alb.
4a	2	0	1	$2\frac{3}{4}$
4g	0	0	0	$2\frac{1}{4}$
4d	0	0	0	$\frac{3}{4}$

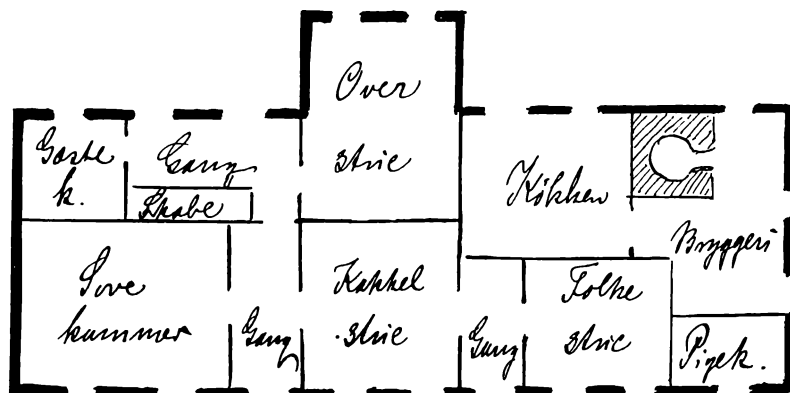
Købesum ca. 28.000 kr. Ca. 25 tdr. land à 1100 kr.

Skøde af 30. jan. 1947 fra Christian Alfred Andersen til Christian T. Pries Andersen (se senere) købesum 111.000 kr. + løsure 67.000 kr.

Af husene i min fødegård – den tidligere omtalte matr. nr. 6 – har alle udhusene, så længe jeg husker, været grundmurede, og de er opførte af min bedstefader Anders Jørgensen. Dog blev det nordlige hus ud mod gaden bygget for faders regning i begyndelsen af 1860erne, og det blev i den vestlige ende indrettet til aftægtsbolig for mine bedsteforældre.

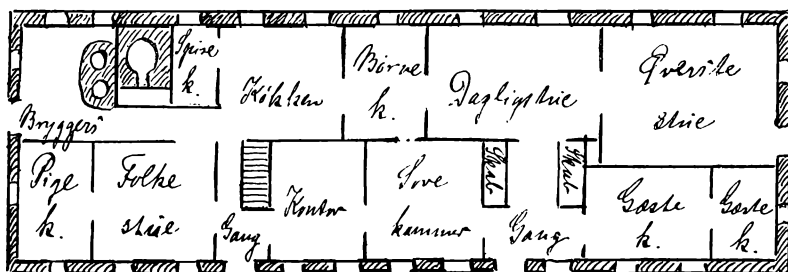

De gamle udhuse på Christiansminde.

Plan over Christiansmindes gamle stuehus.

Der er ikke sket store forandringer ved husene i det lange spand af år. Et og andet skillerum er flyttet, gulve og tage er fornyede, men ellers ser husene endnu ud som i min barndomstid. Syd for den egentlige gård på det sted, hvor møddingen i gamle dage havde plads, har min broder Christian opført et stort svinehus, og et par træbygninger har han ladet opføre til lade og redskabshus m. m., og han har ligeledes bygget bryggers, hønsehus, brændehus m. m. ved stuehusets sydlige ende.

Plan over det i 1872 opførte stuehus.

Stuehuset lod min fader forny i året 1872. Jeg kan lige huske det gamle bindingsværks-stuehus, som med undtagelse af en udbygget øverstestue blev liggende, til det nye hus var opført, og der var kun en smal gang mellem disse to huse, medens byggeriet stod på.

Der var noget hyggeligt i de gamle lavloftede stuer, og især ved den store, udbyggede øverstestue udmærkede huset sig fremfor andre samtidige gamle stuehuse. I dette hus er jeg kommen til verden.

Dette nye stuehus blev altså opført i 1872. Af bygningsmaterialet blev murstenene leverede fra Favrgårds teglværk, som på den tid var i fuld virksomhed. Tømmer og brædder var svenske og hentede i Norsminde pakhús, og teglstenene fra Flensborg hentedes også i Norsminde.

Af bygningshåndværkerne kan følgende nævnes: tømrer Søren Peter Poulsen, Ondrup, og Kristen Sveigaard, Ørting. Murer Chr. Schou, Ondrup, og Morten Rasmussen, Ørting. Håndlanger var Niels Teglblænder. Snedkerarbejdet udførtes af Frands Jensen, Odder, og glarmesterarbejdet af Mads Steffensen, Odder. Malerarbejdet var overtaget af maler Laursen, Odder, som lod det udføre af sin svend Poppe og drengen Jens Karl Kvirim(?). Svenden var dygtig til sit arbejde, men slemt fortrukken. Jeg husker af hans sange følgende:

Alle mine brødre de lever ligesom jeg, åja,
 alle mine brødre de lever ligesom jeg;
 de drikker sig fulde og lægger sig hen,
 så står de op og drikker igen –
 Alle mine brødre de lever ligesom jeg.

Og engang kom han med denne poetiske udgydelse:

Mor hun er syg, fat er gået i by,
 karlen han er ikke hjemme,
 pigen rørte grød, drengen sad og s . . . ,
 det kan jeg sgu aldrig glemme.

og det passede altsammen helt godt efter forholdene på dette tidspunkt, både for moders, faders, pigens, karlens og drengens vedkommende.

På grund af drikkeriet holdt vi ikke meget af Poppe, men drengen derimod holdt vi alle af. Han var københavner, og han havde en meget god sangstemme, som han brugte både tidlig og silde.

Søster Caroline var egentlig den, der først tog det nye stuehus i brug; thi hun og hendes barnepige opholdt sig meget i den ny

folkestue, hvilket dog ikke bekom hende helt godt, da stuerne ikke var ganske tørre, og den fugtige, kalksvangre luft var usund for et lille barn. Efter lægens råd blev hun derfor flyttet tilbage til de mere sunde stuer i det gamle hus.

Gårdens nærmeste omgivelser har heller ikke forandret sig meget siden mine bedsteforældres tid; dog er de to gamle huse, som lå langs gaden, nedrevne, og pladsen, de lå på, er inddraget i haven. Dammen syd for stuehuset er formodentlig en mergelgrav. Den har været der, så længe jeg husker, og den er et yndet opholdssted for gårdens svømmende fjerkræ, ligesom den i sommertiden afgiver vand til kreaturerens vanding.

Kort tid efter at fader havde overtaget gården, udvidede han markarealet ved køb af et trekantet stykke jord, der havde tilhørt Rasmus Jørgensen, Morsholt, og som skar sig kileformet ind i marken ved de to store mergelgrave ved »Vrangelsig«, som nu er sløjfede såvidt, at de kan behandles med plov og harve. Siden broder Christians overtagelse af gården er arealet bleven betydeligt udvidet ved køb af flere stykker af Favrgårds og Morsholts marker. Medens jeg var hjemme – indtil 1. maj 1896 – var arealet ca. 68 tdr. land; nu er det vel over 120 tdr. land.

Marken er jo temmelig ujævn med store bakker og dybe dale, og dette gælder især den sydlige del mod mosen. Der var en del benævnelser for de forskellige dele af marken, såsom: Touten (toften), Vrangelsig, Andkæret, Naurskafte, Ingrodsbakken, Kejlsdal og Kejls Eller, Skovabildhaldet og »de lange agre«. De sidste ligger i dalen lige over for »Kasusbakken«, en stor, tidligere lyngbegroet, nu med graner tilplantet bakke på Morsholt mark. På den fra Favrgård tilkøbte jord ligger »Pandebanken«, en stejl, toppet bakke, der godt kan have nogen lighed med en kæmpe-pandeskal, der trodsigt stikker sin top mod himlen, medens den med foragt skuer ned over det lave men frugtbare engstrøg ved bakkens fod. Denne Pandebanke går imidlertid sin undergang imøde, idet broder Christian har udlejet den for 500 kr. årlig til en foretagsom entreprenør, som i ubegrænset omfang tager bakkens indhold af sten, rald, perlegrus og vejgrus i brug til vejmateriale, som han leverer til kommunens vejvæsen. (Lejemålet varede 6 år og indbragte 3000 kr.).

Fire store mergelgrave på marken er i tidens løb således sløjfede, at de kan behandles med markredskaberne, og ved markvejens første drejning til venstre lå en stor dyngemergel, som Christian har ladet køre ud på Skovabildhaldsbakken. Det er på en måde en be-

sværlig mark at arbejde på, og det kniber undertiden med pløjningen, når furen skal lægges opad, og på to af de større bakker er det nødvendigt at køre rundt med ploven, så furen stadig lægges nedad. Herved bliver bakketoppen efterhånden temmelig bar, da mulden stadig arbejdes nedad, og der må smøres godt på med gødning og tørvejord. Men på en måde går pløjningen let; thi jorden er villig til at skride fra plovjernene, som straks bliver blankslidte, når nogle få furer er pløjet. Såningen foregik, medens jeg var hjemme, stedse med hånden, og efter at jeg var blevet voksen, har jeg sået mange tønder korn på marken.

Til al markkørsel måtte vi stedse bruge vidsporede vogne, og så kunne det endda undertiden hænde, at en vogn væltede, eller læsset skred af.

Vor driftsmåde var meget gammeldags med korn, græs og brak, indtil vi i 1880erne begyndte med roedyrkning. Jeg husker første gang, vi begyndte med et par rodfrugtagre: det var på de to øverste agre på Ingrodsbakken, af dem som gik mod den store mergelgrav. Jeg pløjede riller, og fader såede samtidig med en enrækket såmaskine, der var bundet til den nærmer hests yderste skagle. Maskinen var i begyndelsen forsynet med roterende børster, som skubbede frøet gennem et foranderligt hul i nedløbsrøret. Senere lavede Christensen-Aalykke i Odder maskinen om til kopsystemet.

Foruden markarbejdet havde vi om sommeren også en del arbejde med tørvekørsel, hvoraf særlig tørvene i det fra Hanne Lund i Tvenstrup arvede tørveskifte i Morsholt mose blev kørt til Odder. Om vinteren blev der gerne skovet noget brændetræ fra den i det vestre moseskifte beliggende skov.

Den del af markens sydlige ende, som grænsede til mosen, havde vi stedse i en afdeling for sig, og i denne tildels sandmuldede jord vekslede sædskiftet med rug, kartofler, havre og 2 græsmarker med et par agre i hvert skifte. Særlig for kartoffelavlens var denne ordning praktisk, og der avledes smukke, rene kartofler i den lette jord; især i agrene i bunden af Kejlsdal, hvor den bedste jord fandtes, var udbyttet gerne stort. Den såkaldte toft, som går fra gården mod øst ned i Vrangelsig, var for det meste udlagt med græs, og her blev ungkvæget gerne anbragt om sommeren.

Der var god jagt på marken med de mange dale, og især medens mergelgravene og digerne var der, afgav de læ for vildtet, som ofte kunne findes der; manganen en hare og agerhøne har fader hentet hjem derfra, og jeg hjalp ham efter bedste evne om søndagen, medens jeg var hjemme. Engang skød jeg en ræv, som lå og sov i den lille

mergelgrav på Ingrodsbakken, og fader skød en råbuk om høsten, medens vi andre gik ved høstarbejdet. Der var tre rådyr, og han havde slet ikke set, at nogen af dem var ramt, men da jeg kort efter satte korn sammen nedad bakkeskråningen, fandt jeg den skudte buk liggende ved et neg.

Vort husdyrhold var ikke særlig stort. Af heste havde vi i reglen kun fire arbejdsheste, og der blev gerne tillagt et føl årlig. Kvægholdet bestod for det meste af ca. 16 malkekøer samt en del opdræt, og særlig i 1870erne og 1880erne havde vi en god kobesætning. Fader havde været heldig med avlen af kvægstamme, som hjembragte mange store præmier fra dyrskuerne, og moder var på mejeriområdet blandt de fremmelige. Hendes smør blev tit præmieret på udstillingerne. To sølv- og en bronzemedalje samt en del diplomer gemte hun i sit sybord som erindring om den tid, og mange unge piger kom i vort hjem for at lære mejeribrug. Blandt andet sendte landhusholdningsselskabet i Sverige fire unge svenske piger hertil som lærlinge. Vi havde mejeri- eller mælkestue, som det kaldtes, i det sydlige hus. I begyndelsen kærnedede vi med håndkraft, men senere fik vi en hestegang, så kærnen kunne trækkes ved hestekraft, og mangen en time har jeg tilbragt med at trisse rundt efter en gammel hest, mens kærningen stod på. Om vinteren kørte vi is sammen i en stor dyngge, som blev dækket med tørvejord, og herfra hentede vi så om sommeren is til mælkens afkøling.

I tidens løb udartede den gode kvægrace noget. Formodentlig var der for megen indavl. Fader var ingen ivrig handelsmand, og der blev ikke anvendt krydsning med fremmede racer, og besætningens kvalitet overgik ikke længer det almindelige. Hvad der særlig bidrog til et godt resultat af kvægholdet var den gode græsning, marken stadig har ydet. Om vinteren kunne der fodres rigeligt med hø, og fader begyndte også tidligt at indse nytten af at bruge indkøbt kraftfoder, de såkaldte olie-kager. I begyndelsen (omkring 1870) var det rapskager eller hørfrøkager, der anvendtes. Senere kom cokus-, sol-sikke- og bomuldsfrøkager. I et lille rum ved siden af foderkammeret havde vi oplag af olie-kager, og her blev de i begyndelsen slået i stykker med en hammer, hvilket var et ret besværligt arbejde. En af vore gamle røgttere, Jakob Pedersen Dilbjerg, var særlig ærgerlig, da cokuskagerne kom, og han kaldte derfor kagerne »de hvid dævel«. Ved et dyrskue i Odder fik vor kosamling engang 1. præmie, og dermed fulgte ærespræmien: en kageknusemaskine, som nu afløste hammeren og gjorde arbejdet lettere.

Vort svinehold var ikke særlig stort. I min barndom havde vi kun

to aflukker til svinene i et hjørne af kostalden, men senere byggede fader et lille svinehus med plads til ca. 20 svin. Det er nu afløst af et stort svinehus, som broder Christian har ladet bygge. Af får havde vi gerne 5–6 stykker, og deres tillæg udgjorde i sommerens løb en anselig flok, som i reglen trivedes særdeles vel, da de gik frit omkring i den frodige græsning; havremarken gik heller ikke ram forbi. I sommerens løb blev der gerne solgt nogle lam til slagteren, og om efteråret blev der slagtet fire–fem fede får eller lam, der blev nedsaltede til sul i vinterens løb for gårdens talrige besætning.

Af fjerkræ holdtes altid et stort antal. Vi tillagde ikke selv gæs, men købte gerne i slutningen af høsten indtil en snes hos den gammelkendte handelsmand Niels Gade, som hvert år kom vandrende med sine drivgæs helt oppe fra Thy. Gæssene afsøgte nu stubmarkerne, og de fededes med gulerødder, korn og hvad affald, der kunne være, og til julen slagtedes og solgtes de fleste. Tillige havde vi gerne en andeflok, som boltrede sig i dammen, og moder samlede efterhånden et stort forråd af udmærket sengefyld, hidrørende fra hendes svømmende fjerkræbestand. Af høns var der gerne en flok på et halvt hundrede stykker, og mens jeg gik i skole, var det min bestilling at bære æggene til købmanden, så vankede der en femøre til mig for hver kurvfuld æg.

Den gamle stråttækte skole i Ondrup, som jeg begyndte min skolegang i, blev nedrevet og en ny skole bygget på samme plads i året 1882. Senere byggedes en ny, større skole syd for Morsholtvejen, og skolehuset fra 1882 blev derefter benyttet som forskole, og en lærerinde ansat der.

Af Kjærsminde (Jørgen Sørensens gård i Morsholt) brændte to huse, laden og det vestlige hus, i året 1892. I staldhuset i øst havde ilden også fået fat i taget, men jeg kravlede op på en stige og trak de antændte halmtotter ud af taget, hvorved huset blev skånet. Niels Pedersens karl Søren Frandsen kom mig til hjælp, og herredsfoged Nanke indstillede os derfor til en belønning, som vi modtog med 20 kr. hver.

Min familie

Min bedstefader Anders Jørgensen blev født i Fillerup i gården matr. nr. 6 den 31. marts 1804. Denne gård har ifølge landsinspektør Eriksens oplysninger haft følgende beboere:

Jens Sørensen Winther (død 1717) gift med Johanne Berthelsen

Erik Madsen (død 1728) gift med enken Johanne Berthelsen

Jørgen Andersen (død 1750) gift med Maren Pedersen

Sønnen Anders Jørgensen (død 1796) gift med Ane Kirstine Kristensen

Sønnen Jørgen Andersen (født 1771) gift med Johanne Rasmusdatter Svigersønnen Rasmus Rasmussen Kusk af Søby (ca. 1832) gift med Ane Jørgensdatter.

Min bedstemoder, Juliane Margrethe Christiansdatter, blev født i slægtsgården den 23. januar 1808. Hun var eneste barn af tyskeren Christian Thedike Pries, som vistnok var født i Hannover 1767, og hans hustru, Ane Marie Mikkelsdatter, der var født i Ørting 1774. For disse mine oldeforældre haves for oldefaderens vedkommende aldeles intet kendskab til hans oprindelige slægtsforhold. Han var indvandret fra Tyskland og havde plads på Åkjær som gartner, vistnok hos rigsgreve Friedrich Otto v. d. Nath, der overtog Åkjær 1794, og Pries købte gården i Ondrup den 12. september 1808, hvilken dato står anført på hans skøde; men handelen må være sket før den tid, thi Chr. Pries og Ane Marie holdt bryllup den 2. september 1807. Der haves heller ikke noget videre kendskab til oldeforældrenes livsfærd. En gammel kone, som har kendt Pries, har fortalt, at i sine sidste leveår holdt han mest af at sidde stille i sin stol og ryge merkumspibe. Han afgik ved døden den 14. maj 1830. Om oldemoder Anne Marie Mikkelsdatters herkomst gives der en smule oplysning i folketællingslisten fra 1787, hvor der blandt Ørting sogns beboere er anført:

Mikkel Hansen, bødkermester, 60 år, altså født 1727

og hustru Birthe Rasmusdatter, 50 år, altså født 1737

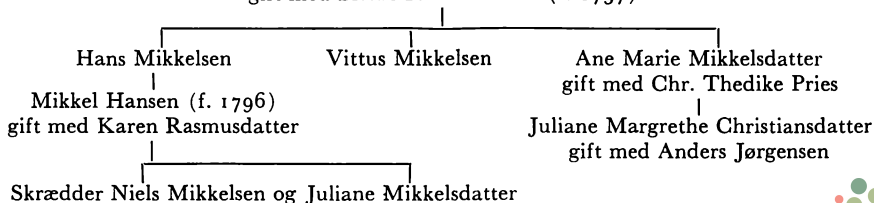
barn: Ane Marie Mikkelsdatter, 13 år, altså født 1774

barn: Karen Mikkelsdatter, 4 år, altså født 1783.

Endvidere kan der på grundlag af Ørting og Gylling sogns kirkebøger – med tilbørligt forbehold – opstilles følgende

Stamtavle

Bødker Mikkel Hansen (f. 1727)
gift med Birthe Rasmusdatter (f. 1737)

I bedstemoders barndomstid var der ingen skole i Ondrup eller Morsholt, så hun måtte gå i skole i Fillerup; og dengang fandtes cyklen og andre af nutidens bekvemme befordringsmidler jo ikke, så hun måtte tage den lange skolevej til fods. Hun havde dog ikke haft noget ringe udbytte af sin skolegang; thi hun kunne både skrive og regne, og til læsning var hun endda særdeles god.

Om bedsteforældrenes ungdomstid er ellers ikke mange minder bevarede. De indgik ægteskab den 14. november 1828. Forlovere var gårdmand Jørgen Andersen, Fillerup, og Anders Andersen, Ondrup. Det unge ægtepar overtog gården, og Christian Pries blev aftægtsmand.

Tiden var endnu ikke kommen for de store fremskridt i landbruget med mejeridrift og svinefedning; og salg af korn, rapsfrø og fedekvæg m. m. har vel været deres hovednæringsvej. Penge cirkulerede der ikke mange af blandt folk i de tider, så nogen særlig stor omsætning har der vel ikke været. Staldhuset, som endnu står, blev bygget af bedstefader og havde dengang plads til 5 heste, 12–14 køer, en fårestald og 2 rum til svin.

En halv snes rapsknive, hørbrådder, hegler, håndsolde, spinderokker og lignende redskaber vidnede i min barndomstid om, hvilke arbejder der var udførte i bedsteforældrenes tid. Kosten bestod væsentlig af hjemmeavlede produkter: rug- og sigtebrød, byggrød, mælk, øl (naturligvis hjemmebrygget), smør, flæsk og ost. Stofferne til klædedragten blev også fremstillet i hjemmet, hvor der udførtes et husflidsarbejde, som næsten slet ikke kendes nu om stunder, da alt til klædedragten kan fremstilles finere og lettere ved maskinernes hjælp.

Eftermiddagen og aftenen blev af kvinderne anvendt til kartning, spinden, strikning, syning m. m. På loftet fandtes store knipper af rusket hør, som efterhånden blev tørret i en brodegrav i diget uden for haven eller i bageovnen, hvorefter det blev brodet, skaget og heglet, førend det på spinderokken kunne forvandles til garn. Lange rækker af hørgarnsbundter blev derefter hængt til bleg mellem to stænger, og omsider gik de til væveren for at omdannes til lange lærredsstykker, der senere efterblegedes på græsmarken. Fårenes uld blev ligeledes ved hjemmearbejde kartet, spundet og vævet til vadmæl eller strikket til strømper og underbeklædning. Vore bedsteforældre ville vist få sære tanker, hvis de så de næsten gennemsigtige silkestrømper, nutidens kvinder præsenterer under de korte skørter.

Markens mergling er udført i bedsteforældrenes tid, og af de fem

store mergelgrave, hvoraf de fleste nu er jævnet således, at de kan pløjes, kan det ses, hvilket betydeligt arbejde det har været. Af redskaberne blev alt, hvad der kunne fremstilles af træ, hjemmelavet. Min bedstefader var meget dygtig til husflid, og træskovle, river og mange andre genstande af hans tilvirkning fandtes på gården i min barndomstid.

Af offentlige hverv var der ikke mange i mine bedsteforældres tid; dog blev sogneforstanderskaberne oprettet i året 1841, og bedstefader blev i december 1848 valgt til medlem af Odder sogneforstanderskab, et hverv han vistnok beholdt i en 6 års periode. Bedstefader Jens Sørensen i Fillerup var ligeledes medlem af forstanderskabet i den samme periode.

Da fader i 1863 overtog gården, flyttede bedsteforældrene over i det nyopførte nordre hus i »stoveren«, som aftægtsboligen i almindelighed blev kaldt; men bedstefader vedblev at virke efter den tid. Han ryddede bl. a. en stor del af det såkaldte Skovabildhald, så der blev nogle agre, hvor kun havde været krat af ask, tjørn og skovabild. Bedstefader levede dog ikke længe som aftægtsmand, thi i året 1868 blev han angrebet af en kræftsygdom i spiserøret, og han døde den 31. december 1868 godt 64 år gammel.

Bedstemoder overlevede ham i 22 år, og hendes stuer var et gæstfrit hjem, hvor mange havde ærinde. Lærerne ved Ondrup skole havde en årrække bopæl hos hende, og særlig i lærer Niensens tid var der ofte fest, når omegnens lærere var samlet hos ham for at dyrke musikken. Så var vor børneflokk beundrende tilhørere. Niensens eftermænd, Møller, Bjerrum og Faistrup, boede også hos bedstemoder, og hos Bjerrum tilbragte jeg mange timer med gennemgang af mine lektier til realskolen.

Mine forældre var hver dag ovre hos bedstemoder for at drikke kaffe, og når landpost Bærentsen kom, skulle dagens nyheder gennemgås, og den gamle mand, som vi var ondsksfulde nok til at give øgenavnet »sjalsposten«, fordi han gik med et sjal over sig i stedet for frakke, fik sin middagsmad hos bedstemoder hver dag. Byens folk var godmodige nok til hver især at hente posten her og skåne den gamle mand for videre omløben.

Vi børn kom også meget over til bedstemoder. Før skoletiden vankede der øllebrød og om lørdagen pandekager. Om søndagen samlede en del af byens koner gerne hos bedstemoder, som opvartede med kaffe og læste højt af Birkedals prædikener, og da der var langt til kirken, blev dette ofte en erstatning for kirkegangen. Bedstemoder

var i det hele taget en meget afholdt kone, og mange har i tidernes løb henvendt sig til hende for at betro hende deres private anliggender og modtage råd og hjælp.

Magdalene, mit søskendebarn, fik efter sin moders tidlige død et nyt hjem hos bedstemoder. Hun var kun et par år gammel dengang, og hun vedblev at have sit hjem og tilflugtssted hos bedstemoder, så længe hun var i live.

Efter kort tids sygdom afgik bedstemoder ved døden den 27. januar 1890; hun blev begravet på Odder kirkegård ved sin mands side.

NB. Else Marie – vor mangeårige naboerske – havde sin gang hos bedstemoder daglig i mange år, og her fik hun god mad og underholdning; thi bedstemoder var et selskabsmenneske, der gerne så andre mennesker omkring sig.

At bedstemoder også havde ben i næsen og kunne tage en hurtig beslutning, viser følgende eksempel: en kræmmer havde just falbudt sine varer og fået bedstemoder til at købe deraf; men som betaling ønskede han madvarer, helst et stykke flæsk. Dette blev imidlertid modtaget med ordene: »Wa do it wal knap, Juliane?«, hvorpå der resolut blev svaret: »Ja, det ved a it, men no kan do ta bodde flæsket å din sager, så kan et wal go!«

En anden gang kom det til et ordskifte med den zirlige, noget selvfolende lærer Nielsen, der boede hos bedstemoder, og hun sluttede resolut samtalen ved at sige: »Å, Di Finhans! Di er en gartnersøn, og a er en gartnerdætte, det kan wal ve lig mød«.

Mine forældre

Min fader blev født den 30. juli 1831 og døbt i Odder kirke samme år. Fadderne var gårdmand Christen Christensens kone Kirsten Jørgensdatter af Morsholt og tjenestepige Else Espensdatter af Favrgård samt gårdmændene Christen Christensen, Morsholt, og Rasmus Rasmussen af Tvenstrup samt tjenestekarl Mikkell Hansen af Ørting.

Fader levede under 6 konger, nemlig: Frederik VI til dennes død 3. december 1839, Christian VIII til 20. januar 1848, Frederik VII til 15. november 1863, Christian IX til 20. januar 1906, Frederik VIII til 14. maj 1912 og Christian X til faders død den 5. marts 1916.

Faders barndomstid er vel for ham som for de fleste dengang

hengledet i ensformig nøjsomhed uden nutidens adgang til udflugter, pynt og vellevned. Blandt faders gamle minder omtalte han undertiden Odder, som i hans barndomstid var en landsby med lutter strå-tækte huse. Det første hus med tegltag var Hotel Phønix, som blev bygget af Harald Holch efter den gamle kros brand.

I den første ungdomstid har adspredelserne sikkert bestået i leg og senere i egnens selskabelige sammenkomster samt læsning, hvortil fader altid havde megen lyst. Skolen var, som tidligere nævnt, i Morsholt, hvor »Døpen Hans« delte tiden mellem skrædderi og bør-neundervisning. Han har dog vist ikke været nogen helt dårlig lærer, hvilket en af fader udfærdiget cifferbog bevidner. Den senere lærer i Ondrup, Rasmus Andersen, som boede i faders hjem og delte kammer og seng med ham, har vel også bibragt fader en del oplysning og haft en gavnlig indflydelse på ham.

Fader aftjente sin værnepligt 1854 som infanterist nr. 340 ved 9. batt. 2. komp., som var garnisoneret i Altona. Han var ellers udtaget til dragon, men ved lodtrækningen blev han overført til infanteriet. I soldatertiden stiftede han en del bekendtskab med grænsegarnisone ns nære nabo, fristaden Hamborg, skønt adgangen dertil var forbudt for danske soldater, og ligeledes lærte han en del af det tyske sprog. Forbudet mod adgang til Hamborg blev ikke taget så højtideligt, og overtrædelse deraf medførte vist aldrig ulempe. I krigen 1864 blev han indkaldt sammen med reservemandskabet, netop året efter at han havde holdt bryllup, og da min ældste søster Julie blev født den 7. marts 1864 blev fader frikøbt, og tømrer Niels Ibsen (Odder), som var frispiller, blev hans stillingsmand. Han kom uskadt hjem fra krigen, og jeg husker, at han i mange år fik understøttelse fra mit hjem, bl. a. et læs tørv årlig.

Med hjemrejsen havde fader megen besvær; thi det østlige baneanlæg i Jylland var endnu ikke fuldført dengang, og landet var jo besat af fremmede tropper. Rejsen foregik derfor tildels ad søvejen og over øerne.

Bortset fra soldaterperioden var faders eneste ophold uden for hjemmet en kort tid, da han efter Rasmus Skjægs død var bestyrer på enkens gård i Tvenstrup. Ellers tilbragte han både sin barndom, ungdom og manddomstid i hjemmet i Ondrup og deltog i det forefaldende arbejde ved bedriften samt i de adspredelser tiden og lejligheden tilbød. Efter en af landinspektør Eriksens fortællinger kom min fader jævnlig sammen med hans fader, som i ungdomtiden havde tjeneste hos Niels Laursen i Ondrup; bl. a. gik de to ungersvende

ofte på jagt sammen. Men engang gik det dem galt: de havde anskudt en hare, som løb over markskellet og over på Rathlousdals jagtgebet. Her hentede de to jægere byttet, men det blev opdaget, og det kostede dem hver en bøde.

Min moder var født på en gård i Fillerup, som nu kaldes Karensdal. Hendes to brødre, Rasmus og Søren, var begge ældre end hende, som fødtes 3. oktober 1841. Mine Fillerup-bedsteforældres næsten eventyrlige livsfærd er skildret af deres sønnesøn, præsten Niels Anton Jensen¹⁸) i »Bondeliv i Hads Herred« (Århus Stifts Årbøger 1926), og skal derfor ikke omtales her. Moder gik i Fillerup skole hos lærer Hansen, om hvem det vides, at han skrev og måske fremsagde følgende smukke gravmindetale ved bedstefaders tragiske død. Min moder var da 15 år.

Minde
over
gårdmand Jens Sørensen af Fillerup

»Se, jeg dør, men Gud skal være med eder«. Således talte patriarken Jakob på sit dødsleje til sine elskede, og i samme ånd, om just ikke med samme ord, tog også vor afdøde medkristen afsked med de kære, der bekymret stod omkring hans dødsleje, medens han kæmpede den sidste strid. Han formanede dem alle til at bære sorgen med standhaftighed, og børnene til at være deres moders alderdoms trøst og glæde.

Denne vor kristelige medbroder blev født i Leerdrup den 25. januar 1798. I sit 32. år blev han gift med enken Karen Andersdatter her i byen, med hvem han i 25 år og 3 måneder levede et særdeles lykkeligt samliv og blev fader til 5 børn, hvoraf to allerede modtager ham i evigheden. De tre efterladte kære og velopdragne børn tilligemed hans højtelskede mage byder ham i dag med tårer det sidste farvel; thi som han var dem kær og dyrebar i livet, vil han også blive dem uforglemmelig i døden, som den kærligste og omhyggeligste mand og fader. Han havde virket og dannet det godt for sine efterladte, beskikket sit hus såvel i timelig som åndelig henseende. I ægteskabelig enighed og kærlighed, gudsfrygt og velvilje var han med kære kone et mønster for os alle. Vi sørger alle ved hans bortgang, men mest de, der stod ham nærmest og var sammenknyttede til ham med kærlighedens ømme bånd. I det hus, hvor stille huslig fryd og glæde for få dage siden tronede, lyder nu smertens suk og

klage. De fattige, hvis hjælper og ven han var, fælder også tårer ved efterretningen om den ædles død.

Lad vel du dybt nedbøjede hustru og I sørgende børn tårer rinde ved den dyrebare sidste hvilested, thi han var i sandhed disse tårer værd, men hold måde i sorgen. Søg trøst i Guds ord, der er den rene trøstens kilde. Det lærer os, at skønt herrens tanker ikke altid er vore tanker og hans veje ikke altid vore veje, er de dog stedse de viseste og bedste. Det trøster ved læren om genforeningens salige håb. Gud sårgør, men han læger også. Så længe vi vandrer i forkrænkelighedens land må sorgen ofte indtage glædens plads; thi uafbrudt fryd findes ej herved. Med Gud i tanken, med en god samvittigheds fred overgik hans udødelige sjæl ganske pludselig og uventet til de evige frydeboliger, hvor han nu nyder lønnen for sin ædle færd blandt andre Guds udvalgte. Han døde den 27. december 1855 i en alder af 57 år og 11 måneder.

Hvorfor forlod du os, du mand af ære?
Du sad jo her i lykkens blide skød.
Hvorfor forlod du dine elskte kære?
O, han den evigvise det så bød.

Henstrakt er du på dødens kolde leje,
ej aned du, din død den var så nær.
Men hvo kan fatte herrens skjulte veje?
Han tæller vore dage hver især.

Velsignet skal dit minde blandt os være,
du efterlod dig her et hædret navn.
Og ej alene dine egne kære
men mange andre føle vil dit savn.

O, du hans huldt tro ledsagerinde,
som klædt i sørgedragt nedbøjet står,
din sorg er stor, og stride tårer rinde,
men trøst dig ved, at herren alt forstår.

Og I, hans trende efterladte poter,
som gennem tårer ser til faders grav,
O, værer eders ømme fromme moder
som gode børn en trofast støttstav.

O, Gud, du evig gode milde fader,
gyd trøstens balsam her i sorgfyldt bryst,
Du aldrig dine børn forlader,
den tabte nyder salighedens lyst«.

Det var et gudfrygtigt og nøjsomt hjem, hvori moder voksede op, og det kunne ikke undgå at sætte sit præg på børnene. Foruden den almindelige skolegang deltog hun også i privatundervisning sammen med naboen, møller Søren Jensens børn. Skolestuen i kvisten findes endnu.

Sine ungdomsår tilbragte moder i hjemmet med undtagelse af et års ophold som ung pige i huset hos proprietær Breckling, Favrgård, og under dette ophold i nærheden af Ondrup er mine forældres bekendtskab formodentlig udviklet sig til en gensidig tilbøjelighed, som resulterede i, at de indgik forlovelse, og nogen tid derefter, den 15. maj 1863 – i moders 22. år – fejrede de deres bryllup. De blev viede i Odder kirke af kapellan Kirkeby, som benyttede ordene: »Gud er kærlighed, og hvo som bliver i kærlighed, bliver i Gud og Gud i ham« til tekst.

Efter mine forældres bryllup forløb tiden – bortset fra den omtalte indkaldelse til militærtjeneste – under rolige forhold. Fader var jævn, stiltfærdig, rolig og behersket i hele sin måde at være på. Han var ikke særlig politisk anlagt og blandede sig ikke uopfordret i andre folks anliggender; men når han blev spurgt til råds, kunne der regnes med et fornuftigt og deltagende svar, og manglede der en håndsrækning på en eller anden måde, gik ingen forgæves til fader.

Sin bedrift passede han godt efter datidens forhold. Han var tidligt påfærde om morgenen for at kalde på de tjenestefolk, som ikke var i stand til selv at vågne til den bestemte tid, og derefter gik han ind og tændte ild på komfuret, så der var varmt, når karlene og pigerne kom ind til frokost efter endt staldtjeneste og malkning.

Tobaksrygning havde fader en særlig forkærlighed for, og piben var sjældent kold om dagen. Den var i øvrigt et slags barometer for faders sundhedstilstand; thi var der noget i vejen med helbredet, kunne han ikke ryge.

Under dagens arbejde hjalp fader til, hvor det behøvedes: i slet ved hørivningen og om høsten satte han kornet sammen. Ved kornets hjemkørsel var det også altid fader, der satte kornet på plads på stænge og i logulvet. Når vi gik hjem fra arbejdet i marken havde han næsten altid favnen fuld af sten, som han anbragte i stendynge ved gården. Under tærskningen om vinteren lagde fader kornet i maskinen, og selv under dette arbejde havde han gerne piben i munden. Da jeg blev ældre, løste jeg ham dog gerne af som ilægger.

Fader havde sans for naturens skønhed, og undertiden kom han om sommeren hjem til moder med en smuk buket markblomster, som

han havde plukket på hjemvejen. Skønt fader aldrig søgte at spille nogen fremtrædende rolle, kunne han dog ikke undgå offentlig virksomhed. Ved et den 6. december 1870 afholdt valg blev han valgt til medlem af Odder sogneråd, og den 3. januar 1874 valgtes han til formand i kammerråd Kjørboes sted, og han blev således den første almindelige bondemand, som dette temmelig besværlige hverv blev betroet til. Gårdejer Jens Mortensen, Ondrup, som også var medlem af sognerådet, blev hans trofaste medhjælper, og jeg husker fra den tid, hvorledes de to i fællesskab arbejdede til langt ud på natten, mens regnskabsopgørelsen fandt sted. Ved udgangen af året 1877 afgik fader af sognerådet, og han blev som formand afløst af gårdejer Peder Rasmussen, Ondrup, der imidlertid døde inden et år derefter, og Jens Mortensen afløste så ham som formand.

Hvervet som vandsynsmand havde fader i mange år, og i årene fra 1878 til 1914 var han medlem af bestyrelsen for Odder Sparekasse, et hverv som havde hans store interesse. Fra den tid hidrører to i hjemmet opbevarede sølvbægere, en gave fra Sparekassen til mine forældres guldbryllup.

Mod os var han en god fader. Vore uartigheder tog han med ro og overlod til moder at tildele en lille revselse, når det tiltrængtes. Aldrig så vi ham hidsig eller opfarende, og hans tale var vel over tænkt, sindig og godmodig uden anvendelse af kraftudtryk eller eder. Dog kunne han også være gemytlig. Jeg husker således, at han engang efter en køretur til Norsminde pakhus fortalte, at han havde mødt en pige i Kysing. Hun var fra Samsø og spurgte nu fader: »Æ det int Tikiøbs goe?« Dette vidste fader god besked om, så han svarede bekræftende. »Håer di int en samsepig?« spurgte pigen videre. Herom vidste fader ingen besked, men han sluttede sig til, at når pigen vidste så god besked, måtte det vel passe, så han svarede »jow de håe«. »Mon hun æ hjem?« fortsatte pigen, og fader blev i rollen og sagde: »Ja, det troue a nok,« hvorefter pigen glád udbrød: »No, det wa godt, så goer a da int fejl!« Ved hendes ankomst til gården har det så vist sig, om hendes meddeler havde vidst rigtig besked.

Ved en anden lejlighed: i faders ungdom kom datteren i nabo-gårde, Else Marie, over for at låne et strygejern af bedstemoder, og for ikke at glemme sit ærinde gentog hun gang på gang ordet »stryg-jan«, »strygjan«. Hun kom forbi fader, der nok så polisk blandede sig i enetalen og sagde »rywjan«. Else Marie glemte derved sit oprindelige ærinde og fortsatte »rywjan«, »rywjan« og kom så hjem til sin moder med et rivejern i stedet for et strygejern.

Jens og Katrine Andersen.
Foto fra 1890'erne i familiens eje.

På grund af forskellige offentlige hverv var fader ofte hjemmefra, og det var altid et sikkert tegn, når de kortskaftede transtøvler var rensede, smurte og anbragte på kanten af komfuret ved middagstid: så vidste vi, at fader ikke blev hjemme den eftermiddag.

I maj måned 1896, da jeg tog afsked med hjemmet og rejste til Gylling, blev jeg afløst af broder Christian, der opgav sin stilling som gartner og slog ind på landbruget. I nogle år hjalp de så hinanden med bedriften; men ved Christians bryllup den 29. december 1903 overtog han gården, og mine forældre flyttede til Odder, hvor de havde købt huset nr. 99 i Rosensgade, som tidligere var beboet af fru la Cour. Købesummen for huset var 4500 kr.

Hermed blev familiens samlingssted flyttet fra Ondrup til Odder, og derhen søgte vi alle, når vi havde noget på hjerte, og når vi

Familien samlet ved Mette Kirstine og Chr. Andersens guldbryllup i 1913. Guldrudeparret sidder bag drengen i midten i forreste række. – Den unge mand, der står som nr. 2 fra venstre i næstbageste række, er udgiveren af denne artikel, Emanuel Sejr. I bageste række som nr. 4 fra venstre forfatteren Jens Andersen.

Foto i familiens eje.

ønskede råd, trøst og deltagelse i vore spekulationer, sorger og glæder, noget som altid beredvilligt blev givet fra vort gode hjem. Fader vedblev endnu i nogen tid at besøge sit hverv som bestyrelsesmedlem af Odder Sparekasse, indtil han efter at have fungeret i 36 år afgik i året 1914 og blev afløst af min broder Christian; og nu havde fader kun det lille hjems udenomsarbejder at tage vare på. Hønsene passede han og hentede jævnlig et bundt grønt til dem fra skoven, ligesom han holdt brændehuset og haven i orden.

Den 15. maj 1913 fejredes mine forældres guldbryllup i Ondrup, og alle vi børn med familie samt adskillige andre af familiens medlemmer var da samlede til denne smukke mindefest. Begge forældrene var nogenlunde raske, men faders kræfter var dog en del i aftagende. Dog kunne han stadig hver dag pusle med sin sædvanlige gerning i hjemmet. Den 31. juli holdt Jakob og Magdalene deres sølvbryllup her i Gylling, men fader kunne ikke deltage i festen. Han var for det meste sengeliggende uden dog at have nogen særlig hård og smertefuld sygdom. Det var særlig hans gamle brok-svaghed i forbindelse med alderdomssvækkelse, der nødte ham til at holde sengen. Det kunne tydelig mærkes, at alderen gjorde sig gældende og krummede hans før så lige ryg mer og mer.

Sengen blev nu hans stadige opholdssted for næsten to år, men med sin sædvanlige tålmodighed fandt han sig godt i det ensformige liv. Han læste sine aviser og så ud på gadens færdsel. Altid var han klar over vindens retning ved at betragte skyernes træk, så han kunne stadig, når vi besøgte ham, meddele os, om vi havde haft vinden for eller bag, og sin åndsfriskhed blev han stadig ved at beholde, hvorimod hørelsen blev noget svækket.

Efter nytår 1916 svandt kræfterne mer og mer, og fader så sig ikke længer i stand til at rejse sig i sengen, men måtte løftes op, og han kunne slet ikke støtte på benene. Vi brødre og svoger Jensen skiftedes jævnlig til at afløse moder og søster Caroline med at være hos fader om natten, tildels et let hverv, da han ikke havde mange fordringer. Midt i februar havde han et slemt forkølelsesanfald med megen hoste, og da han ikke havde magt til at hoste igennem, blev hans åndetræt tungt og lydeligt. Mandag den 28. februar var jeg hos ham om natten. Der var da en kendelig tilbagegang. Vi kunne næsten ikke høre, hvad han sagde, da han ikke havde kræfter til at føre røsten igennem. Appetiten svandt helt hen, og moder måtte nøde ham til at tage en enkelt mundfuld mad. Næste nat, jeg var hos ham, var fredag den 3. marts. Tilbagegangen var endnu mere

kendelig: han henlå tilsyneladende bevidstløs, en tilstand som varede de sidste tre døgn. Han kom ikke op og nød intet; vandet gik i sengen, øjnene var lukket og underkæben nedsunken. Kun det korte åndedræt og enkelte bevægelser med hænderne tilkendegav, at der endnu var liv. Han fattede engang imellem med begge hænder i sengetæppet og syntes at ville føre det op for at tørre sig. Vore spørgsmål syntes han ikke længer at forstå. Jeg gik lørdag morgen efter moders ønske ned for at tale med læge Frandsen, som også kom op ad dagen uden dog at kunne yde nogen hjælp, og han sagde rent ud, at der var kun døden at vente efter. Det bar tydeligt mod afslutningen. Den kom dog først søndag formiddag, fastelavns-søndag den 5. marts 1916, og den kom ganske stille med et par sidste suk, og alt var forbi.

Vi var hjemme i Gylling den dag og havde just fremmede i svoger Kristian og Mathilde fra Vejle, da broder Christian fra Ondrup meddelte os budskabet i telefonen. De nødvendige foranstaltninger påtog Christian sig at besørge, og tirsdag aften var vi i Odder for at føre liget i kapellet: efter en salme talte Jensen, Nølev, rigtig smukt om faders hæderlige livsvandel, og vi førte så liget i ligvognen til kapellet. Kirkegaard, Johannes Baatrup, Niels Pedersen, morbroder Søren samt de nærmeste naboer var mødte, og de blev beværtede med vin og kage og fulgte med ned til kapellet.

Begravelsen afholdtes den 13. marts. Kisten var allerede aftenen forud indsat i kirken, som ved begravelsen var helt fuld af mennesker. Efter to salmer holdt broder Rasmus en lille tale, hvori han udviklede, hvorledes vort hjem i lang tid havde haft mørkets og dødens skygge i udsigt. Han fremhævede faders tålmod til at bære den lange sygdom uden klage, hans redelighed over for sine undergivne og hans hjælpsomhed mod sine medmennesker samt hans hjertensgodhed mod sine børn og sin familie. Efter en anden salme mindede provst Christensen ligeledes om faders smukke og hæderlige levnedsløb. Vi brødre, Jensen, Emanuel og Kristian Laursen bar derefter kisten til graven, og Rasmus forrettede jordpåkastelsen, hvorefter vi sang »Kirkeklokke«. Rasmus takkede forsamlingen for den venlige deltagelse både under faders sygdom og i dag ved hans begravelse, og han indbød dernæst forsamlingen til at drikke kaffe på Centralhotellet. Vist over hundrede mennesker fulgte også med, og vi kunne lige få plads i den store sal, hvor et smukt kaffebord var dækket. Efter kaffen sang vi »Dagen går med raske fjed«, og forsamlingen tog afsked.

Familien samledes nu i hjemmet til spisning. Julie, Klara og Kirstine fra Ødum samt lærer Sørensen fra Tiset var med. Ud på aftenen tog vi afsked, efterhånden som togene afgik.

Odder Dagblads nekrolog: *Christian Andersen*, Ondrup

Med denne mand, som i dag er stedt til hvile på Odder kirkegård, forsvinder en af de gode gamle typer af en jysk bondemand, en mand med en sjælden begavelse, men ved siden heraf med en ligeså sjælden beskedenhed. Aldrig søgte han at gøre sig gældende, uden at hans medborgere kaldte ham.

Gården i Ondrup overtog han efter sin fader, en mand af lige så beskeden natur, men med et hjem, som var præget af en sjælden hjælpsomhed, særlig mod småfolk. Dette præg har Christian Andersen og hustru i deres lange samliv i fuldt mål bevaret for deres hjem.

Christian Andersen havde ikke besøgt anden skole end den i Ondrup, men ved hjælp af sin klare forståelse, havde han imidlertid ved læsning og hjemmearbejde tilegnet sig kundskaber, som i fuldt mål kunne opveje det, andre havde fået på højskolerne. Et bevis herpå havde man, da han som sognerådsmedlem måtte overtage formandsposten i Odder sogneråd ved den gamle, dygtige kammerråd Kiørboes afgang, idet han røgtede denne plads fuldt tilfredsstillende. I den lange årrække, han sad i Sparekassens bestyrelse, var han et skattet medlem, ikke som den meget talende, men som den solide arbejder; og ved afgørelsen af spørgsmål af vigtighed satte hans kolleger altid pris på at høre hans mening.

Nu er han borte, og hans navn vil næppe blive nævnt viden om land; men her i kredsen, hvor hans færd og virken, såvel i hans hjem som i vort samfund, er kendt af alle både store og små, vil han sikkert mindes længere end mange andre, mere fremtrædende mænd, som den stille, retskafne, pålidelige og uegennyttige og hjælpsomme mand, han var. Et menneske, godt at mindes i vor rastløse tid.

Faders død gjorde ikke nogen afbrydelse af familiens besøg i hjemmet i Odder, hvor vi altid var velkomne hos moder og søster Caroline, og i godt 11 år benyttede vi os i fuld udstrækning af deres gæstfrihed, indtil der påny indtraf forandring i de hjemlige forhold.

Tirsdag den 27. september 1927 afgik min kære moder Mette Kirstine Jensen ved døden. Jeg var just i færd med at revidere brugs-

foreningsregnskab sammen med Niels P. Nielsen, da telefonen ringede kl. ca. 5^{1/2} eftermiddag, og broder Rasmus, som just var kommen hjem aftenen i forvejen, meddelte, at døden var kommen for ca. en time siden. Dette budskab kom ikke uventet; thi allerede først på sommeren begyndte moders ellers så gode helbred at svigte, og det fandtes ikke rådeligt, at hun blev ene hjemme, medens søster Caroline var på kontoret. De flyttede derfor om til svoger Jensen og søster Julie, som just havde taget afsked med skolelærerembedet i Nølev den 1. april 1927, og her i huset i Sandager Alle blev moder boende til sin død.

Helbredet var dog tåleligt i længere tid. Hun kunne være på færde hver dag og var også livlig og interesseret, ville gerne spille kort med os, når vi kom på besøg; kun hørelsen blev det småt med, så vi skulle tale temmelig højt til hende. Den 13. september 1927 havde hun imidlertid det uheld, idet hun rejste sig fra stolen, at falde om på gulvet. Hun måtte hjælpes op på stolen igen, og her blev hun siddende til sengetid, men hun måtte også hjælpes til sengs. Det mentes, at hun havde stødt sig lidt overfladisk, men da læge Møller blev tilkaldt næste morgen erklærede han, at benet var brækket (lårhalsbrud).

Nu kom der en streng tid for moder og os alle, især for de tre i hjemmet, hvis lod det blev at pleje hende i den sidste tid. Der blev hverken ro nat eller dag; thi moder trængte ofte til hjælp, hvilken hun altid fik med rørende omhu. Lægen mente ikke, det ville være formålstjenligt at sætte benet i stræk for at få brudet helet. Han kunne se, hvorhen det bar, og han mente, at yderligere foranstaltninger blot ville bevirke en forøgelse af moders smerter.

Lørdag den 17. september tog Katrine og Magdalene til Odder og havde suppe med. Det stod nogenlunde til. Broder Rasmus kom hjem et par dage, og vi var der samtidig den 20. september. Moder talte lidt med os, men syntes træt og lå for det meste hen i en døs. Mandag den 26. var jeg i Århus og traf her Anna fra Ødum. Hun var just på hjemvejen fra Odder. Da jeg kom tilbage til Odder, gik jeg op for at se, hvorledes det stod til. Huset var fuldt: Christian med søn fra Astrup, frk. Albech, Amanda Andersen, Kirkegaard (som var stærkt bevæget), Kaj med broder fra Fillerup og flere andre var der. Moder syntes træt af alle disse besøg og talte kun lidt. Jeg havde en flaske vin med, og hun nød et glas, men sagde, at så skulle vi andre også have et glas, hvilket skete.

Hun spurgte om, hvornår det var hendes fødselsdag og ønskede,

at vi så ville komme den dag. Det var vist de sidste ord, jeg hørte fra hende, og de kom også til at slå til: vi kom allesammen på hendes fødselsdag – men til hendes begravelse. Hun holdt min hånd længe i sin, da jeg tog afsked, men hun sagde ikke noget. Lægen var der også, mens jeg var der, men hun erklærede, at der ikke var noget at gøre udover, hvad der tidligere var ordineret.

Næste morgen tog Magdalene med rutebilen til Odder, og hun kom tilbage med den besked, at det gik stadig tilbage, og nogle timer senere kom så døden som en befrielse. Der havde været en del smerter om formiddagen, men da lægen kom, gav han moder en morfinindsprøjtning, som lindrede, så hun sov stille hen. Det var dog knapt ventet, at døden ville komme så tidligt. Jensen var til sin søster Hannes datters bryllup i Halling, og Karoline var på kontoret, så Julie og Rasmus var ene hos moder, da hun døde. Onsdag den 28. om morgenen tog Katrine og Magdalene med rutebilen til Odder for at hjælpe til med at lægge moder i kiste, og om eftermiddagen kl. 5^{1/2} kørte Holm for Jakob og mig derhen.

Der samledes nu de fleste af familiens medlemmer og en del venner i murermester Møllers stuer, hvor kisten stod. Vi sang to salmer, og Rasmus holdt en lille tale, hvori han fremhævede moders hjem- og slægtskabskærlighed. Han omtalte hendes forhold til familien og til andre folk og de hjem, hvori hun havde boet, samt hvor svært det havde været for hende at forlade det tilvante. Han takkede gamle naboer og venner og bragte en tak til moder fra os børn, og han sluttede med en tak til Gud, hvorefter han fremsagde trosbekendelsen og fadervor.

Det forsamlede følge, vel ca. 30, gik derpå bag ligvognen til kappellet, hvor vi satte kisten ind og sluttede med en salme. Derefter tog de fremmede afsked, og familiens medlemmer vendte tilbage til hjemmet i Sandager Alle. Vi drak kaffe og talte om familieanliggændernes ordening. Vi kørte hjem kl. ca. 9. Magdalene og Katrine hjalp til med begravelsesforberedelserne lørdag og søndag. Magdalene blev i Odder om natten. Mandag den 30. oktober kl. 9^{1/2} kørte Holm for Katrine og mig til hjemmet i Rosensgade nr. 99. Her samledes efterhånden de fleste af familiens medlemmer: Klara Varfeldt fra Skanderborg, Rasmus med familie og Christian fra Ødum, søster Julies sønner og dem fra Ondrup. Vi spiste frokost, hvorefter vi gik og kørte til kirken, som var smukt pyntet.

Efter salmen »For dig, o, herre« holdt pastor Meldgaard en kort tale og begyndte med ordene »Gud er kærlighed«, og han skildrede

smukt, hvorledes kærligheden skal være ledetråden i samlivet med mennesker og forholdet til Gud.

Pastor Meldgaard skulle andetsteds hen til et møde, og han forlod derfor kirken. Efter salmen »Hil dig frelser og forsoner« talte broder Rasmus: Det er et mærkeligt sammentræf ved denne lejlighed, sagde han, at den foregående taler – uden at vi har talt sammen derom, og uden at jeg tror, han kendte dette forhold – netop benyttede samme tekst ved moders begravelse, som var benyttet ved hendes bryllup: »Gud er kærlighed, og hvo som bliver i kærlighed, bliver i Gud og Gud i ham«. Dette var vielsestalens tekst, som moder så ofte har talt om; og da hun havde en god hukommelse, kunne hun citere store dele af talens indhold. Han skildrede nu, hvorledes hendes liv var levet i kærlighed, først i det beskedne, nøjsomme hjem i Fillerup, hvor den gudfrygtige fader, som dengang godt kunne gå i kirke hver søndag med træsko og hvide uldstørper på, og den prøvede moder levede deres ægteskabsliv sammen med tre børn. Dernæst overførte hun sin kærlighed til det nye hjem i Ondrup, til hendes mand og senere til den talrige børneflokk, og heller ikke manglede kærligheden i hendes sidste hjem i Odder, hvor alle vi børn havde vort samlingssted, og hvor familiens øvrige medlemmer, gamle tjenestefolk, venner og naboer, tidligere lærere og præster gerne ville aflægge besøg i det gæstfri hjem. Heller ikke i gudsforholdet manglede kærligheden. Der er så mange almindelige mennesker, der undser sig for at give dette forhold tilkendende, men det var ikke tilfældet for moders vedkommende. Han bragte derefter en sidste tak til moder for hendes kærlighed og en tak til Gud, fordi han nu havde befriet hende fra hendes smertensleje, og han omtalte, at i de sidste to leve-dage sagde hun kun lidt; men når vi kom til hendes leje, holdt hun længe vore hænder i sine. Hun foldede ofte hænderne som til bøn, og hendes sidste ord var »tak«.

Efter talen sang vi salmen »Som dug på slagne enge«, og broder Christian og jeg samt fire af de unge i familien bar derpå kisten og sænkede den i graven ved siden af faders hvilested. Rasmus forrettede jordpåkastelsen og læste velsignelsen, og vi sang til slut verset »Så rejser vi til vort fædreland«. Katrine var ikke med i kirken, men blev hjemme for at ordne anretningen. Der var et talrigt følge, vistnok så mange som kirken kunne rumme. Det var blevet bestemt at følge den ny skik i Odder, hvorefter der ikke sker nogen indbydelse til følget om at samles til kaffedrikning, men efter begravelsen samlede familien og enkelte indbudte i Rosensgade nr. 99. Kristian Lund og

Mathilde, lærer Sørensen og hustru, Tiset, deltog i kaffedrikningen og tog derefter afsked.

Den nærmeste familie, som blev tilbage, gik senere en tur til kirkegården, hvor graven allerede var tilkastet og dækket med over hundrede tilsendte kranser. Blandt disse var mindst syv signerede, nemlig to venner i Ondrup, en fra Gylling sogneråd, en fra Gylling menighedsråd, en fra Dansk Kvindesamfund, en fra lærerpersonalet i Ødum og en fra Odder Sparekasse. Vi var inde i kirken og beså den nymalede og restaurerede prædikestol og forlod derefter kirkegården, hvor efterårsstormen sang sin monotone gravsang over de døde hvilested.

Vi gik påny til hjemmet, hvor vi spiste, og dernæst tog forsamlingen efterhånden afsked. Holm kom og kørte for os hjem kl. ca. 10.

Odder Dagblads nekrolog

Enkefru Mette Kirstine Andersen, enke efter gårdejer Chr. Andersen, Ondrup, blev i går begravet fra Odder sognekirke. Fru Andersen var en ualmindelig flittig og dygtig husmoder, som forstod at gribe sagen rigtig an på alle de ting, en husmoder på en gård har at varetage. Inden andelsmejerierne kom, havde hun det lov på sig, at hun var en af de kvinder i Hads herred, som kærnedede det bedste smør, og mange vordende husmødre har i hendes hjem fået den gode uddannelse, som senere blev af så stor værdi for dem. Hun var i det hele taget en prægtig kvinde, som fik betydning for dem, der lærte hende at kende. Ved jordefærden i går var kirken fyldt til sidste plads, og der var sendt mange blomsterdekorationer. Pastor Meldgaard holdt en kort og smuk tale over den afdøde, idet han talte om Guds kærlighed. Derefter talte sønnen, pastor Andersen, Ødum, som i sin stærkt personlige og inderlig følte tale overførte pastor Meldgaards ord på sin moders liv og virksomhed. Pastor Andersen forrettede jordpåkastelsen og rettede sluttelig en tak for den store deltagelse.

Torsdag den 30. juli 1931 var efter indbydelse fra broder Christian og Signe i Ondrup familiens nærmeste medlemmer samlede i familiegården i Ondrup for at højtideligholde faders 100 års fødselsdag. Til stede var alle vi fem søskende tildels med pårørende (af Nølevbørnene manglede Jens Theodor), og broder Christians børn var jo

ikke alle hjemme. Tillige deltog Baatrup med søn og datter samt Kirkegaards hustru (ægtefællerne var syge).

Vi drak kaffe og gik en tur i mark og skov. Med særlig interesse besøgte vi grusgraven i »Pandebanken« ved mosen, hvor driften er udlejet til vognmand Carl Pedersen i Odder. Her var opstillet en lille petroleumsmotor, som trak et sorterværk med elevator. Materialet, som fremskaffedes i vældige dynger, bestod af store sten, ral i tre sorter og skarpt grus til støbning eller vejbelægning. Fire mand var beskæftiget ved virksomheden.

Efter hjemkomsten spiste vi aftensmad, og derefter blev fader mindet af broder Rasmus, som omtalte vor families mangel på anlæg for og tilbøjelighed til at arrangere familiefester. Han gik derpå over til en beskrivelse af faders liv, som for størstedelen blev tilbragt i gården, hvor vi var samlet – og af poesien i faders livsførelse. Han var jo den stilfærdige, rolige og besindige mand, som ikke var meget talende og aldrig talte uovervejede ord. Om hans tilbageholdenhed, når det gjaldt opnåelse af anseelse og ære. Og dog blev der betroet ham adskillige samfundshverv, bl. a. stillingen som den første sognerådsformand af bondestanden i Odder sogneråd, og hans mangeårige virksomhed i Odder Sparekasse, hvilke hverv – såvidt familien bekendt – blev varetaget med god indsigt og på samvittighedsfuld måde. Om nogen foregangsvirksomhed fra faders og moders side vidner også de mange præmier, der i sin tid tildeltes gårdens besætning og smørproduktion. Som eksempel på faders livspoese påpegede han hans sans for, hvad der var kønt. Det lille lysthus, han havde indrettet ved Skovabildhaldet, hvor moder kunne hvile sig, når de var på vandring i marken; de smukke buketter af markblomster, som han forstod at samle og ordne smagfuldt; hans musikalske evner, der gav sig til kende trods manglende sangevne. Da Caroline var på Fyen, kom han efter sin morgenvandring ind til moder og sagde, at han lige havde været ude og hilset på Caroline (set over til Fyen). Det kønne familieliv med de små »anledninger« til en ekstra kop kaffe (dolkaffe), hvilket tilsidst omformedes således, at en kop ekstrakaffe gik over til benævnelsen »en anledning«. Endvidere omtalte han det gode hjem, vore forældre havde beredt for os børn, og faders jævne, stilfærdige livsførelse, som ikke har givet anledning til større brydninger eller mindeværdige begivenheder for omverdenen, men som for os børn står som et minde i det skønneste lys.

Rasmus bragte endvidere en tak til Christian og Signe, fordi de havde indbudt til denne mindefest, og han ønskede, at vort gamle

hjem uanset de vanskelige tider dog må kunne bevares som en slægtsgård i familiens eje i lange tider, så vi engang imellem kan have den glæde at samles på den plet, hvor vi har tilbragt den skønneste del af vort liv.

Emanuel holdt derefter en tale på de yngres vegne. Han fremhævede faders rolige og alvorlige væsen, som havde bevirket, at børnebørnene mere kunne slutte sig til den milde, meddelsomme bedstemoder end til bedstefader, som de nærmest så op til med ærbødighed og ærefrygt.

Sammenkomsten forløb i det hele taget på en meget hyggelig og højtidelig måde, og det følte, at alle tanker var forenede i overbevisningen om, at det vi var forsamlede om, var værd at mindes.

I anledning af forannævnte højtidsdag sendte vor fætter, præsten Niels Anton Jensen, følgende skrivelse:

Bonn, mandag den 27. juli 1931.

Kære venner!

I tankerne vil jeg være med jer på torsdag, når I samles for at fejre en kær fars og bedstefars 100 års dag. Jeg kommer hjem til Møgel-tønder den dag, og det bliver da lidt lignende, som når I fra alle sider samles: dette »hjemme at være« med den dertil hørende følelse af tryk glæde.

Måtte det blive en hjemmets festdag med den tak, eders gode faders minde så rigeligt har fortjent. Når jeg tænker på »onkel Christian«, kommer mig så varme følelser i sinde. Ham kunne vi børn i Fillerup kun holde af, ja og føle en vis ærbødighed over for, som man altid føler overfor det, der på en gang er stærkt og smukt. Jeg syntes altid, denne høje mand måtte kunne alt, hvad han ville, og kunne det på så rolig og mild måde, så vi alle måtte billige det. Han manglede vist kun, ligesom Frede Bojsen, lidt sund ærgerrighed for at være kommen frem til betydeligere virksomheder. Nu måtte tingene komme til ham (og ikke omvendt), og så røgtede han dem til fuldkommenhed. Det kan være, I ikke ved, hvad jeg engang rent tilfældigt fik at vide: jeres fader havde skrevet et indlæg i en sag, jeg ved ikke hvilken. Om det sagde en kyndig mand: »Det er et indlæg, som enhver jurist kunne være glad ved at fremlægge uden mindste ændring, så klart tænkt og så roligt formet«. Og dog var han jo af naturen så lidt juridisk interesseret som nogen – heldigvis.

Men han var rettænkende som få og lidenskabsløst tænkende, så kan man også finde, hvad der er jus i en sag. Når vore Sanderonkler kom, kunne det også være rart, men på en anden måde. Og med onkel Jens fulgte ikke blot iver og lidenskab for sagen, men – som skyggen lyset – også ofte misfornøjelse. Med onkel Søren kom det rolige, men gerne ledsaget af noget tungt. Med onkel Christian kom der altid fred, ofte ledsaget af den meget stille munterhed, som gav sig udslag i hans lille latter. Han lo så småt, og det vil sige hyggeligt. Jeres moder var jo mere munter med sine milde øjne. Hvor har hun sagt tit: »A ku no it bå mæ få a le!« Men de to passede just til hinanden, som ægtefolk skal, Thi: »kvinden hun er livet i huset«, og manden han er styrken, og sådan var det her. Min far kunne som den gode bror og svoger han var, ikke godt gå deres dør forbi; det var ham altid en vederkvægelse at komme inden for et øjeblik. Jeg husker, han engang kom hjem og fortalte mor med så øjensynlig en glæde, hvordan de to fulgtes ad, også inde i stuerne, uden selv at vide af det.

Jo, det var »at følges ad«, som salmen siger det. Jeg må også minde, hvad Caroline engang fortalte mig. Jeres fader havde været alvorligt syg. Men så havde en deroppe af jeres nære venner sagt: »Nej, han dør ikke nu, dertil er der alt for mange, der beder for ham«. Og livet sejrede da også dengang. Så vil vi tro, at det gjorde det også sidste gang, selv om døden tilsyneladende blev den stærkeste. Men det er jo ikke at dø, når livet følger med, som det gamle kristenord siger.

Måtte I nu have en god og glædelig fest på torsdag og skilles som dem, der har følt det endnu engang, at minderne binder. Og vi trænger til alt det, der kan samle og binde her i denne skilagtige verden.

Så håber jeg på, at vi må mødes på søndag om et andet minde. Jeg skylder jeres moder så megen tak for, hvad hun satte mig i stand til at skrive om vore bedsteførelde; hun var mere fortællende end min far; det var også hende, jeg skulle til, når noget var uklart. Ja, jeg må da rigtignok tilføje, at far var død, før jeg ret for alvor gav mig i lag med at tegne op.

Jeg har tilbragt en frugtbar måned her i den skønne blomsterstad ved Rhinen, hørt forelæsninger så flittigt som i gamle dage og fået adskilligt opfrisket og nyt føjet til. Og så ikke forsømt at se mig om i de »Himmelbjergagtige« omgivelser så vel som i selve byen, der bl. a. har en tiltrækning i Beethovens såre fattige fødested, så ringe

tilvisse som stalden i Betlehem. Sådan fødes jo gerne de store. Tænk på vore to grimme ællinger: Andersen og Thorvaldsen. I fødehusets museum bl. a. en buste af den blinde pige, han spillede for. Underlige tildragelse: han, den døve, glæder hende, den blinde, med de toner, han ikke selv kunne høre, men hvis virkning han kunne se i hendes ansigts glæde – giv mig en blomst, mens jeg lever! når jeg er død, er det for sent at lægge den på min kiste.

Kærlig hilsen til jer alle

Eders hengivne
fætter Niels

NOTER OG HENVISNINGER

1. »Ulv kirke«. Trap har *Uld* kirke; ligeledes Johs. Malling i »Om de nedrevne kirker i Hads Herred« (Årb. Årh. St. 1913, s. 105).
2. Ulv kirkesogn har formodentlig omfattet byerne Fillerup, Ondrup og Morsholt. Trap: Uld sogn omfattede 1662 Fillerup, Balle, Ondrup, Snærild og Morsholt samt den nu forsvundne by Astrup.
3. Landinspektør Anders Eriksen (1858–1928), jfr. Årb. Årh. St. 1929, s. 226 ff.
4. Kammerråd, landvæsenskommisær P. Chr. Leegaard (1753–1813), der byggede den for sin høje beliggenhed og pragtfulde udsigt bekendte gård Leegaardslyst nær Skanderborg. Jfr. Årb. Årh. St. 1920, s. 104 og 1928, s. 145.
5. Kammerråd Kristen Langg ejede i sin tid herregården Hessel (Årb. Årh. St. 1928, s. 127) og købte 1777 Rantzausgave (Årb. Årh. St., 1915, s. 17).
6. Prokurator J. B. C. Borchsenius (1766–1824) 1797–1800 i Skanderborg, 1800–1802 i Århus, fra 1803 byskriver i Nykøbing Mors.
7. Landinspektør Søren Sørensen ejede Laven Hovgård.
8. H. L. Bülow, Hans Løvenhjeml Bülow til Testrupgaard (død 1803) var 1778–1799 amtmand over Skanderborg og Åkjær amter.
9. Oberstløjtnant Peter Weinigel (1732–97) 1780 gift med Mette Sophie Sehested (ca. 1737–1824), der ejede Rodsteenseje. Efter mandens død fik enken bevilling til at sælge bøndergodset uden at miste Rodsteensejes hovedgårds frihed. Hun solgte derefter alt bøndergodset, og 1817 solgte hun tillige Rodsteenseje for 20.000 rdlr. til major, kammerjunker Chr. Magnus Voss, som var gift med hendes broderdatter (Årb. Årh. St. 1915, s. 31 ff.).
10. H. Schou (1763–1823) godsforvalter på Rodsteenseje, fra 1798 amtsforvalter i Ålborg (Årb. Årh. St., 1915, s. 24).
11. Morgenstjerne, Kaspar Vilhelm v. Munthe af Morgenstjerne til Gammelgård på Lolland. Amtmand over Havreballegård og Stjernholm amter 1795 og overtog tillige i henhold til bestallingen Skanderborg og Åkjær amter. 1803–04 var han endvidere Stiftamtmand over Århus Stift; død 1811.

12. Jens Peter Schou (1795–1867) var præst i Ørting 1834–47, derefter i Værsløv-Jordløse 1847–64.
13. H. Møller, Hans Christian Møller, født i Skægs mølle ved Odde ca. 1776, forvalter på Rodsteenseje indtil 1814, da han købte Østergård; senere ejede han Hvidstedsgård og Favrgård. Han døde 1838 som krigsråd og forpagter af Marselisborg. Minde-digt af Blicher (Sml. skrifter, bd. 21) Jfr. Arb. Årh. St. 1915, s. 37, 49, 60. A. St. 1848, 5., 11. og 18. jan.
14. Gottschalck, Chr. Frederik Temler Gottschalck, (1772–1861), sognepræst i Odde fra 1799.
15. Lannig, Henrik Bering Lannig (1779–1850), 1809 byfoged og 1814 tillige borgmester i Fredericia, fra 1820–42 herredsfoged og skriver i Hads- og Ning herreder.
16. Janus Magnus Terndrup (1817–1895). Prokurator ved samtlige underretter i Århus amt, 1843–90 godsforvalter på Rathlousdal. T. var stifter af Hads Herreds Spare- og Lånekasse, medstifter af Aarhuus Privatbank, bestyrer af kirkerne i Odde og Randlev samt formand for Odde sogneråd.
17. Gerhardt Sigvardt Rehling (1815–1895), byfogedfuldmægtig i Helsingør 1842, sorenskriver på Færøerne 1849. Fra 1857–86 herredsfoged og skriver i Hads herred.
18. Niels Anton Jensen (1869–1954), sognepræst i Jernved 1903, senere i Møgeltønder. Afhandlingen om »Jens og Karen«, N. A. Jensens bedsteforældre, findes i Arb. Årh. St. 1926, s. 26–67.

Historisk Samfund 1968-69

Historisk Samfunds arrangementer i 1968-69 omfattede 6 udflugter og 3 mødeaftener. Sæsonen blev indledt lørdag den 4. maj 1968 i »Den gamle By« i Århus, hvor museumsdirektør Hans Lassen præsenterede museets nybygning: Hobrohuset, der var under genopførelse. Lørdag den 25. maj var der besøg på Herning Museum. Finn H. Lauridsen fortalte her om museets stifter, lærer J. A. Trøstrup, og om dennes efterfølger og museets egentlige skaber, H. P. Hansen. Sidste tur før sommerferien fandt sted lørdag den 15. juni og gik til Djursland. Her gennemgik sognepræst Sigurd Mejndor kalkmalerierne i Hyllested kirke, i De jyske Kalkværkers anlæg ved Glatved fortalte Finn H. Lauridsen om kalkudvindingen der, og på Katholm blev deltagerne budt indenfor af godsejer C. Fr. Collet og frue.

Lørdag den 24. august kørtes en rundtur i Århus opland. I Voldby kirke gennemgik Gunner Rasmussen den gamle altertavle, der i mange år stod på Frijsenborg. I Skorup kirke fortalte N. J. Israelsen. Årets store tur var 8. september. Som mål havde den herregården Spøttrup i Salling. På opturen blev der gjort holdt ved Grathe-korset og Kong Knaps dige, hvor Finn H. Lauridsen fortalte. Efter frokost i restauranten ved Spøttrup gennemgik Finn H. Lauridsen i foredragssalen borgens historie, og der var derefter rundgang i »tvangfri følge«. På hjemturen orienterede N. J. Israelsen i Skive gamle kirke. Lørdag den 5. oktober sluttede årets udflugter med et besøg på Moesgård, hvor deltagerne fik præsenteret et museum under opbygning.

Det første vintermøde var en filmaften fredag den 24. januar 1969, hvor der vist tre film: Ertholmene, Gammel rugbrødsbagning på landet og Grænsen mod vest (om den jyske vestkyst). I tilslutning til den sidste film skildrede Finn H. Lauridsen ved kaffebordet en typisk stranding fra slutningen af forrige århundrede. Torsdag den 27. februar holdt museumsleder Holger G. Nielsen foredrag om korstogene mod Rügen. Foredraget, der var med lysbilleder, havde sin baggrund

i et besøg på øen, foretaget i november 1968. Året sluttede med generalforsamling fredag den 18. april. Formanden var fraværende på grund af sygdom, og beretningen blev aflagt af Gunner Rasmussen. Beretning og regnskab blev godkendt. De afgangende bestyrelsesmedlemmer Finn H. Lauridsen, overlærer N. Gjesing, apoteker Adam Helms og museumsoverinspektør Gunner Rasmussen blev genvalgt. Efter generalforsamlingen talte afdelingsleder A. Krarup Mogensen om El Kreir – et landsbysamfund i Sydmarokko.

Historisk Samfund bringer en tak for modtagne tilskud til arbejdet og takker ligeledes alle, der ved medlemsskab støtter og deltager i eller medvirker ved møder og udflugter.

Personregister

- Abel, konge 18-19
Absalon, biskop 12-13
Agerskov, bonde i Ondrup 142
Agnes, dronning 28
Albech, frk. 185
Alexander III, pave 11
- IV, pave 20
Althalt, Arent Johanson 114
- Johan Arent, godsejer 114
Amilius, abbed i Øm 10-11, 59
Anders Mogensen, abbed i Voer 33
Andersdatter, Karen, i Balle 112
- Karen, i Fillerup 176
Andersen, Amanda 185
- Anders, i Ondrup 154
- Anders, bonde i Ondrup 142, 151-52, 172
- Anders, inspektør 53
- Chr., bonde i Ondrup 142, 160-63, 180, 184, 188
- Chr. Alfred, gårdejer i Ondrup 142, 144, 146, 148, 151, 163-65, 167, 170, 180, 182-83, 187-90
- Chr. Thedike Pries, gårdejer i Ondrup 142, 164
- Else Marie Sofie, i Ondrup 151-52, 154, 174
- H. C., digter 67
- Jakob, i Ondrup 164
- Jakob, gårdejer i Ondrup 141
- Jens 93
- Jens Carlo, gårdejer 133-35, 137, 180
- Julie 175, 184-86
- Jørgen (I), bonde i Fillerup 171
- Jørgen (II), bonde i Fillerup 171-72
- Jørgen, lærer 81
- Karoline 148, 166, 182, 184-86, 189
Andersen, Mogenete 86-87, 109
- Mogens 86
- N., skoleforstander 68
- Rasmus, lærer i Ondrup 175
- Rasmus, præst i Ødum 183, 185-89
- Søren, i Ondrup 154
Ane, tjenestepige 99, 109
Arentzdatter, Anna Margrethe 116
Arnfast, abbed i Ryd 20-24
Asgot, abbed i Øm 20, 22, 59
Asser, biskop 11
- abbed i Øm 33, 59
Astrup, Ane Kirstine 69, 107
- Ane Marie 69, 75, 85, 103
- Asger 75-76, 78-80, 82, 84-85, 88-90, 92-95, 98-99, 102-04, 106, 108-10
- Halvor 66, 111
- Jens Chr. Jensen, gårdejer 69
- Jens Jensen, gårdejer 69-70, 73, 79-80, 82, 104-05
- Johanne Erikka 69-70
- Kirsten Marie 69, 71
- Lovise Christiane 66-67, 69-71, 73-74, 76-78, 80, 82-84, 88-94, 96, 99-101, 103-04, 106, 108-11
- Nielsine 69
- Søren Peter, lærer 66-68, 70-74, 76, 79, 81-83, 86-89, 92-93, 95, 98-99, 101-02, 105-06, 108-11
Appel, Kr., lærer 94
Babel, se Abel
Bech, Vilhelm, præst 129
Bechmann, N. K., præst 118
Behr, Agnes Poulaine Henriette 126
Behr, Jørgen 126
- Stine 126
Bek, præst i Ringkøbing 78
Bendixen, Rasmus, fhv. gårdejer 114
Benedict van Aneuelde 34
Bent Bertelsen, munk 44
Berengaria, dronning 18
Bernhard af Clairvaux, abbed 7-8, 11
Berntsen, Klaus, skolemand 79, 87-88, 90-91, 94-99, 104-07, 109-10
- Marie 88-90, 99
Berthelsen, Johanne, i Fillerup 170-71
- Niels, i Ondrup 150
Birch, Andreas, biskop 118-19
- Anna Dorthea 118
Birkedal, Vilhelm, præst 86, 88, 101
Bjerg, Kirsten 148
- Peder Hansen, i Ondrup 148-49
Bjerrum, lærer i Ondrup 173
Bjørn, munk i Øm 25
Bjørnbak, Lars, højskolemand 67-68, 80
Bjørnsen, Bjørnstjerne, forfatter 67, 70
Blicher, St. St., digter 67
Bo, abbed i Øm 22-24, 59
Bodil, i Ondrup 146
Bojsen, Frede, politiker 190
- P., højskolemand 72, 108
Bonde af Slesvig, biskop 26
Bonifacius XI, pave 30
Borchenius, J. B. C., prokurator 138, 141, 192
Borup, Anne Marie 123
- Jørgen, lærer 123
- Niels, lærer 123
- Søren Rasmussen, lærer 120-23

- Brandan, abbed i Øm 13, 59
- Breckling, P. J. D., proprietær 141, 151, 178
- Brian, abbed i Øm 9-10, 54, 59
- Bærentsen, landpostbud 173
- Bilow, H. L., amtmand 141, 192
- Bøgh, Dorthea Charlotte 118
- H. J. Christophersen, præst i Trige 118
- Peder Bøgh, i Ondrup 149
- Baagøe, Christoffer, høj-skolemand 102
- Baatrup, Gunner, gårdejer i Ondrup 142
- Johannes, gårdejer i Ondrup 142, 144, 151, 153, 183
- Cai, Dorthea Hansdatter 115
- Callundan, Christian, købmand 123
- Juliane 123-24
- Christensdatter, Karen, i Segalt 126
- Christensen, forstander i Ask 105
- provst 152, 183
- Anna Sophie 125
- Christen, gårdejer i Morsholt 174
- Jacob, degn i Viby 116
- Marie, i Ondrup 142, 153
- Rasmus, i Rørth 132
- Christian III, konge 38-40, 42, 44, 47-48
- VIII, konge 174
- IX, konge 174
- X, konge 174
- Christiansdatter, Juliane Margrethe 142, 158-60, 171
- Christiansen, bonde i Ondrup 142
- Christiern I, konge 32-34
- II, konge 37-39
- abbed i Øm 34, 36, 53, 59
- II af Ribe, biskop 28
- Jensen, svend i Øm 39
- Christine, dronning 37
- Christoffer I, konge 19-21
- II, konge 28
- IV af Bayern, konge 31-32
- Christoffer, junker 28
- Bang, skriver i Øm 49
- Clausen, præst 89, 105
- Hans, bonde i Ondrup 142
- Clemens IV, pave 20, 25
- V, pave 28
- Conrad, abbed i Øm 27, 59
- la Cour, frue 181
- Dagmar, dronning 17
- Dall, Karen 116
- Dilbjerg, Jakob Pedersen, røgter 169
- Dorothea, dronning 32, 44
- Dort-Søren, skrædder i Ondrup 149-50
- Dorthe, i Ondrup 149
- Dorthea, i Dyngby 147
- »Døpen-Hans«, lærer i Morsholt 175
- Ebbe af Arhus, biskop 15
- Eggertsen, Viggo 141
- Eleonore, prinsesse 17
- Elmquist, A. H., præst 124
- Erik IV Plovpenning, konge 18-19
- V Klipping, konge 21-22, 26-28, 54
- VI Menved, konge 28
- VII af Pommern, konge 30-31
- Abelson, hertug 22, 26
- Ottesen til Skjern 36
- Eriksen, Anders, landinspektør 138, 170, 175, 192
- Rasmus, træskomand 75-76, 80, 84-85, 92-93, 103, 107
- Ermegard, frue 49
- Erslew, Thomas Hansen, proprietær 141
- Esger af Lund, biskop 28
- Eskesen, Morten, folke-mindesamler 88, 96
- Eskil af Lund, biskop 8, 11-12, 53
- af Slesvig, biskop 20
- af Arhus, biskop 12
- Espensdatter, Else, tjenestepige 174
- Espensen, Jørgen, bonde i Ondrup 142
- Faistrup, lærer i Ondrup 173
- Falling, Peder, i Ondrup 154
- Fog, Jørgen, lærer 76-78, 82-83, 86-88
- Klaus, postpakmester 76, 78-79, 84, 87, 108, 112
- Marie 76-79, 81, 84, 86-87, 89-90, 93, 105-08
- Peter, redaktør 112
- Frandsdatter, Maren 149
- Frandsen, læge i Odder 183
- Søren, tjenestekarl 170
- Frausing, Christen Hansen, købmand 124
- Christian Peter, lærer 124-26
- Frederik I, konge 38
- II, konge 47-51, 55, 59
- VI, konge 122, 174
- VII, konge 174
- VIII, konge 174
- Barbarossa, ty. kejser 11
- Frederiksen, Frederik (I og II), i Ondrup 150-51
- Jakob, skomager 150-51
- Jens, i Ondrup 150
- Kirsten, i Ondrup 150
- Knud, i Ondrup 150-51
- Marie, i Ondrup 150
- Rasmus, friskolelærer 87-88, 98, 103
- Friis, Johan, kansler 36, 42
- Fynbo-Hans 154
- Gade, Niels, handelsmand 170
- Gejl, Ib, arkivar 6
- Gert, greve 28
- Gjesing, Niels, overlærer 6
- Gjøre, Mogens, rigshovmester 38
- Godske Ahlefeldt af Slesvig, biskop 38
- Mogensen 33
- Godtskalk Rostrup 30
- Gottschalck, Chr. Fr. T., præst i Odder 159, 193
- Gregor VII, pave 20
- IX, pave 18
- Gregorius, kardinal 17
- Grundtvig, N. F. S., præst 70-72, 101
- Guido, kardinal 25-26
- Guldborg, Peder Rasmussen, bonde i Ondrup 142
- Rasmus Mikkelsen, bonde i Ondrup 142
- Gundesen, Hans, lærer 71-72, 76-78, 84, 107-08

- Gunner, abbed i Øm 15,
17-18, 54, 59
Gyldenstjerne, Henrik
Knudsen 33
Gyrsting, Hans Tønder,
distriktskirurg 123
- Juliane, se Callundan
Gøye, Eskild, adelsmand
49
- Hadrian IV, pave 11
Hald, Rasmus Sørensen, i
Borup 120
Hans, abbed i Øm 29, 59
- konge 34-35, 37
- Bang 49
- Due, foged 50
- Ræv, kældersvend 37
- (Sams Jens) 146
- Skriver, kromand 51
Hansen, lærer i Fillerup
176
- Anc Dorte, i Billund
108-09
- Hans, bonde i Ondrup
141
- Jens, gartner 149
- Jens, lærer i Randlev
124
- Marie, i Ondrup 149
- Mikkel (I), i Ørting 171
- Mikkel (II), bødker i
Ørting 171
- Mikkel (III), tjenestekarl
i Ørting 174
- Niels, i Billund 98
- Niels Peter, i Ondrup
149
- Peder, bonde i Ondrup
140-42
- Poul, bonde i Ondrup
142
- R., skolemand 79-81,
90, 92, 94, 98
- Signe, i Ondrup 142,
189
- Søren, bonde i Ondrup
142
Haugsted, Ejler, bibliote-
kar 53
Haugaard, Hans (I og II)
146
- Jens Peter 146
- Niels 146
- Voldborg 146
Helle, i Ondrup 150
Hellig Niels 12-13, 20
Helms, Adam, apoteker 6
Helt, Erik, i Ondrup 150
Helweg, præst 95, 101
Henrik af Vitskøl, abbed
9
- Henrik Tornekran, abbed i
Sorø 40-41
Henriksen, lærer i Balle
68, 80
- Anders, i Ondrup 147
- Ane, i Ondrup 147
- Henrik (I og II), i On-
drup 147
- Juliane, i Ondrup 147
- Mads, i Ondrup 147
- Margrethe, i Ondrup
147
- Peder, i Ondrup 147
Herman af Århus, provst
37
- Andersen, doktor 36
Herskind, Peter, konsul
125
Holch, Harald 175
Holst, Martin 107
Honorius III, pave 15, 17
Hussendahl, Hans, lærer
116
Højer, skytte 155
Højsgaard, Marie 105
- Mette 69-70, 80, 82,
104-05
- Peter, gårdejer 70-71,
105
- Ibsen, Niels, tømrer 175
Innocens III, pave 15
Isachsen, Cecilie Cathrine
115
- Niels, lærer 114-15
Isager, Kristen, dr. med.
53
Israelsen, N. J., bygnings-
konduktør 6
Iver Axelsen, Thott 33
Iversen, Lage, præst 115
- Jacob, abbed i Øm 59
- Cordal, abbed i Øm 27,
59
- Erlandsen, biskop 19-20,
24, 26
Jacobsdatter, Margrethe
150-51
Jens I, abbed i Øm 17, 59
- II, abbed i Øm 18-19,
54, 59
- III Dover, abbed i Øm
22, 26, 59
- IV Horsen, abbed i Øm
27, 59
- af Venge, abbed 9
- biskop 34
- præst i Vissing 51
- Bjælke 53
- Christiensen, skolemes-
ter i Øm 48
- Jens Jensen, i Øm 51
- Juel 48
- Kalv, marsk 23-24
- Kande, ridder 24
- Karl Kvirim, malerdreng
166
- Mogensen 53
- Mogensen, tolder 49
- Peter, i Bjerager 97, 113
- Poulsen, svend i Voer
39
- Prang, svend i Øm 39
- Simonsen, abbed i Øm
45, 47-49, 53, 55, 59
- Skriver, gæstgiver i Øm
49
Jensen, Birgitte 154
- Birthe 153
- C., bonde i Ondrup 141
- Frands, snedker 166
- Hans, bonde i Ondrup
142
- Jens, i Ondrup 151
- Jens, gårdejer i Dyngby
147
- Jens Sejer, lærer i Nølev
182-83, 185-86
- Laura, i Dyngby 147
- Mette Kirstine, 142,
180, 184, 188
- Mikkel, bonde i Ondrup
142
- Niels, folketingsmand 89
- Niels Anton, præst
176, 190, 192-93
- Nydam, gårdejer 6
- Peder, arkivar. 4, 6
- R., bonde i Ondrup 141
- Rasmus 81
- Rasmus, i Fillerup 176
- Rasmus, bonde i Ondrup
141
- Rasmus, sognefoged i
Falling 67
- Søren, i Fillerup 176,
183
- Søren, møller i Fillerup
178
Jeppesen, Jens 92
Jepsen, Jens, gårdejer i
Balle 72
Jes Smed, se Johannes
Petri
Jesper Brockmand, ærke-
degn 43
Johan den Milde, greve
29
Johannes, kardinal 25
- Diakon, advokat 30
- Petri, støbemester 36
Jon Roth, abbed i Øm 27,
59
Just, Apoteker 47

- Jutta, dronning 19
 Jørgen Billesen, præst 47-48
 - Marius 97
 - Nielsen, munk i Øm 30
 - Pedersen, rentemester 44
 - (Sams Jens) 146
 - Skrædder, i Ondrup 144
 - Stigsen 42
 Jørgensdatter, Ane, i Fillerup 171
 - Kirsten, i Morsholt 174
 Jørgensen, Anders, bonde i Fillerup 171
 - Anders, bonde i Ondrup 142, 158-60, 162, 164, 170-71
 - Ane Kirstine 144
 - Ane Marie 72, 105
 - Rasmus, gårdejer i Morsholt 163, 167
 - S. Lauge, lektor 6
 - Søren, skrædder 144
- Karen Bertels, i Ondrup 150
 - Teglblænder 154-55
 Kirk, Kristen, lærer 87-89, 98
 Kirkeby, Anton, præst 80, 178
 Kirkegaard, Anton, gård-ejer i Ondrup 141, 183, 185
 Kiorboe, kammerråd 179, 184
 Kjeld, abbed i Øm 27-28, 59
 Kjems, Simon, lærer 79-82, 94, 102, 105-07
 Klaus Gjordsen, kansler 38
 Klods Anders, se Poulsen, Anders
 Klods-Jens-Peter 75
 Kold, Kr., skolemand 70-72
 Knud, konge 11
 - III, konge 20
 - IV, konge 12-13
 Knudsen, Ole, bonde i Ondrup 142
 - Rasmus 116
 - Rasmus, bonde i Ondrup 139, 141
 Kofod, Andreas Birch, lærer 120
 - Børge, P., slotspræst 118
 - Georg Anton, lærer 118-21
 Kondrup, Anders, lærer 128-31
- Kondrup, Christen Andersen, lærer 128
 - Maren 130
 Konggaard, Ane Jensdatter 120
 Kristen Husmand, i Ondrup 148
 Kristensen, Ane Kirstine, i Fillerup 171
 - Hans Jensen Bjerregaard, lærer 126-28
 - Jens, lærer 126
 - Karl, gårdejer i Ondrup 137
 - Margrete, i Elkjær 86-87, 109
 Kristoffer, røgter i Ondrup 145
 Kusk, Rasmus, bonde i Fillerup 171
- Lage, lægbroder i Øm 23
 Lagesen, slægten 115
 - Balthazar, lærer 114-15
 - Balzer, lærer 116
 - Cathrine Kirstine 115
 - Cecilie, se Isachsen
 - Conrad, lærer 116
 - Frederik, lærer 116
 - Hans Cai, præst 115
 - Hans Jacob, lærer 116
 - Peder, præst 115
 Lange, Jens Iversen, biskop 32-33
 Lanng, Henrik Bering, herredsfoged 159, 193
 - Kristen, kammerråd 138, 192
 Lars, munk i Øm 24
 Larsen, Jens 156, 158
 Laurence, se Laurentius
 Laurentius, abbed i Øm 59
 Laurids af Viborg, biskop 27
 Lauridsen, Finn H., arkivar 4, 6, 114
 Laursen, Kristian 183
 - Margrethe 153
 - Mogens, bonde i Ondrup 142
 - Niels, bonde i Ondrup 141, 152, 175
 - Rasmus, gårdejer i Gylling 123
 Lebæk, lærer 79, 87
 Leegaard, P. Chr., kammerråd 138, 141, 192
 Lorentsen, R. 92, 94, 97, 102-03
 Lowzow, E. F. G. v., hofjærgermester 141
- Lund, Christen Johansen, lærer 116-18
 - Hanne, i Tvenstrup 168
 - Katrine 132, 147, 180
 - Kristen, gårdejer i Ondrup 132, 142, 144, 147, 153
 - Niels Jensen, præst 115
 Luther, Martin 37, 40
- Machabæus, dr. 45
 Madsen, provst 129
 - Erik, bonde i Fillerup 171
 - Hans, folketingsmand 89
 Magdalene, i Ondrup 175
 Magnus (I), abbed i Øm 18, 59
 - (II), abbed i Øm 31, 59
 Maren, i Ondrup 148
 - Jakobs, i Ondrup 148-49, 151
 Margrethe, adelsdame 9
 - dronning 29-30, 54
 - søster til abbed Oluf 19
 - Sprænghest, dronning 21-22, 25
 Mariane, i Ondrup 144
 Marine Lauridsdatter 51
 - Pedersdatter 45
 Matin, munk 9
 - Mogensen, kansler 28
 - Reinhard, præst 37
 Meldgaard, præst i Odder 186-88
 Merwede, C. E. S. v. d. 141
 Michaelsen, Jens, stenhugger 146
 Mikkil, abbed i Øm 18, 59
 Mikkelsdatter, Ane Marie, i Ondrup 142, 159, 171
 - Ane Marie, i Ørting 171
 - Juliane 171
 - Karen, i Ørting 171
 Mikkelsen, Hans, i Ørting 171
 - Niels, skrædder 171
 - Ove, bonde i Ondrup 141
 - Rasmus, gårdejer i Løjenkær 69, 71-73, 93, 107
 - Vittus, i Ørting 171
 Mogensen, Peder, bonde i Ondrup 142
 Morgenstjerne, Kaspar Vilhelm v. Munthe, amtmand 141, 192
 Mortensen, Anders, i Ondrup 154

- Mortensen, Jens, gårdejer i
 Ondrup 154-55, 179
 - Morten, gårdejer i Ondrup 154
 Müller, købmand 127
 Møller, lærer i Ondrup 173
 - Christen Jensen, lærer 123-24
 - H. Chr., krigsråd 141, 143, 159
 - Hans Chr., forvalter 156, 158, 193
 - Hans Seidelin, møller 117
 - Henrik, præst i Hasle 118-21
 - Jens Christensen, lærer 123
 - Otto, præst i Gylling 70, 80
 - Palle Seidelin, lærer 117-18
- Nanke, herredsfoged 170
 Nath, Friedrich Otto v. d., rigsgreve 135, 171
 Niels I, abbed i Øm 13, 15, 59
 - II, abbed i Øm 17-18, 59
 - III, abbed i Øm 59
 - magister, abbed i Øm 27
 - (V), abbed i Øm 31, 59
 - (VI), abbed i Øm 33, 59
 - (VII), abbed i Øm 59
 - af Viborg, biskop 20, 24
 - munk i Øm 44
 - Andersen, svend i Øm 39
 - Clementsen, prior 37
 - Finsen, abbed i Øm 28, 59
 - Gødsen 29
 - Jespersen, abbed i Sorø 40
 - Knudsen, se Hellig Niels
 - Teglbærnder 154, 155, 166
 Nielsdatter, Dorthea Marie 124
 - Karen 69-70, 73
 Nielsen, abbed i Øm 30, 59
 - lærer i Ondrup 173-74
 - Anton, forfatter 70
 - C. P., lærer 131
 - Chr., bonde i Ondrup 142
- Nielsen, Gertrud 144
 - Hans Chr., præst i Ormslev 115
 - Holger G., museumsleder 6-7
 - Jakob, bonde i Ondrup 142, 144
 - Jens, bonde i Ondrup 139, 141-42, 155-58
 - Niels, husmand i Ondrup 148
 - Niels P. 185
 - Rasmus, bonde i Ondrup 140-42
 - Simon, bonde i Ondrup 142
 - Søren, bonde i Ondrup 142
 - Søren, tjenestekarl i Ondrup 152
 Nielsine (Fynbo-Hans) 154
 Nørregaard, Jens, højskolemand 70, 80, 93-94, 96, 102
- Olav I, abbed i Øm 27, 59
 - II, abbed i Øm 27, 59
 - biskop 39
 Oluf, abbed i Øm 19-20, 59
 - biskop 29
 - III, konge 29
 Ove Bilde, biskop 38
 - Jensen, abbed i Øm 32-33, 59
 Ovesen, Rasmus, bonde i Ondrup 141
- Paludan-Müller, Jens, biskop 123
 Peder, drost 28
 - I Pape, abbed i Øm 27, 59
 - II Gjelbo, abbed i Øm 27, 59
 - af Viborg, biskop 28
 - Bang af Roskilde, biskop 26
 - Elafsen af Arhus, biskop 19
 - Sørensen, abbed i Øm 38, 40-42, 44-45, 47, 59
 - Ugotson af Arhus, biskop 19-21
 - Villadsen, kgl. sekretær 38
 Pedersdatter, Maren 150
 Pedersen, Anders, handelsmand 148-49
 - Ane, i Ondrup 153
 - Carl, vognmand 189
- Pedersen, Karen, i Ankelbo 86
 - Knud, bonde i Ondrup 139, 141-42
 - Maren, i Fillerup 171
 - Margrethe, farmaceut 153
 - Morten, bonde i Ondrup 138-39, 141
 - Niels, bonde i Ondrup 141, 153, 183
 - Niels, gårdejer ved Balle 80, 104-05
 - Peter, gårdejer i Bisgård 153
 - Rasmus, lærer 113
 - Vilhelm, i Ankelbo 86, 99
 Per Ebbesen 42
 - Garde, se Rasmussen Peder
 - Væver, Astrup, Søren Peter
 Petersen, lærer i Odder 153
 - Ane, i Ankelbo 84-86, 93, 98-99, 104-05, 107, Philip af Clairvaux, abbed 25
 Pihlkjær, Anders Nielsen, lærer 131-32
 Pilgård, Hans 153
 - Marie 153
 Poppe, malersvend 166
 Pot-Niels 75
 Poulsen, Anders, i Ondrup 148
 - Anders, bonde i Ondrup 141
 - Jørgen 146-47
 - Søren Peter, tømrer i Ondrup 146, 166
 - Trine 146
 Pries, Chr. Thedike, bonde i Ondrup 135-36, 142, 155-59, 171-72
 Prins-Jens, se Rasmussen, Jens
- Ramløse, Ceciile 120
 - Niels Bencen, lærer 120
 Ranzau, Christian, greve 53
 Rasmusdatter, Birthe, i Ørting 171
 - Johanne, i Fillerup 171
 - Johanne, tjenestepige 116
 - Karen, i Ørting 171
 - Kirsten 158
 Rasmussen, Anders, bonde i Ondrup 141

- Rasmussen, Ane, i Ondrup 144
 - Anne, i Balle 66
 - Anne Marie, i Balle 66
 - Gunner, museumsoverinspektør 4, 6
 - Jens, i Ondrup 144
 - Jens, bonde i Ondrup 141
 - Jens, landarbejder 144
 - Juliane, i Ondrup 144
 - Maren 153
 - Maren, i Ondrup 144
 - Morten, murer 150, 166
 - Peder, i Ondrup 144
 - Peder, bonde i Ondrup 141, 152-53, 179
 - Peder, møllebygger 68, 82, 107
 - Poul, arkivar 7
 - Rasmus, i Ondrup 144
 - Rasmus, gårdejer i Tvenstrup 174
 - Rasmus, væver i Balle 66-69
 - Søren (I, II og III), bonde i Ondrup 142
 - Søren Peter, se Astrup
 Rathsach, Dorothea Christine 123
 Rehling, G., herredsfoged 160, 162, 193
 Reventlow, Heinrich, greve 135
 Rigborg, frue 49
 Robert af Champagne, abbed 7, 53
 Rosenkrantz, Holger Erik- sen 36
 - Otte Nielsen, rigshofmes- ter 33
 Rosenkranz, Erik 48
 - Holger, lensmand 49-51
 Rostrup, slægten 30
- Sams Jens 145-46
 - Kristiane 146
 Saxo, historieskriver 12
 Schou, Ane, i Ondrup 150
 - Christian, murer 150, 166
 - Erik, i Ondrup 150
 - H., godsforvalter 141, 192
 - Jens Peter, præst i Ør- ting 150, 193
 - Maren, i Ondrup 150
 - Margrethe, i Ondrup 150
 - Mariane 150
- Schou, Mine, i Ondrup 150
 - Oline, i Ondrup 150
 - Rikke, i Ondrup 150
 Schrøder, Ludvig, forstan- der 78, 94, 96, 100
 Secher, N. J. 141-43
 Schested, Mette Sophie, se Weinigel
 Sejersen, Søren, husmand i Balle 74, 112
 Sejr, Emanuel, overbiblio- tekar 132, 136, 180, 183, 190
 Simon, tømrer i Fillerup 144
 Skjolddelev, Jørgen, i Ondrup 147-48
 - Karen, i Ondrup 147
 - Mariane, i Ondrup 147-48
 - Peder Hansen, husmand i Ondrup 147-48
 Skjælm, munk 24
 Skonder-Karen, se Anders- datter, Karen
 Skram, Peder, admiral 42, 45
 Skrædder-Karen, i Ondrup 144
 Smidt, C. M., arkitekt 53
 Steffensen, Laurs, bonde i Ondrup 142
 - Mads, glarmester 166
 Stig Nielsen, væbner 36
 Stoffer Jacob, i Ondrup 144
 Stoffer-Karen, i Ondrup 144
 Sveigaard, Kristen, i Ør- ting 164
 Svend, broder til abbed Oluf 19
 - af Arhus, biskop 9, 11-13, 15, 27, 53-54
 - (Grathe), konge 11
 - Pape 19
 Søren, abbed i Øm 34, 36-48, 59
 - Mikkelsen, svend i Øm 39
 Sørensdatter, Kirsten, i Bal- le 66
 Sørensen, lærer i Tiset 184
 - Frands, bonde i Ondrup 142
 - Hanne 154
 - Hans, bonde i Ondrup 142
 - Jens, bonde i Fillerup 173, 176
 - Jens, bonde i Ondrup 141
- Sørensen, Jens, bonde i Morsholt 142, 155-59, 170
 - Jørgen, bonde i Ondrup 142, 148
 - Jørgen, gårdejer i Ondrup 153-54
 - Karen 154
 - Knud, bonde i Ondrup 142
 - Rasmus, gårdejer i Høl- ken 153
 - Søren, gårdejer i Mårslet 71, 92, 95, 97, 102
 - Søren, husmand i Ondrup 148
 - Søren, landinspektør 138, 140-41, 192
 - Søren Peter, gårdejer i Ondrup 154
 - Søren Rasmus, bonde i Ondrup 142
- Tange, A., folketingsmand 89
 Tavsen, Hans, kirkemand 40
 Teilmann, Morten, justits- råd 116
 Termansen 96
 Terndrup, J. M., godsfor- valter 152, 160, 162-63, 193
 Therkildsen, Else Busk 142
 Thorgerus, abbed i Øm 27, 59
 Thorkil, abbed i Øm 15, 59
 Thorsdatter, Ingeborg 120
 Thure, se Ture
 Thygesen, Chr., præst i Hasle 122
 Thyregod, C. A., forfatter 70
 Thøger, se Thorgerus
 Torben, abbed i Øm 27, 59
 Trolle, Herluf, adelsmand 49-50
 Tucho Piscis, se Tyge Fisk
 Ture, abbed i Øm 24-26, 59
 Tyge Fisk, abbed i Øm 27, 59
 - Lange, abbed i Øm 27, 59
 - af Arhus, biskop 20, 22-26, 54
 - II af Arhus, biskop 28
- Ubbo, abbed i Øm 27, 59

- Ulrich af Arhus, biskop
31-32
Urban III, pave 13
- IV, pave 20, 24-25
- Wahl, S. P. P. 141
Valdemar, junker 28
- I den Store, konge 8-9,
11-13
- II Sejr, konge 15, 17-
18, 54
- III, konge 28
- IV Atterdag, konge 29
- den Unge 17
Varfeldt, Klara 186
- Weinigel, Mette Sophie,
oberstløjtnantinde 141,
155-56, 192
- Peder von, oberstløjtnant
155, 192
Weng, J. E., guldsmed 126
Werliin, Chr., præst 125
Wern, Gertrud 117
Verner Hess 47, 51
Wessel, Johan Herman,
digter 95
Victor IV, pave 11
Vilhelm, i Ondrup 148
- I, abbed i Øm 11, 13,
59
- II, abbed i Øm 29, 59
- Willemoes, Frederik, stifts-
fysikus 123
Willum, abbed i Øm 31,
59
Vindslev, murermester 19
Winther, Jens Sørensen,
bonde i Fillerup 170
Voigt 147
Wormslev, Niels, præst i
Viby 117
Voss, Chr. Magnus, kam-
merjunker 192
- Zichmann, Christiane 150
- Frederikke 150
- Wilhelm, teglværksmes-
ter 150

Stedregister

- Albæk 13
 Alken 35
 Altona (Tyskland) 175
 Amerika 144, 147, 149, 150
 Amstrup 141
 Ankelbo 76, 78, 82-86, 89, 91, 92, 97, 98, 103, 104, 106-110
 Andkæret 167
 Antvorskov (kloster) 31, 47
 As 116
 Asbæk 69, 73
 Asgarth (kanal v. Øm kl.) 19
 Ask 105, 106, 133
 Askov 77, 78, 92, 94, 107
 Asmild (kloster) 17
 Astrup 69
 Avignon (Frankrig) 30
- Balle 66, 68, 72-74, 80, 86, 109, 126, 138
 Ballen 140
 Barrit 124
 Billund 85, 86, 98, 109
 Bilsbæk 148
 Bisgård 153
 Bjerager 147
 Bjerre herred 116
 Bjørnholm 33
 Bogense 49
 Bonn (Tyskland) 190
 Borgergade (Horsens) 31
 Borris 124
 Borup 120, 121
 Brabrand 131
 Bryrup 117
 Brøns 116
 Burgund 7, 53, 57
 Bygholm slot 48, 49
 Bøgeskov 69
 Bøvling len 48
- Campen (Tyskland) 116
 Christiansborg 118
 Christiansfeld 115
- Christiansminde 133, 142, 163-65
 Citeaux (Frankrig) 7, 8, 15, 17, 28, 30, 53, 57
 Clairvaux (Frankrig) 7, 8, 11, 12, 25
- Dacia (Norden) 32
 Dalby 115
 Dalum 72, 79, 151
 Danmark 8, 11, 19, 24-26, 28, 31, 32, 40, 55, 57, 100
 Dijon (Frankrig) 7
 Djursland 11, 12, 19, 23, 36, 42, 49, 53, 55, 57
 Doberan (kloster, Tyskland) 32
 Dover 22-24, 29, 35, 37, 43, 49, 57
 Drammelstrup 80, 87
 Dronningborg 44
 Dråby 131
 Dybbøl 69
 Dybvad 146
 Dyngby 147
 Dänischhagen 135, 136
- Ebeltoft 131
 Elbæk 76, 98
 Elkjær 86, 109
 Emborg 48-51, 53, 55
 Endelave 136
 England 12
 Eriksminde 80
 Esby 131
 Esrom (kloster) 8, 24, 27, 28, 30, 40, 54, 57
- Falling 67, 123, 142
 Favrgård 136, 137, 141-44, 149-152, 166, 167, 174, 178
 Favrgårdhus 146
 Fillerup 136, 138, 144, 158, 170, 172, 176, 187, 190
 Fillerup vej (Odder) 140
 Findalen 69, 73
- FINDERUP 28
 Fingalshulen 153
 Flensborg 28, 166
 Forlev 30
 Framlev 37, 49
 Framlev herred 36, 41
 Frankrig 53
 Fruering 115
 Fuldbro mølle 37
 Fyn 72, 78, 79, 81, 82, 87, 89, 93, 97, 99, 100, 103, 106, 107, 110, 136, 189
 Fynbogård 154
 Fælleskrog 140
- Galten 41
 Gammelgård 33
 Gammeltoft ager 139, 140
 Gammel Vissing 19
 Garz (Karens, Venden) 12
 Gedved 71, 72, 94, 108
 Gersdorffslund 151
 Ginnerup 129
 Gjellerup 123
 Gottorp 38
 Greifswald (Tyskland) 30
 Grumstrup 71
 Grønland 155
 Gudensø 7, 9, 29, 36
 Gudenå 36, 57
 Gylling 70, 80, 134, 135, 151, 154, 171, 180, 182, 183, 188
 Gylling næs 151
- Hads herred 44, 48, 136, 143, 160, 162, 176, 188
 Hads-Ning herred 138, 159
 Hald 50
 Halland 35
 Halling 186
 Halmstad 36
 Hamborg (Tyskland) 175
 Hannover (Tyskland) 135, 171
 Hansted 120

- Hansted bro 31, 43, 44
 Hasle 114-32
 Haslegården 132
 Hasle herred 126
 Haslund 120
 Havreballe 32
 Hebriderne 155
 Heidelberg (Tyskland) 10
 Helgenæs 131
 Helsingør 49
 Hem (Inæs) 18, 33
 Herrevad (kloster) 8, 35,
 40, 53
 Hesselager 36
 Hesselagergård 36, 42
 Hestehaverne 139
 Hids herred 31, 33
 Himmelbjerget 29, 89, 107
 Hjortshøj 128
 Hobro 116
 Holme 115
 Holme (kloster) 24
 Holsten 20, 32
 Horndrup 19, 32, 34
 Horsens 19, 27, 31, 39, 41,
 43, 51, 57, 66, 76, 120,
 136, 137
 Horsensgård 18
 Horsens vej 140
 Hæst 118
 Højbroplads (Kh.) 17
 Højby 87-90, 93-96, 98,
 99, 103, 106, 108-110
 Hølken 153, 154
 Hårby 29
- Illerup 35
 Ingerslev 92, 94
 Ingrodsbakken 167-69
 Inæs (Hem) 18
- Jeksen 32
 Jelling 131
 Jylland 40, 44, 54, 55, 87,
 92, 106, 135
- Kalhaven 150
 Kalmar slot 37
 Kaltenhof (Tyskland) 135
 Kalundborg 34
 Kalvø 9, 29, 50
 Karenz (Garz, Venden) 12
 Karleby 27
 Kasted 128
 Kasusbakken 167
 Kathrinedal vandmølle 117
 Kattedgat 66, 136, 143
 Kejlsdal 167, 168
 Kejls Eller 140, 167
 Kirkebjerg ager 139
 Kirkebjerg bakke 137
 Kjærsbærdal ager 139, 140
 Kjærsminde 170
- Koblokkerne 139, 153
 Kolding 92, 115
 Koldinghus 42, 47
 Kolt 80
 Kongshuset 73-76, 78, 81,
 82, 84-87, 92, 101, 106
 Kragedal 140
 Kragelund 43, 107
 Kysing 153, 179
 København 32, 34, 36,
 37, 49, 50, 53, 107, 116,
 118, 133
- Langholt 139, 140
 Lerdrup 176
 Lillmosegård 147
 Lillerup 154
 Limfjorden 8
 Lippe Detmold (Tyskland)
 150
 Lisbjerg 117, 119, 120
 Lohede 22
 Lund 8, 11, 12, 28, 53
 Lunderskov 77
 Lundhof 136, 137
 Lübeck (Tyskland) 26, 33
 Lyngby 116, 123, 126, 129
 Lyngbygård 114
 Lynggård herred 31, 33
 Lystrup 42
 Læsø 15
 Løgum (kloster) 24, 28
 Løgumkloster 116
 Løjenkær 69, 72, 73, 80,
 85
- Maegård skov 96, 100
 Malskær 134, 149
 Mecklenburg (Tyskland)
 11, 135
 Mindegade (Århus) 126
 Møllerupgård 117
 Montana (Amerika) 147
 Morsholt 136, 138, 140,
 142, 143, 148, 155-158,
 163, 167, 168, 170, 172,
 174, 175
 Mossø 7, 9, 19, 23, 29,
 33, 36, 51
 Møgeltonder 190
 Mårslet 69, 71, 97
- Naurskaftet 167
 Nebel 72, 76
 Nicolai kirke (København)
 37
 Norden 11, 30, 32, 57
 Norge 34, 39, 57, 68
 Normandiet 11
 Norsminde 136, 166, 179
 Norsminde fjord 143
 Næstved (kloster) 25
 Nølev 75, 93, 103, 183,
 185, 188
- Nørre mølle 117
 Nørre Årslev 120, 121
 Nørring 44
- Odder 66, 68, 72, 75, 82,
 102, 133, 134, 136-140,
 142, 146, 150, 151, 153-
 155, 158, 159, 166, 168,
 169, 173-175, 178-180,
 182-189
 Odder å 73
 Odense 72, 87-90, 92, 95,
 110
 Oldrup 144, 150
 Ondrup 133-93
 Ondrup gård 142-44, 146
 Ondrup mark 156, 157
 Ondrup mose 143
 Ormslev 92, 115
 Oudrup 136
 Overgård 97, 103, 106,
 107
 Ousted 43, 47, 48, 57
- Palsgård 116
 Pandebanken 167, 189
 Paris 17, 58
 Pederstrup 70
 Pisa 30
 Plougslund 84, 86, 98, 104
 Portugal 17
 Pries 135
 Præstkjær ager 139
 Prøjsen 69
 Purup 27, 49
- Randers 43, 44, 92, 120
 Randers amt 118
 Randers fjord 19
 Randlev 70, 80, 124
 Randlev Kulgravgård 154
 Rantzausgave 66
 Rathlousdal 66, 69, 154,
 155, 160, 162, 163, 176
 Ratzeburg (Tyskland) 33
 Ravsted 116
 Revninge 87
 Rheinfeld (kloster, Hol-
 sten) 32
 Rhinen 191
 Ribe 20, 21, 27, 28, 44, 49
 Ribershus 42
 Ring (kloster) 29, 34, 37
 Ringkøbing 78, 126
 Ringsted (kloster) 25
 Ristrup 116
 Rodskov 123
 Rødstenseje 138, 139, 141,
 155, 156, 158
 Rold 73, 80, 82
 Rom 9-11, 22, 30
 Rosengade (Odder) 180,
 186, 187

- Roskilde 22, 26, 32, 35
(kloster) 57 (kloster)
- Roskilde stift 25
- Rosmos 23, 24, 36, 42, 43,
49, 53, 57
- Rostock (Tyskland) 32, 58
- Rude 30, 36
- Ry 13, 15, 29, 30, 32, 34,
38, 39, 41, 43, 49, 57
- Ryd (kloster) 20, 21, 23,
24, 27, 35
- Rügen 20
- Rysling 86, 88, 105
- Rode Mølle 117
- Rørth 80, 133
- Rådgård 41
- Sabro 9, 123
- Sabro herred 32
- Saksild 68, 73
- Salten 31, 49
- Samsø 136, 179
- Sandager allé (Odder) 185,
186
- Sandgrav sø 33
- Schönau (Tyskland) 10
- Segalt 126
- Serridslev 47
- Sild (Tyskland) 116
- Silkeborg 94, 97, 102
- Silkeborg slot 9, 29, 48-50
- Skanderborg 89, 123
- Skanderborg amt 138
- Skanderborg slot 19, 29,
42, 48-51, 53, 55
- Skanderborg sø 9, 29, 50
- Skejby 117, 119, 120
- Skivholme 49
- Skjern 36
- Skotland 153
- Skovbildhald 167, 173,
189
- Skødstrup 128
- Skørring 41
- Skåne 8, 12, 35, 53
- Slangerup (kloster) 35
- Slesvig 20, 25, 26, 38, 135
- Slesvig stift 35
- Slien 19
- Smederup 142, 153
- Sminge 9, 29
- Sneptrup 42, 47
- Snærild 155
- Sorø (kloster) 10, 30, 40,
41, 47
- St. Clemens sogn (Århus)
48
- St. Hans kloster (Horsens)
31
- St. Kjelds kapel (Viborg
domkirke) 17
- St. Nicolai kirke (Århus)
12
- St. Søren's kirke (Ry) 13,
15, 38, 39, 45
- Sondrup 149
- Stettin (Szczecin, Venden)
12
- Strandmøllen (Sønder hrd.)
33, 34
- Støvring herred 13
- Stårupgård 115
- Svejgård 147
- Svendborg 76
- Svenstrup 87, 88, 90, 94
- Sverige 34, 53, 57, 169
- Svorbæk 138
- Szczecin (Stettin, Venden)
12
- Søballe 33
- Søby 171
- Sødring 19
- Søften 129
- Sønder herred 11, 27, 36
- Sønderjylland 18, 88, 105,
106, 115
- Sønderå 36
- Sørup 76
- Søving 76, 98
- Tangen (Århus) 123
- Testrup 70, 71, 75, 80,
81, 92-94, 102
- Tem 117
- Thy 124
- Thyregod 124
- Tiset 115, 184, 188
- Thyregod 124
- Todbjerg 118, 126
- Toften 167
- Tommestrup 42
- Tranbjerg 115
- Trige 118, 121
- Tune 133
- Tunø 136
- Tvenstrup 138, 141, 142,
168, 174, 175
- Tvillingsskovgården 69, 70,
72, 73
- Tvingstrup 85
- Tvis (kloster) 24
- Tyrsting herred 31
- Tyrstrup 115
- Tyskland 37, 171
- Tærkildstoft 140
- Tørring 31
- Tåning 19, 32, 33, 42, 43,
47-49, 57
- Tåning å 51
- Uldrup 136, 143
- Ulv kirke 136-138, 143
- Ulvskov 72
- Utah (Amerika) 150
- Vandel 85
- Vejby 118
- Vejle 85, 89, 99, 104, 107,
109, 183
- Vejlskoven 155
- Vejstrup 80, 88
- Velling 126
- Venden 25
- Vendssyssel 128
- Venge 8, 9, 29, 33, 36, 43,
57
- Venge kloster 8
- Vestervig 15
- Vestjylland 72
- Viborg 15, 17, 18, 20, 24,
27, 28, 43, 45, 54, 124
- Viborg domkirke 17
- Viby 67, 80, 115-117
- Vindtø 41
- Vissing 49
- Vissing (kloster) 29, 33, 36
- Vitskøl kloster 8-11, 13,
15, 17, 18, 20, 22, 24,
27, 28, 40, 47, 54
- Wittenberg (Tyskland) 37
- Vivild 118
- Voer 49
- Voer herred 31, 42, 44
- Voer (kloster) 20, 23, 29,
33, 39, 44, 48
- Volterra 32
- Vorbasse 72
- Vordingborg 18
- Vor Frue sogn (Århus) 48
- Vosgårde 36
- Vrangelsig 163, 167, 168
- Ødum 184-186, 188
- Ølst 121
- Øm kloster 7-65
- Ørting 103, 136, 141, 142,
150, 166, 171, 174
- Ørum 129
- Østjylland 45, 66
- Østrup 13
- Abo syssele 24
- Aby 114, 117
- Agade (Århus) 126
- Akjær 66, 135, 138, 171
- Alborg 43, 54, 57
- Alborghus 51
- Alstrup 123, 141
- Århus 9, 11, 12, 15, 19-
22, 27-29, 31-34, 37, 39,
42-44, 48, 49, 51, 54, 57,
66, 115, 116, 118-120,
123, 124, 126-128, 130,
131, 133, 185
- Århus domkirke 21, 24, 25
- Århusgård 41, 48
- Århus stift 7, 38, 53
- Ås 76
- Ås (kloster) 35

Historisk Samfund for Århus Stift 1968-69

Driftsregnskab

Udgifter:

Trykkeriudgifter (anslået)	17.000,00
Honorarer (anslået)	2.250,00
Foredrag og udflugter	1.246,75
Hulkortcentralen	535,98
Dansk historisk Fællesforening ..	249,00
Kontorartikler, administration ..	263,40
Telefon	300,00
Porto	173,93
Tryksager	204,00

Indtægter:

Tilskud fra stat og kommuner:	
Kulturministeriet	1.750,00
Viby km.	25,00
Århus km.	400,00
Horsens km.	100,00
Silkeborg km.	50,00
Åby km.	50,00
Skanderborg km.	100,00
Skanderborg amt	75,00
Århus amt	250,00
Hammel km.	50,00

2.850,00

Andre tilskud:

Landbosparekassen	200,00
Private tilskud	200,00

400,00

Kontingent	3.516,00
Kontingent 1968 (anslået)	15.000,00
Godtgjort papirafgift	92,20
Udflugter	509,25
Renter af bank og giro	61,56
Refunderet porto	345,20
Bogsalg	1.755,72

24.529,93

Overskud 22.223,06
2.306,87

24.529,93

24.529,93

Regnskabet er revideret og fundet i overensstemmelse med bilag.

Århus, den 14. april 1969.

Sven Lauge Jørgensen.

Øm Kloster Museum 1968

Driftsregnskab

Udgifter:

Lønninger	24.331,01
Provision	1.929,17
Tryksager	997,76
Moms	442,00
Vedligeholdelse og nyanskaffelser	8.223,69
Diverse omkostninger	87,56
Udgifter ved huskøb	1.319,48
Pension	1.111,05
ATP	259,20
Telefon	1.047,62
Forsikring, skatter og afdrag ..	443,33
Trykning af bøger	9.916,26
	<hr/>
	50.108,13

Indtægter:

Billetsalg	27.966,50
Bogsalg	6.510,95
Tilbagebetalt moms	261,00
Refunderede omkostninger	35,95
Husleje	1.200,00
Telefon	523,86
ATP	86,40
Pension	370,35
Renter: Sparekassen	3.767,22
Renter: Oligationer	675,00
	<hr/>
	41.397,23
Underskud	8.710,90
	<hr/>
	50.108,13

Status

Aktiver:

Obligationer (13.500)	8.955,00
Ejendomme	116.500,00
Landbosparekassen:	
901-02-32229	1.865,09
901-20-33196	16.876,46
901-20-72655	2.202,46
Kassebeholdning	1.548,76
	<hr/>
	147.947,77

Passiver:

Jysk Husmandskreditforening ..	2.566,62
Konto for vedligeholdelse	5.500,00
Difference v. 13. alm. vurdering	31.500,00
Formue 1/1 1968 .. 120.241,28	
÷ underskud	8.710,90
	<hr/>
	111.530,38
	151.097,00
÷ difference ved ny kurs for obligationer	3.149,23
	<hr/>
	147.947,77

Regnskabet er revideret og fundet i overensstemmelse med bilag.

Århus, den 14. april 1969.

Sven Lauge Jørgensen.

Indhold

HOLGER G. NIELSEN

Øm Kloster, Cara insula gennem fire århundreder

SIDE 7

HALVOR ASTRUP (†)

I friskole og »statsskole«

SIDE 66

RASMUS BENDIXEN OG FINN H. LAURIDSEN

Hasle skole og dens lærere

SIDE 114

JENS CARLO ANDERSEN

Om Ondrup og slægten på Christiansminde

ved *Emanuel Sejr*

SIDE 133